

Alfred Adler

ŽMOGAUS PAŽINIMAS

ALK
VAGA

Alfred Adler

ŽMOGAUS PAŽINIMAS

Alfred Adler

ŽMOGAUS PAŽINIMAS

Iš vokiečių kalbos vertė

AUSTĖJA MERKEVIČIŪTĖ

ALK / VAGA

UDK 159.92
Ad36

Versta iš: Alfred Adler. MENSCHENKENNTNIS
Fischer Taschenbuch Verlag GmbH,
Frankfurt am Main, 1966 (1993)

Adler, Alfred
Žmogaus pažinimas / Alfred Adler. – Vilnius: Vaga, 2003. – 224 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673). Asmenvardžių ir terminų r-klė: p. 223–224.
Kn. taip pat: Alfredas Adleris ir jo individualioji psichologija / Edita Briedienė, p. 221–222.
ISBN 5-415-01671-6

Knygoje dėstomi individualiosios psichologijos pagrindai.

This edition published with the support from the Open Society Fund – Lithuania

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas

Redaktorė *Audrė Kubiliūtė*
Viršelio dailininkas *Ramūnas Čeponis*
Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-2600
El. paštas: info@vaga.lt http://www.vaga.lt
Spausdino AB SPAUDA, Laisvės pr. 60,
LT-2056 Vilnius

ISSN 1392-1673
ISBN 5-415-01671-6

TURINYS

Pratarmė

Ši knyga – tai bandymas kuo platesnei auditorijai pateikti tvirtus individualiosios psichologijos pagrindus ir atskleisti jos svarbą pažįstant žmogų; drauge mėginame parodyti, kokie reikšmingi jos principai kasdien bendraujant su žmonėmis ir organizuojant savo gyvenimą. Knygą sudaro paskaitos, kurios buvo skaitomos Vienos liaudies namuose [Volksheim in Wien] ištisus metus šimtams klausytojų. Pagrindinė šios knygos užduotis – parodyti, kaip dėl klaidingos individo elgsenos nukenčia mūsų visuomeninė veikla ir kūryba, padėti atskleisti individui jo klaidas ir paskatinti jį geriau įsilieti į visuomenę.

Žinome, kokios apgailėtinos ir žalingos yra profesinės ar mokslo klaidos. Žmogaus pažinimo klaidos dažniausiai tiesiog pavojingos gyvybei. Tikiuosi, kad ir čia pateikiami, ir ankstesni mūsų teiginiai bei patirtys neliks nepastebėti stropių mūsų mokslo atstovų toli už auditorijos ribų.

Šioje vietoje jaučiuosi privaląs kuo nuoširdžiausiai padėkoti dr. Broseriui. Tai jis kruopščiai užrašė beveik viską, ką pateikiau per paskaitas, peržiūrėjo ir sutvarkė medžiagą. Neperdėsiu sakydamas, kad be jo paramos knyga vargiai būtų pasirodžiusi.

Dėkoju ir dukrai med. dr. Ali Adler, atlikusiai korektūrą ir galutinai sutvarkiusiai knygą, kai aš dairiausi naujų individualiosios psichologijos bičiulių Anglijoje ir Amerikoje.

Knygos pasirodymą labai skatino S. Hirzelio leidykla ir apdairiai parengė tam visuomenę. Už tai individualioji psichologija jai itin dėkinga.

Šios paskaitos, ši knyga turėtų prisidėti nušviesdamos kelią žmonijai.

Londonas, 1926 m. lapkričio 24 d. Dr. Alfred Adler

BENDROJI DALIS

Įvadas

Žmogaus būdas – jo lemtis.
Herodotas

Negalima pernelyg didžiuotis ir puikuotis, kai kalbama apie žmogaus pažinimo pagrindus. Priešingai, tikrasis žmogaus pažinimas verčia mus tapti kuklesnius, nes suvokiame, prie kokios milžiniškos užduoties žmonija triūsia nuo savo kultūros ištakų; tiesa, šis triūsas nebuvo nei kryptingas, nei sistemingas, tad natūralu, kad laikui bėgant atsiranda vos vienas kitas geriau pažįstantis žmogų nei didžioji dauguma. Tai skaudus faktas. Nešališkai patyrinėję įsitikintume, kad dažniausiai esame nepajėgūs pažinti žmogų. Mes visi nelabai jį pažįstame. Tai susiję su mūsų izoliuotu gyvenimu. Dar niekada žmonės negyveno taip izoliuoti kaip šiandien. Nuo pat vaikystės mes palaikome nedaug ryšių. Mus izoliuoja šeima. Apskritai visa mūsų gyvensena neskatina glaudaus kontakto su aplinkiniais, būtino, kad skleistųsi šis menas, žmogaus pažinimas. Tai du tarpusavyje priklausomi veiksniai. Ilgainiui savo ruožtu neįstengiame užmegzti kontakto su žmonėmis – jie pernelyg ilgai atrodė svetimi, nes jų nesupratome.

Reikšmingiausias šio nesupratimo padarinys yra tas, kad mūsų elgsena su aplinkiniais, mūsų bendrabūvis dažniausiai visiškai nevykę. Dažnai pabrėžiamas opus faktas, kad nesusikalbame ir prasilenkiame, negalime sutarti, nes susiduriame tarsi svetimi ne tik visuomenėje, bet ir su artimiausiais žmonėmis,

šeimoje. Kaip dažnai girdime skundus tėvų, kurie nesupranta vaikų, ir atvirkščiai! Vis dėlto pagrindinės žmonių bendrabūvio sąlygos tiesiog verčia suprasti vieniems kitus, nes nuo to esmingai priklauso mūsų elgsena. Žmonės kur kas geriau sugyventų, jeigu labiau pažintų žmogų, nes išnyktų tam tikros trikdančios bendrabūvio formos, kurios šiandien įmanomos tik todėl, kad nepažįstame vieni kitų ir nuolat gresia pavojus apsirikti vertinant kitus pagal išorę, patikėti kitų apsimetinėjimu.

Norėtume paaiškinti, kodėl kaip tik medicina mėgina tyrinėti šią plačią sritį, kurti discipliną, vadinamą žmogaus pažinimu, kokios yra šio mokslo *prielaidos*, kokie uždaviniai jam kyla ir kokių laimėjimų čia galime tikėtis.

Pirmiausia turime pabrėžti, kad pati *psichiatrija* yra disciplina, primygtinai reikalaujanti žmogaus pažinimo. Psichiatras privalo kuo greičiau suvokti paciento psichikos gyvenimą. Tik išsiaiškinus, kas vyksta paciento psichikoje, įmanoma susidaryti teisingą nuomonę, pasiūlyti bei atlikti intervenciją ir gydymą šioje medicinos srityje. Čia negalimi paviršutiniški sprendimai, už kiekvieną klaidą tuoj pat susilaukiame atpildo, o teisingai suvokę dažniausiai savo ruožtu patiriame sėkmę. Žodžiu, nuolat tenka laikyti gana griežtą ir neatidėliotiną egzaminą. Visuomeniniame gyvenime dar galima apsirikti sprendžiant apie kitą žmogų. Ir šiuo atveju kaskart susilaukiame bausmės, bet reakcija į klaidą gali būti tokia pavėluota, kad dažniausiai jau neįžvelgiame sąryšio ir stebimės, kokias skaudžias nesėkmes ir sunkius likimus sąlygojo klaida, padaryta vertinant žmogų gal net prieš kelis dešimtmečius. Šios aplinkybės vis primena, kad *pažinti žmogų ir nuolat tobulinti šį pažinimą privalo kiekvienas.*

Tirdami ligonius netrukome įsitikinti, kad visa, kas būdinga jų psichikos anomalijų ir komplikacijų struktūrai, iš esmės nėra svetima ir vadinamajam normaliam žmogui. Tik ligos atveju tie patys elementai ir prielaidos aiškesni, ryškesni ir lengviau atpažįstami. Jei turime tai omeny, galime mokytis iš ligos atvejų, ly-

gindami juos su normaliu psichikos gyvenimu, kaupti patirtį ir tapti vis akylesni ir normaliomis aplinkybėmis. Tai leidžia mūsų įgūdžiai, taip pat atsidavimas ir kantrybė, kurių reikalauja kiekviena profesija.

Pirmoji išvada, kurią padarėme, buvo tokia: stipriausi žmogaus psichikos gyvenimą formuojantys postūmiai patiriami ankstyvoje vaikystėje. Savaime tai nėra ypatingas atradimas, įvairūs tyrinėtojai panašiai samprotavo visais laikais. Nauja buvo tik tai, kad tuos vaikiškus išgyvenimus, įspūdžius ir nuostatas, kuriuos įstengėme nustatyti, mes pamėginome *susieti* su vėlesniais psichikos gyvenimo reiškiniais, ankstyvosios vaikystės išgyvenimus lyginome su vėlesnėmis situacijomis ir vėlesne individo laikysena. Paaiškėjo itin svarbus faktas: *pavienių psichikos gyvenimo reiškinių anaiptol negalima laikyti nepriklausomomis atskirybėmis,* juos suprasti įmanoma tik pripažinus, kad visi jie sudaro neišardomą visumą, ir įžvelgus žmogaus raidos liniją [Bewegungslinie], gyvenimo šabloną [Lebensschablone], stilių bei suvokus, kad slaptas vaiko elgsenos tikslas sutampa su suaugusio žmogaus elgsenos tikslu. Trumpai tariant, stulbinamai aiškiai atsiskleidė, kad *psichikos raidos* požiūriu apskritai neįvyko jokių pokyčių, gal kiek pasikeitė išorinė psichikos reiškinių forma, jų konkretus, verbalinis pavidalas, t. y. fenomenai, bet jų pagrindas, tikslas ir dinamika, visa, kas psichikos gyvenimą stumia tikslo link, nepakito. Pvz., susidūrę su baimingo būdo pacientu, nepasitikinčiu ir nuolat besistengiančiu atsiskirti nuo kitų, nesunkiai įsitikindavome, kad tie patys polinkiai, tik vaikiškai paprastesni ir aiškesni, jam buvo būdingi jau trečiaisiais ar ketvirtaisiais gyvenimo metais. Tad ėmėme laikytis taisyklės pirmiausia sutelkti dėmesį į paciento vaikystę. Išmokome daug ką atspėti iš žmogaus vaikystės, sužinoti, ko niekas mums nesakė. Paciento polinkius laikėme pirmųjų vaikystės išgyvenimų atspaudais, išliekančiais iki senatvės. Antra vertus, išgirdę, kokius vaikystės įvykius žmogus prisimena, ir teisingai tai supra-

tę, galime susidaryti vaizdą, su kokiu žmogumi susidūrėme. Čia remiamės dar viena išvada: žmonės labai sunkiai vaduojasi iš elgsenos šablono, susiformavusio pirmaisiais gyvenimo metais. Nedaugeliui pavyksta jo atsikratyti, net jei dėl pasikeitusių aplinkybių suaugusio žmogaus psichikos gyvenimo apraiškos mainosi ir todėl daro kitokį įspūdį. Bet tai nereiškia, kad pakito gyvenimo šablonas; psichikos gyvenimo pagrindas tebėra toks pat, raidos linija išlieka, ir galime spėti, kad ir vaikystėje, ir brandos metais žmogaus tikslas yra tas pats. Sutelkti dėmesį į vaikystę prireikė dar ir todėl, kad suvokėme: planuodami kažką keisti neturėtume stengtis tarsi iš aukšto nubraukti begalę paciento išgyvenimų ir įspūdžių, pirmiausia reikia nustatyti ir atskleisti jo elgsenos šabloną, kuris padėtų suprasti žmogaus savitumą ir kartu neįprastas jo ligos apraiškas.

Tad svarbiausia mūsų mokslui tapo stebėti vaikų psichikos gyvenimą, ir tai buvo pakankama atgaiva ir pamoka. Paskelbta daugybė mokslo darbų, kuriuose tyrinėjami pirmieji vaikystės metai. Susikaupė toks milžiniškas dar neapdorotos medžiagos kiekis, kad apsirūpinta ilgam ir kiekvienas čia gali atrasti daug naujo, svarbaus ir įdomaus.

Kartu šis mokslas gali padėti išvengti klaidų: juk žmogaus pažinimas nėra mokslas dėl mokslo. Remdamiesi įgytomis žiniomis savaime įsitraukėme į auklėjamąjį darbą ir triūsiame čia jau daug metų. Auklėjamasis darbas – tai tikras lobis kiekvienam suvokusiam, koks svarbus mokslas yra žmogaus pažinimas, kiekvienam norinčiam jo įgyti ir jį išmėginti; tai ne knyginė išmintis, to reikia išmokti praktiškai. Tam būtina drauge išgyventi kiekvieną psichikos gyvenimo reiškinį, įsijausti į jį, lydėti žmogų per jo džiaugsmus ir būgštavimus; panašiai geras dailininkas piešiamo žmogaus bruožams tegali suteikti tai, ką pajautė. Tad galime sakyti, kad žmogaus pažinimas – tai menas, disponuojantis daugybe įrankių ir, antra vertus, glaudžiai susijęs su kitais menais, menas, kuriuo puikiai pasinaudojo tam tikra

žmonių grupė, poetai. Šis menas pirmiausia turėtų plėsti mūsų žinias, skatinti mūsų visų geresnę ir brandesnę psichinę raidą.

Dažnai šis darbas ganėtinai keblus, mat šiuo klausimu visi esame labai jautrūs. Nedaug tėra žmonių, kurie nelaikytų savęs žmogaus žinovais, nors išvis nestudijavo šio mokslo; dar mažiau tokių, kurie nepasijustų užgauti išsyk, vos pasiūlytume jiems geriau pažinti žmogų. Tarp pastarųjų tikrai norintys jį pažinti tėra tie, kuriems žmogaus vertė jau šiek tiek atsiskleidė išgyvenus savo ar atjautus kito sielvartą. Tokiomis aplinkybėmis mūsų veikla neapsieis be tam tikros *taktikos*. Niekas nesukelia tokio priešiškumo ir nesulaukia tokios kritikos kaip tiesmukai pateiktos žinios apie žmogaus psichikos gyvenimą. Kiekvienas nenorintis užsitraukti nemalonės turėtų būti itin atsargus. Geriausias būdas įgyti blogą vardą – neapdairiai naudotis šiuo mokslu, piktnaudžiauti juo, pvz., užstalėje demonstruoti, kiek daug žinai ar numanai apie kaimyno psichikos gyvenimą. Taip pat pavojinga pateikti prašalaičiui pamatines šio mokslo įžvalgas kaip iš anksto paruoštus teiginius. Net ir šį tą išmanantys tokiu atveju pagrįstai jaustųsi užgauti. Tad darsyk pakartosime, ką sakėme pradžioje: šis mokslas verčia mus būti kuklesnius, neleisdamas skubotai ar be reikalo švaistytis jo išvadomis; beje, šitai darydami tik pademonstruotume senąją vaikystės puikybę, norą pasigirti ir parodyti, kiek daug jau visko mokame. Toks suaugusio žmogaus elgesys kur kas pavojingesnis. Tad siūlytume palūkėti, pirmiausia pažinti save ir nepiktnaudžiauti žmogaus pažinimu, kur nors įgytomis šiojo žiniomis. Tai tik pridarytų papildomų keblumų besivystančiam mokslui ir pakenktų jo tikslams, nes jam būtų primestos neapdairaus – tiesa, entuziastingo – sekėjo klaidos. Geriau būti atsargiems ir atminti: prieš pareikšdami nuomonę mažų mažiausiai turime išvysti visumą, o pasakyti tą nuomonę reikėtų tik kai esame tikri, jog ji kam nors pravers. Mat galime labai pakenkti, net ir visiškai teisingą nuomonę pasakę nevykusiai ar netinkamu momentu.

Prieš tęsdami šiuos samprotavimus turime atremti vieną prieštaravimą, į kurį tikriausiai ne vienas jau atkreipėte dėmesį. Anksčiau teigėme, kad žmogaus raidos linija lieka nepakitusi; šis teiginys kai kam atrodys nesuprantamas, juk žmogus gyvenime įgyja tiek daug patirties, kuri verčia jį keisti elgseną. Betgi prisiminkime, kad kiekviena patirtis daugiareikšmė. Vargiai atsiras du žmonės, iš tos pačios patirties darantys vienodas praktines išvadas. Patirtis ne visada prideda išminties. Gal ilgainiui išmokstama vienų sunkumų vengti, kitus pakęsti. Bet dėl to nepakinta žmogaus raidos linija. Toliau pamatysime, kad iš visų patyrimų žmogus praktiškai pasinaudoja tik tam tikrais, tais, kurie, įdėmiau pažvelgus, visada pasirodo kažkaip derantys su jo raidos linija, atitinkantys gyvenimo šabloną. Mūsų kalba su jai būdinga nuojauta tvirtina*, kad kiekvieno valia vienaip arba kitaip pasinaudoti savo patirtimi. Išties kasdien galima įsitikinti, kad iš patirties daromos kuo įvairiausios išvados. Antai, tarkim, žmogus nuolat daro tą pačią klaidą. Net jei pavyktų jam įrodyti, jog klysta, rezultatai gali būti visiškai skirtingi. Vienas padarys išvadą, kad metas nustoti tą klaidą kartojus. Tokia išvada gana reta. Kitas atsakys, kad šitaip elgėsi pernelyg ilgai ir jau niekada nepajėgs atprasti. Trečias dėl savo klaidų kaltins tėvus ar apskritai auklėjimą, tvirtins, kad niekas juo nesirūpino ar pernelyg lepino, ar per griežtai auklėjo, ir toliau kartos savo klaidą. Pastarasis išsiduoda išties tenoręs elgtis kaip elgęsis. Šitaip jis visada gali apsidrausti ir tariamai pasiteisinęs išvengti savikritikos. Pats jis niekuo dėtas, dėl visų jo nesėkmių kalti kiti. Jis nepastebi, kad ne itin stengiasi įveikti savo ydas, priešingai, yra netgi gan aistringai prie jų prisirišęs, ir *blogas auklėjimas iš tiesų tėra kaltas tol, kol žmogus to nori*. Suvokę, kad patirtys daugiareikšmės, kad iš jų galima padaryti įvairias išvadas, suprasime ir tai, kodėl, užuot

* Šį teiginį autorius grindžia žodžių junginiu *Erfahrungen machen*, pažodžiui „daryti patirtis" (įsitikinti). – Vert.

keitęs elgseną, žmogus savo išgyvenimus iškraipo taip, kad jie derėtų prie ankstesnės elgsenos. Matyt, sunkiausia žmogui pažinti ir keisti save.

Kiekvienam, kuris panorėtų įsikišti ir pradėti ugdyti geresnius žmones, būtų labai keblu, jei negalėtų disponuoti žmogaus pažinimo patirtimi ir išvadomis. Veikiausiai jis tik slystų paviršiumi kaip iki šiol manydamas, jog įstengė kai ką pakeisti, nes pasikeitė išorinė individo raiška, atsirado naujų atspalvių. Remdamiesi praktiniais pavyzdžiais įsitikinsime, kaip menkai toks įsikišimas keičia žmogų, pamatysime, kad šie pokyčiai tėra regimybė, netrukus išsisklaidanti, jei nepakito raidos linija. Žmogaus keitimo procesas anaiptol nelengvas, jis reikalauja nemažai apdairumo ir kantrybės; pirmiausia reikia atsižadėti asmeninės tuščiagarbystės, nes kitas žmogus nėra įpareigotas būti mūsų tuščiagarbystės objektu. Be to, šis procesas turi vykti taip, kad būtų priimtinas kitam. Juk suprantama, kad žmogus gali atsisakyti šiaip mėgstamo patiekalo vien todėl, kad šis netikusiai pasiūlytas.

Žmogaus pažinimas turi dar vieną, socialinį, aspektą, kuris irgi labai svarbus. Neabejotina, kad žmonės daug geriau sugyventų, labiau suartėtų, jei geriau suprastų vieni kitus. Juk tokiu atveju jie negalėtų vienas kito apgauti. Apgaulės galimybė – tai didžiulė grėsmė visuomenei. Šią grėsmę irgi turime atskleisti kolegoms, kuriuos išlydime į gyvenimą. Jie turi gebėti gyvenime atpažinti visa, kas nesąmoninga, kiekvieną nutylėjimą, apsimetimą, kaukę, klastą ir vylių, kad atkreiptų dėmesį tų, kuriems tai skirta, ir pagelbėtų jiems. Čia mums padės tik sąmoningai pasitelkiamas žmogaus pažinimas.

Tikriausiai įdomus būtų ir toks klausimas: *kas* geriausiai sugeba taikyti ir tobulinti žmogaus pažinimą? Jau minėjome, kad šio mokslo neįmanoma plėtoti tik teoriškai. Nepakanka žinoti taisykles, būtina žinias perkelti į praktiką, ilgainiui jas vis labiau apibendrinant ir geriau suvokiant, idant išmoktume žvelg-

ti aštriau ir giliau, nei leido ankstesnė patirtis. Kaip tik tai yra pagrindinė priežastis, skatinanti teorinį žmogaus pažinimą. Bet įlieti šiam mokslui gyvybės tegalime išeidami į gyvenimą, čia išmėgindami ir taikydami jo principus. Minėtas klausimas peršasi todėl, kad mūsų auklėjimas pateikia pernelyg mažai žinių apie žmogų, juolab teisingų, kol kas jis tiesiog nepajėgus pateikti tinkamų žinių. Savieigai paliekama tai, kiek vaikas vystysis ir kokias praktines išvadas padarys iš savo lektūros bei išgyvenimų. Nėra ir tradicijos puoselėti žmogaus pažinimą. Nesukurtas mokymas apie jį, ir šiuo požiūriu žmogaus pažinimas primena chemiją, kai ši dar buvo alchemija.

Pasidomėję, kas iš taip sumišai auklėtųjų sugebėjo pažinti žmogų, pamatysime, kad tai žmonės, dar nepraradę ryšių, išlaikę kontaktą su aplinkiniais ir gyvenimu, žodžiu, tie, kurie tebėra optimistai ar mažų mažiausiai kovojantys pesimistai, dar nepuolę į neviltį. Bet vien kontakto negana, reikia ir išgyvenimo. Tad išvada būtų tokia: šiandien, kai auklėjimas nepakankamas, tikrai pažinti žmogų tegali tam tikro tipo žmonės, „atgailaujantys nusidėjėliai", tie, kurie arba patys išgyveno visus sielos paklydimus ir galiausiai išsigelbėjo, arba buvo labai arti šito. Žinoma, gali ir kiti, ypač tie, kuriems kas nors tai vykusiai pademonstravo, arba apdovanotieji ypatinga įsijautimo geba. Bet geriausias žmonių žinovas bus tas, kuris pats iškentėjo visas aistras. Regis, ne tik mūsų dienomis, bet ir visų religijų formavimosi laikais atgailaujantis nusidėjėlis labiausiai vertinamas, iškeliamas aukščiau už šimtą teisiųjų. Pasvarstę, kodėl taip atsitinka, turėsime sutikti, kad žmogus, išbridęs iš gyvenimo sunkumų, išsiropštęs iš pelkės, suradęs jėgų viską nusimesti ir pakilti, geriausiai pažįsta ir geruosius, ir bloguosius gyvenimo aspektus. Niekas jam neprilygs, ir labiausiai neprilygs teisusis.

Pažinus žmogaus psichiką savaime randasi pareiga, uždavinys, kurį trumpai galime nusakyti taip: reikia sugriauti žmogaus elgsenos šabloną, jei jis pasirodo esąs netinkamas gyveni-

mui, panaikinti klaidingą perspektyvą, verčiančią jį blaškytis, ir pasiūlyti kitą, palankesnę bendrabūviui ir egzistencijos laimei, – pasiūlyti mąstymo ekonomiją arba, kukliau kalbant, naują, bendrystės jausmu grindžiamą šabloną. Anaiptol neketiname idealiai formuoti psichikos raidos. Pamatysime, kad didžiulė parama klystančiam ir besiblaškančiam yra tiesiog naujas požiūris, nes žmogus aiškiai pajunta, kur išklydo iš kelio. Tokie samprotavimai anaiptol nėra nepriimtini ir griežto determinizmo atstovams, susaistantiems priežasčių ir padarinių grandine visus žmonių gyvenimo įvykius. Neabejotina, kad ir *priežastingumas* pakinta, ir išgyvenimų poveikis visiškai kitoks, kai nubunda dar viena jėga, dar vienas motyvas – *savęs pažinimas*, kai žmogus aiškiau suvokia, kas ir kodėl su juo vyksta. Žmogus tapo kitas ir veikiausiai niekada negalės šito išsižadėti.

Pirmas skyrius

Žmogaus psichika

1. Psichikos gyvenimo sąvoka ir prielaidos

Mes teigiame, kad psichiką turi tik *judrūs* gyvi organizmai. Išties ji kuo glaudžiausiai susijusi su laisvu judėjimu. Vargiai įmanoma kalbėti apie įsišaknijusių organizmų psichikos gyvenimą, jis jiems apskritai nereikalingas. Tik pagalvokime, kaip siaubinga jausmą ir mintį priskirti įsišaknijusiam augalui, kuris tokiu atveju galėtų numatyti būsimą skausmą ir lauktų jo nepajėgdamas apsisaugoti, nes apskritai neįstengia judėti; arba įsivaizduokime, kad augalas turi protą, laisvą valią, bet kartu yra visiškai nepajėgus ta valia pasinaudoti. Jo valia ir protas neišvengiamai būtų nevaisingi.

Taigi matome, kaip ryškiai augalą nuo gyvūno skiria psichikos gyvenimo stygius, ir drauge išsyk suvokiame, *koks svarbus ryšys sieja judėjimą ir psichikos gyvenimą*. Toliau samprotaudami ta linkme turime pripažinti, kad tiriant psichikos gyvenimo raidą reikia suvokti viską, kas siejasi su judėjimu, išsyk atsižvelgti į sunkumus, kurie kyla keičiant buvimo vietą; turime pripažinti, kad psichikos gyvenimas neišvengiamai susijęs su išankstiniu numatymu, patirties kaupimu, atminties ugdymu, visa tai ilgainiui panaudojant gyvenimo praktikai.

Vadinasi, pirmiausia galime teigti, kad psichikos gyvenimo raida neatsiejama nuo judėjimo, kad visus psichikos laimėjimus, jos pažangą sąlygoja kaip tik organizmo judrumas. Šis judrumas skatina, žadina, reikalauja vis intensyvesnio psichikos gyvenimo. Įsivaizduokime individą, kuriam apskritai uždrausta judėti: jo psichikos gyvenimas būtų pasmerktas sąstingiui. „Tik laisvė gimdo milžinus, prievarta griauna ir žudo“.

2. Psichikos organo funkcija

Vertindami psichikos gyvenimo funkciją šiuo požiūriu įsitikinsime, kad regime įgimto sugebėjimo, *puolimo* arba *gynybos organo*, raidą (atsižvelgiant į tai, ar aplinkybės verčia organizmą pulti ar gintis). Tad psichikos gyvenimas tėra kompleksas puolimo ir gynybos priemonių, kuriomis reaguojama į aplinkos poveikį, siekiant išsaugoti žmogaus organizmą ir užtikrinti jo raidą. Priėmus šią prielaidą atsiranda aibė kitų, taip pat svarbių suvokiant psichiką. *Psichikos gyvenimo neįmanoma įsivaizduoti izoliuoto,* priešingai, psichika neatsiejama nuo to, kas ją supa, ji priima išorinius impulsus, vienaip ar kitaip atsako į juos, puoselėja sugebėjimus ir galias, būtinus, kad organizmas įstengtų pasipriešinti aplinkai arba prisitaikyti prie jos, užtikrinančius jo gyvybingumą.

Taigi išsyk atsiskleidžia daugybė įvairiausių sąryšių. Pirmiausia turime omeny paties organizmo savybes, žmogaus ypatingumą, jo kūniškumą, šiojo pranašumus ir kliaudas. Tiesa, pastarosios sąvokos gana santykinės. Sunku tvirtai pasakyti, ar kokia nors jėga, koks nors organas reiškia pranašumą ar kliaudą. Ir viena, ir kita priklauso nuo susiklosčiusių aplinkybių. Antai žmogaus pėda tam tikra prasme tėra sunykusi plaštaka. Laipiojančiam gyvūnui tai būtų siaubinga kliauda, bet judančiam žeme žmogui tai toks pranašumas, kad jis tikrai nepageidaus keisti pėdą į normalią plaštaką. Apskritai neturėtume manyti, kad nevisavertiškumo apraiškos asmens ar tautos gyvenime tėra vien blogybių šaltinis, kaskart tai priklauso nuo aplinkybių. Be to, galime numanyti, kad labai praplėstume tyrinėjimų lauką, pamėgindami atsižvelgti į sąryšius, siejančius žmogaus psichikos gyvenimą ir *kosminius* reiškinius – dienos ir nakties kaitą, saulės viešpatavimą mūsų sistemoje, atomų sužadinimą ir t. t. Mūsų psichikos gyvenimo ypatybės labai priklauso ir nuo šių veiksnių.

3. Psichikos gyvenimo teleologija

Tirdami psichikos impulsus, pirmiausia irgi pastebime tikslo link nukreiptą judėjimą. Todėl reikia pripažinti, kad apsiriktume palaikę žmogaus psichiką statiška visuma; priešingai, ją tegalime įsivaizduoti kaip sąveiką permainingų jėgų, turinčių vieną pagrindą ir siekiančių vieno tikslo. Šį tikslo siekį numano jau pati prisitaikymo sąvoka. Negalime įsivaizduoti psichikos gyvenimo be tikslo, kurio link vyksta jos raida, visa psichikos gyvenimo dinamika.

Tad žmogaus gyvenimą lemia tikslas. Žmogus negali mąstyti, jausti, norėti, netgi sapnuoti, jei to nesąlygoja, nelemia, neriboja, nekreipia įsivaizduojamas tikslas. Šis randasi kone savaime priklausomai nuo organizmo poreikių ir išorinio pasaulio reikalavimų bei neišvengiamo organizmo atsako į juos. Visi fiziniai ir psichiniai žmogaus gyvenimo reiškiniai atitinka pateiktus principus. Psichikos raidą tegalime įsivaizduoti šitaip apribotą, nukreiptą į įsivaizduojamą tikslą, kuris savaime atsiranda sąveikaujant minėtoms jėgoms. Pats tikslas gali būti kintantis arba statiškas.

Žodžiu, kiekvieną psichikos reiškinį galime suvokti kaip pasirengimą tam, kas vyks ateityje. Regis, apskritai neįmanoma, kad psichikos organas neturėtų tikslo, ir *individualioji psichologija* visus žmogaus psichikos reiškinius suvokia taip, tarsi jie būtų nukreipti į tikslą.

Žinodami žmogaus tikslą ir šiaip daugmaž orientuodamiesi pasaulyje, drauge žinome ir tai, ką galėtų reikšti žmogaus raiška, galime suvokti ją kaip pasirengimą šiam tikslui. Tokiu atveju aišku ir tai, kaip žmogus turi judėti, kad šį tikslą pasiektų; panašiai žinome, kokia trajektorija judės akmuo, kai leisime jam kristi žemyn. Skirtumas tik tas, kad psichika nepaklūsta grynam gamtos dėsniui, nes įsivaizduojamas tikslas nėra statiškas, jis gali kisti. Tačiau jei žmogus įsivaizduoja tikslą, atitinkami psichi-

kos impulsai bus tokie neišvengiami, tarsi čia viešpatautų gamtos dėsnis, verčiantis žmogų elgtis pagal jį. Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad psichikos gyvenimą valdo gamtos dėsnis, priešingai, žmogus čia kuria savo dėsnius. Jei ilgainiui šie jam atrodo esą gamtos dėsniai, tai tėra regimybė: jis nepastebi pats prikišęs nagus, kai tikisi konstatavęs tų dėsnių nekintamumą, determinaciją, įrodęs juos. Pvz., stebėdami žmogų, kuris nori nutapyti paveikslą, pamatysime, kad jis elgiasi kaip tik taip, kaip turėtų elgtis tokį tikslą turintis žmogus. Visus reikiamus žingsnius jis atliks taip nuosekliai, tarsi tai būtų gamtos dėsnis. Tačiau ar jis tikrai privalo nutapyti paveikslą?

Vadinasi, judėjimas gamtoje ir psichikoje skiriasi. Čia visų diskusijų apie žmogaus valios laisvę ištakos, ir šiandien, regis, vis labiau linkstama kalbėti taip, tarsi žmogaus valia nebūtų laisva. Taip, ji išties tampa nelaisva vos prisirišusi prie tikslo. O šį dažniausiai sąlygoja kosminės, animalinės ir visuomeninės aplinkybės, tad suprantama, kad psichikos gyvenimas atrodo paklūstantis nekintamiems dėsniams. Tačiau jei, pvz., individas neigia savo ryšius su visuomene ir mėgina juos nutraukti arba jei jis nenori taikstytis su gyvenimo faktais, tariami psichikos gyvenimo dėsningumai nustoja veikę ir atsiranda naujas dėsningumas, savo ruožtu sąlygojamas naujo tikslo. Ir bendrystės dėsnis netenka saistančios galios, jei žmogus nusivilia gyvenimu ir apskritai mėgina numarinti bičiuliškus jausmus. Vadinasi, tenka pripažinti, kad judėjimas psichikos gyvenime neišvengiamas tik iškėlus tikslą.

Ir priešingai – stebėdami žmogaus raišką galime spręsti apie įsivaizduojamą tikslą. Ši galimybė netgi svarbesnė, nes pasitaiko žmonių, kuriems neaiškūs jų pačių tikslai. Išties, siekdami pažinti žmogų turime nuolat atlikti šią procedūrą. Ji ne tokia paprasta kaip ankstesnė, nes žmogaus raiška daugiareikšmė. Tačiau galime paimti keletą jos elementų, palyginti juos, sujungti linija. Žmogų galime suprasti, pamėginę sujungti linija jo lai-

kyseną, jo raiškos formas dviem skirtingais gyvenimo momentais. Taip įgyjame sistemą, kuria naudojantis susidaro *vienos krypties* įspūdis. Drauge kartais tiesiog apstulbstame pastebėję, koks veiksmingas iki pat senatvės išlieka vaikiškas šablonas. Pateiksime vieną pavyzdį.

Trisdešimtmetis itin ambicingas vyriškis nepaisant raidos sunkumų įgijo autoritetą ir pasiekė gerų rezultatų. Jis kreipiasi į gydytoją dėl sunkiausios depresijos ir skundžiasi nenoru dirbti nei gyventi. Jis pasakoja, kad ruošiasi sužadėtuvėms, bet labai nepatikliai žvelgia į ateitį. Jį kamuoja baisus pavydas, ir kyla grėsmė, kad sužadėtuvės netrukus iširs. Faktai, kuriuos jis pateikia, anaiptol nėra įtikinami, merginai negalima nieko prikišti. Vyriškio rodomas nepasitikėjimas kelia įtarimą, kad jis yra vienas iš daugelio žmonių, kurie artinasi prie kito, jaučiasi jo traukiami, bet kartu užima puolimo poziciją ir kupini nepasitikėjimo naikina tai, ką nori sukurti. Pamėginkime išgriebti kokį nors jo gyvenimo įvykį ir palyginkime su dabartiniu, kad galėtume nubrėžti anksčiau minėtą liniją. Remdamiesi patirtimi, visada pasitelkiame pirmuosius vaikystės įspūdžius, nors ir žinome, kad tai, ką išgirsime, ne visada objektyvu. Pirmasis paciento vaikystės prisiminimas buvo toks. Jis su mama ir jaunėliu broliu ėjo per turgų. Dėl spūsties motina paėmė jį, vyresnėlį, ant rankų. Pastebėjusi klaidą, vėl pastatė ant žemės ir paėmė brolį, o jis nusiminęs bėgo šalia. Jam tada buvo ketveri. Pasakojant šį prisiminimą girdisi intonacijos, panašios į ankstesnes, kai vyriškis kalbėjo apie dabartinę kančią: jis nėra tikras, jog yra išrinktasis, ir nepakenčia minties, kad pirmenybė gali būti suteikta kitam. Vyriškis labai nustemba ir iš karto suvokia sąryšį, vos atkreipiame dėmesį į šią aplinkybę.

Tikslas, kurio link nukreipta visa žmogaus raiška, randasi dėl vaiką veikiančių išorinio pasaulio įspūdžių. Idealas, žmogaus tikslas formuojasi jau pirmaisiais gyvenimo mėnesiais. Jau tada svarbūs tampa pojūčiai, į kuriuos vaikas reaguoja džiaugs-

mu arba nepasitenkinimu. Tada pastebimos ir pirmosios pasaulėvaizdžio užuomazgos, nors jos reiškiasi labai primityviai. Žodžiu, jau kūdikystėje klojami psichikos gyvenimo veiksnių, kuriuos stebime šiandien, pamatai. Ilgainiui šie veiksniai vis labiau plėtojami ir transformuojami. Įvairiausios įtakos verčia vaiką reaguoti į gyvenimo reikalavimus, pasirenkant tam tikrą poziciją.

Vadinasi, negalime prieštarauti tyrinėtojams, pabrėžiantiems, kad žmogaus būdo bruožai atsiskleidžia jau kūdikystėje; kaip tik todėl daug kas tvirtina, kad žmogaus būdas įgimtas. Tačiau akivaizdu, kokia visuotinai kenksminga nuomonė, kad žmogus paveldi būdą iš tėvų, nes ji kliudo auklėtojams su pasitikėjimu atlikti savo uždavinius. Negana to, žmonės dažnai remiasi paveldimo būdo prielaida, siekdami pasiteisinti, nusimesti atsakomybę, o tai savo ruožtu prieštarauja auklėjimo uždaviniams.

Iškeliant tikslą neišvengiama ir *kultūros* įtakos. Kultūra brėžia savotišką ribą, ir vaikas nuolat susiduria su ja, kol atranda kelią, kuriuo jis pajėgus eiti, kuris užtikrina jo norų išsipildymą ir kartu saugumą bei prisitaikymą ateityje. Labai anksti aiškėja, kokio laipsnio saugumo vaikas trokšta ir kiek jį užtikrina kultūra. Tai nėra tiesiog saugumas nuo pavojų; kaip ir gerai sukonstruotos mašinos atveju reikalingas papildomas saugumo koeficientas, kuris dar labiau užtikrintų, kad žmogaus organizmas bus išsaugotas. Šį saugumo koeficientą vaikas įgyja siekdamas didesnių nei jam teikiamos garantijų, reikalaudamas labiau patenkinti jo potraukius, žodžiu, siekdamas pertekliaus daugiau, nei reikėtų stabilumui, ramiai raidai. Taip psichikos gyvenime atsiranda naujas veiksnys. Vaiko raida akivaizdžiai nukrypsta *išpuikimo* [Überhebung] link. Kaip ir suaugę žmonės, vaikas nori pranokti kitus, siekia pranašumo, kuris užtikrintų jo saugumą ir prisitaikymą, o tai ir yra išankstinis jo tikslas. Tad jis ima krimstis, nerimauti, ir šis nerimas ilgainiui gali vis stiprėti. Tereikia įsivaizduoti, tarkim, kad kosminiai poveikiai sukelia stipresnį atsaką. Panašius nukrypimus, dar ryškesnį pranašumo po-

reikį pastebėsime ir sunkiais momentais, kai vaikas būgštauja, nesitiki pajėgsiąs atlikti užduotį.

Tokiomis aplinkybėmis pasitaiko, kad keldamas sau tikslą individas stengiasi nesusidurti su didesniais sunkumais, *išvengti* jų. Taip atsiranda žmonių rūšis, kuriai būdingi patys žmogiškiausi mums žinomi bruožai: tai žmonės, kurie pabūgę atšoka susidūrę su sunkumais arba ieško prieglobsčio, kad bent laikinai išsisuktų nuo jiems keliamų reikalavimų. Tad dabar jau aišku, kad *žmogaus psichikos reakcijos anaiptol nėra galutinės*, kad jos tegali būti laikinas atsakas, niekada nelaikytinas visiškai teisingu. Kai kalbame apie vaiko psichikos raidą, kuriai negalima taikyti suaugusiųjų mastelio, ypač turime paisyti, kad čia susiduriame tik su laikinais tikslais. Visada reikia kartu su vaiku pažvelgti į priekį ir įsivaizduoti, kur link ilgainiui jį gali pastūmėti ta jėga, kurios veikimą regime. Įsijautus į vaiko psichikos gyvenimą paaiškėtų: šios jėgos apraiškas teįmanoma paaiškinti tuo, kad vaikas savo nuožiūra daugmaž ryžosi galutinai prisitaikyti prie dabarties ir ateities. Šį pasiryžimą lydinti nuotaika lems, kokiu keliu jis pasuks. Tai gali būti *optimizmo* kelias, kai vaikas tiki galįs deramai atlikti jam kylančius uždavinius. Tokiu atveju jis išsiugdys bruožus, būdingus žmogui, kuris jaučiasi pajėgus išspręsti savo uždavinius. Taip formuojasi drąsa, atvirumas, patikimumas, stropumas ir pan. *Pesimizmo* atveju rezultatai priešingi. Pamėginkime įsivaizduoti tikslą vaiko, nesitikinčio, jog sugebės atlikti uždavinį, ir nesunkiai suprasime, kas turėtų vykti jo sieloje. Matysime baikštumą, drovumą, uždarumą, nepasitikėjimą ir kitus bruožus, kuriais mėgina gintis silpnasis. Jo tikslas bus anapus pasiekiamumo ribų, toli nuo gyvenimo fronto.

Antras skyrius

Socialiniai psichikos gyvenimo aspektai

Norint suprasti, kas vyksta su žmogumi, būtina ištirti jo laikyseną aplinkinių atžvilgiu. Žmonių tarpusavio santykiai iš dalies nulemti gamtos, tad permainingi, antra vertus, šie santykiai gali būti planingi, kas akivaizdu stebint politinį tautų gyvenimą, valstybės kūrimąsi, bendruomenę. Neįmanoma suprasti žmogaus psichikos gyvenimo, neatsižvelgiant į šiuos socialinius veiksnius.

1. Absoliuti tiesa

Psichikos gyvenimas anaiptol nėra nepriklausomas, žmogus nuolat susiduria su uždaviniais, kuriuos jam pateikia išorinis pasaulis. Šie uždaviniai neatsiejami nuo *žmonių bendrabūvio logikos*, pagrindinės sąlygos, nuolat veikiančios pavienį individą ir tik tam tikru mastu pasiduodančios jo įtakai. Prisiminę, kad niekad negalime galutinai suvokti net ir žmonių bendrabūvio sąlygų, nes jų labai daug, pastebėję, kad šios sąlygos ilgainiui dar ir šiek tiek keičiasi, suprasime, kad vargiai įstengsime visiškai nušviesti mūsų tiriamo psichikos gyvenimo tamsybes, ir keblumų bus juo daugiau, juo labiau šis gyvenimas skirsis nuo mums įprastų aplinkybių.

Taip atsiskleidžia vienas pagrindinių mūsiškį žmogaus pažinimą skatinančių faktų: kaip su *absoliučia tiesa* turime skaitytis su imanentinėmis grupės gyvenimo taisyklėmis, kurias lemia netobula žmogaus kūno organizacija ir jo ribotos galimybės šioje planetoje, ir artėti prie šios tiesos tegalime pamažu, neretai klysdami ir pakeliui taisydami klaidas.

Daugelį kitų faktų nusako Marxo ir Engelso pateikta materialistinė istorijos samprata. Pasak jos, žmonių mąstymą ir elgesį,

vadinamąjį „ideologinį antstatą", sąlygoja ekonominis pagrindas, ta techninė forma, kuria tauta užsitikrina pragyvenimą. Tai iš dalies dera su minėta paveikios „žmonių bendrabūvio logikos", „absoliučios tiesos" samprata. Tačiau ir istorija, ir mūsiškis individo gyvenimo suvokimas, *individualioji psichologija,* liudija, kad reaguodamas į ekonominių aplinkybių impulsus žmogus linkęs klysti ir kad jis labai pamažu vaduojasi iš savo klaidų. Mūsų kelias „absoliučios tiesos" link kupinas klaidų.

2. Bendrystės būtinybė

Iš tikrųjų visuomeninio gyvenimo reikalavimai tokie pat natūralūs kaip ir klimato nulemtieji, verčiantys gintis nuo šalčio, statydintis būstą ir pan. Bendrystės būtinybe, tiesa, ne visai įsisąmoninta, ir *religija,* kaip rišamąją bendruomenės medžiagą pasitelkianti ne racionalią mintį, o visuomeninių formų pašventinimą. Tad žmonių gyvenimo sąlygas lemia ne tik kosminiai, bet ir socialiniai veiksniai, žmonių bendrabūvis ir savaime atsirandantys jo dėsningumai bei taisyklės. Bendrystės poreikis visada reguliavo žmonių santykius, kurie nuo pat pradžių egzistavo kaip savaime suprantami, kaip „absoliuti tiesa". Bendruomenės gyvenimas radosi anksčiau nei individualus žmogaus gyvenimas. Žmonijos kultūros istorijoje neaptiksime nevisuomeninės gyvenimo formos. Žmogus niekada negyveno ne bendruomenėje. Šį reiškinį nesunku paaiškinti. Vienas gyvūnijos pasaulio dėsnių, pagrindinis jo požymis yra tas, kad nepakankamai atsparios rūšys įgyja naujų jėgų tik susibūrus jų individams ir tik tada gali naujai, savitai paveikti aplinką. Ir žmonės buriasi šiuo tikslu, todėl žmogaus psichikos organą visiškai paveikė bendruomeninio gyvenimo aplinkybės. Jau Darwinas atkreipė dėmesį, kad silpni gyvūnai negyvena pavieniui. Žmogų irgi tenka priskirti prie silpnų gyvūnų, nes jis ne toks stiprus,

kad pajėgtų gyventi vienas. Jis vargiai įstengia pasipriešinti gamtai, jam reikia daugybės pagalbinių priemonių, kad galėtų egzistuoti, išlikti. Pakanka įsivaizduoti vienišą žmogų, atsidūrusį džiunglėse be pagalbinių kultūros priemonių. Jam grėstų kur kas didesni pavojai nei kokiam nors kitam gyvūnui. Žmogui stinga kitų gyvūnų greičio, raumenų jėgos, jis neturi plėšrūno dantų, nėra toks akylas ir ausylas, kad galėtų išlikti kovodamas už būvį. Tik įdėjęs daugybę pastangų žmogus užsitikrintų teisę egzistuoti ir apsisaugotų nuo pražūties. Ir žmogaus maistas savotiškas, o jo gyvensena reikalauja intensyvios apsaugos.

Tad suprantama, kad žmogus galėjo išlikti tik itin palankiomis aplinkybėmis. Šias savo ruožtu tegalėjo užtikrinti grupinis gyvenimas; paaiškėjo, kad jis būtinas, nes tik gyvenant kartu įmanomas *darbo pasidalijimas*, padedantis spręsti pavieniam individui neįkandamus uždavinius. Tik darbo pasidalijimas leido žmogui apsirūpinti puolimo bei gynybos įrankiais ir apskritai sukurti visas reikiamas gėrybes, kurios padėjo jam išlikti ir kurias šiandien apibendriname *kultūros* sąvoka. Prisiminę, kokie sunkumai lydi gimdymą ir vaiko priežiūrą, kokių reikia sąnaudų, kurios ne pavienio žmogaus jėgoms ir įmanomos tik dėl darbo pasidalijimo, prisiminę, be to, kad žmogaus kūdikiui gresia kur kas daugiau ligų ir negalavimų nei kitiems gyvūnams, galėsime daugmaž įsivaizduoti, kiek pastangų prireikė, kad žmonių visuomenė išliktų, ir įsitikinsime socialinių ryšių būtinybe.

3. Saugumas ir prisitaikymas

Remdamiesi ligšioliniais samprotavimais turime pripažinti: gamtoje žmogus yra nevisavertė būtybė. *Tačiau šis žmogaus nevisavertiškumas* [Minderwertigkeit], *kurį jis patiria kaip nepajėgumo,*

nesaugumo jausmą, yra ir nuolatinis dirgiklis, verčiantis ieškoti būdų, kaip prisitaikyti gyvenime, pasiruošti *iš anksto,* kurti sąlygas, atsveriančias žmogaus padėties gamtoje kliaudas. Psichikos organas vėl tapo veiksniu, kurio padedamas žmogus sugebėjo prisitaikyti ir išlikti. Iš pirmapradžio gyvūno-žmogaus sukurti egzempliorių, kuris pajėgtų atsilaikyti priešiškoje gamtoje pasitelkęs vien anatomines ypatybes, ragus, nagus ar dantis, būtų buvę kur kas sunkiau. Greitai pagelbėti galėjo tik organines kliaudas kompensuojantis psichikos organas. Kaip tik nuolatinio nepajėgumo jausmo dirginamas žmogus buvo priverstas išsiugdyti *įžvalgumą,* šis dirginimas skatino psichikos raidą iki dabartinės jos būklės kaip mąstymo, jautimo ir veiklos organo. Kadangi svarbų vaidmenį prisitaikymo procese atliko ir visuomenė, nuo pat pradžių psichikos organas turėjo paisyti bendrystės sąlygų. Jo sugebėjimų raida rėmėsi visuomeniniu gyvenimu. Kiekviena žmogaus mintis turėjo tenkinti bendrystės reikalavimus.

Pamėginę įsivaizduoti, kaip vyko pažanga, prieisime prie *logikos,* neišvengiamai reikalaujančios visuotinumo, ištakų. *Logiška tėra tai, kas visuotinai pripažįstama.* Kitas visuomeninio gyvenimo rezultatas yra *kalba,* didysis stebuklas, skiriantis žmogų nuo kitų gyvūnų. Neįmanoma įsivaizduoti, kad toks reiškinys kaip kalba būtų atsietas nuo visuotinumo sąvokos, t. y. kalbos ištakos yra socialinis žmonių gyvenimas. Kalba visiškai nereikalinga atskirai gyvenančiai būtybei. Ji remiasi bendru žmonių gyvenimu, yra jo produktas ir kartu rišamoji medžiaga. Šį teiginį puikiai patvirtina faktas, kad žmogaus kalba, jo geba kalbėti kone visada nukenčia, jei vaikystėje ribojami, draudžiami jo kontaktai su kitais žmonėmis arba jei jis pats jų vengia. Regis, ši ryšio forma atsiranda ir išlieka tik užtikrinus kontaktą su žmonija.

Kalba be galo reikšminga žmogaus psichikos gyvenimo raidai. Logiškas mąstymas įmanomas tik tada, kai egzistuoja kal-

ba; tik jos teikiama galimybė kurti sąvokas leidžia mums diferencijuoti ir kurti tokias sąvokas, kurios būtų bendras turtas, ne vien privati nuosavybė. Mūsų mąstymą bei jausmus irgi galime suprasti tik padarę prielaidą, kad jie visuotiniai, mūsų estetinis pasitenkinimas įgyja pagrindą tik suvokus, kad grožio bei gėrio pojūtis, jų pripažinimas – tai bendras turtas. Vadinasi, proto, logikos, etikos ir estetikos sąvokos tegali rastis iš visuomeninio žmonių gyvenimo, kartu jos yra ta rišamoji medžiaga, kuri turi apsaugoti kultūrą nuo žlugimo.

Remiantis žmogaus kaip atskiro individo situacija, reikia suprasti ir jo norus. *Valia* – tai ne kas kita, kaip siekis atsikratyti nepajėgumo jausmo ir pasijusti pajėgiam. „Norėti" reiškia nujausti šią kryptį ir žengti šia linkme. Kiekvienas noras kyla iš nepajėgumo, nevisavertiškumo jausmo ir skatina siekti soties, pasitenkinimo būsenos, skatina tapti visaverčiam.

4. Bendrystės jausmas

Dabar suprantame, kad ir tos taisyklės, kurios buvo būtinos užtikrinant žmonių giminės patvarumą, – auklėjimas, prietarai, totemai ir tabu, įstatymų leidyba, – pirmiausia turėjo remtis bendrystės idėja. Šitai jau konstatavome, kai kalbėjome apie religines institucijas, be to, bendrystės reikalavimą atspindi svarbiausios psichikos organo funkcijos, jį aptinkame ir pavienio žmogaus bei visuomenės gyvenime. Tai, ką vadiname *teisingumu*, ką laikome teigiamais žmogaus būdo bruožais, yra ne kas kita, kaip bendro žmonių gyvenimo sąlygojamų reikalavimų vykdymas. Kaip tik šie reikalavimai suformavo psichikos organą. Patikimumas, ištikimybė, atvirumas, tiesumas ir t. t. – tai reikalavimai, atsirandantys dėl visuotinai galiojančio bendrystės principo ir juo grindžiami. Tik remdamiesi bendrystės principu galime vertinti tai, ką vadiname geru ar blogu žmogaus būdu. Kaip ir

kiekvienas mokslo, politikos ar meno laimėjimas, žmogaus būdas pasirodo esąs didis ir vertingas tik tokiu atveju, jei jis tampa vertingas visuomenei. *Idealų vaizdinį*, pagal kurį vertiname atskirą individą, sąlygoja jo visuomeninė vertė bei nauda. Individą lyginame su idealiu bendruomenės žmogaus paveikslu: toks žmogus kylančius uždavinius sprendžia visuotinai priimtinu būdu, jis taip išsiugdęs *bendrystės jausmą [Gemeinschaftsgefühl]*, kad, pasak Furtmüllerio, „laikosi žmonių visuomenės žaidimo taisyklių“. Tolesni samprotavimai parodys, kad žmogus negali deramai subręsti, jei jo bendrystės jausmas nepuoselėjamas ir lieka neveiksmingas.

Trečias skyrius

Vaikas ir visuomenė

Bendrystė susijusi su visa aibe reikalavimų, ji veikia visas gyvenimo normas bei formas, taip pat ir mūsų mąstymo organo raidą. Ji turi ir organinį pagrindą. Tai, kad žmonija susideda iš dviejų lyčių, savaime skatina bendrystę, tik ji, o ne izoliacija gali patenkinti gyvybinius individo poreikius, užtikrinti jo saugumą ir gyvenimo džiaugsmą. Stebint lėtą vaiko raidą galima akivaizdžiai įsitikinti, kad žmogaus gyvenimas galėjo skleistis tik esant jį globiančiai bendrystei. Be to, ilgainiui įvairūs gyvenimo ryšiai skatino *darbo pasidalijimą,* irgi verčiantį žmones laikytis drauge, neatsiskirti. Kiekvienas privalo daryti tai, ko reikia kitiems, kiekvienas turi jaustis esąs susijęs su kitu; taip žmogaus psichikoje randasi tie gyvybiškai svarbūs santykiai, kurie reiškiasi kaip vienokie ar kitokie poreikiai. Keletą iš šių santykių, kuriuos pasaulyje aptinka vaikas, aptarsime išsamiau.

1. Kūdikio padėtis

Vaikas, kuriam itin reikia bendrystės, atsiduria aplinkoje, kuri ima ir duoda, reikalauja ir skatina. Jo instinktai susiduria su tam tikromis kliūtimis, kurias įveikti tikra kankynė. Jis savo kailiu patiria, kokių keblumų kyla dėl to, kad jis – vaikas, tad netrukus pasitelkia psichikos organą, kurio pagrindinė funkcija – numatyti iš anksto, nustatyti raidos liniją, leidžiančią tenkinti instinktus be konfliktų ir pakenčiamai gyventi. Vaikas nuolat mato, kad suaugusieji daug lengviau tenkina instinktus, taigi yra pranašesni už jį. Todėl jis pradeda vertinti ūgį, praverčiantį atidarant duris, jėgą, leidžiančią kiloti daiktus, padėtį, teikian-

čią teisę įsakinėti ir reikalauti, kad įsakymai būtų vykdomi. Vaiko sieloje nubunda troškimas užaugti, prilygti kitiems ar net tapti stipresniam, pranokti aplinkinius, kurie elgiasi taip, tarsi būtų pranašesni, tačiau neretai pasiduoda susidūrę su jo silpnumu, todėl vaikas gali veikti dvejopai: išsikovoti pripažinimą pasitelkdamas tai, ką jis jaučia esant suaugusiųjų galios priemonėmis, antra vertus, pademonstruoti silpnumą, kurį kiti priima kaip nepermaldaujamą reikalavimą. Nuolat matysime tokius dvejopus vaiko psichikos impulsus. Jau čia pradeda formuotis tipas. Vieni vaikai vis labiau reikalauja pripažinimo, kaupia jėgas ir stengiasi jas panaudoti, o kitų elgesys labiau primena spekuliavimą silpnumu, silpnybių demonstravimą įvairiausiais būdais. Pakanka prisiminti vaikų laikyseną, veido išraišką ar žvilgsnį, ir visada atrasime tokių, kuriuos galima priskirti vienai ar kitai grupei. Šie tipai įgis prasmę tik supratus vaikų santykį su aplinka. Jų elgesys dažniausiai irgi tiesiog nusižiūrėtas iš aplinkos.

Auklėjamumas [Erziehbarkeit] ir remiasi kaip tik šiuo paprastu faktu, vaiko siekiu įveikti silpnumo būseną, šis siekis ir skatina vaiką ugdyti savo sugebėjimus.

Vaikų gyvenimo sąlygos labai skiriasi. Aplinka gali daryti vaikui priešiškumo įspūdį, t. y. pasaulis jam atrodys priešiškas. Šio įspūdžio priežastis gali būti vaiko mąstymo organo nepajėgumas. Jei auklėjant neužbėgama už akių, vaiko psichikos raida gali vykti taip, kad ilgainiui jis laikys pasaulį vien priešiška sritimi. Priešiškumo įspūdį dar labiau sustiprins pasitaikantys didesni sunkumai, kurie itin dažni, jei vaikas auga su nevisaverčiais organais. Toks vaikas jaus aplinką visiškai kitaip nei atėjusieji į pasaulį su palyginti sveikais organais. *Organų nevisavertiškumas [Organminderwertigkeit]* gali reikštis ribotu sugebėjimu judėti, kai kurių organų defektais, menkesniu organizmo atsparumu, dėl ko vaikas dažniau serga.

Tačiau ne visada sunkumus sąlygoja vaiko organizmo defektai, neretai vaiką pernelyg sunkiomis užduotimis apkrauna ar-

ba jas neapdairiai pateikia nesupratingi suaugusieji, trumpai tariant, sunkumai kyla dėl aplinkinių klaidų, išorinio pasaulio keliamų kliūčių. Mėginantis prisitaikyti prie aplinkos vaikas tuoj pat susiduria su kliūtimis, kurios sunkina šį prisitaikymą. Kaip pavyzdį galime paminėti dažnai pasitaikantį atvejį, kai vaikas auga tarp žmonių, kurie patys neteko drąsos ir yra apimti pesimizmo, o tai gali nesunkiai persiduoti ir vaikui.

2. Sunkumų poveikis vaikui

Atsižvelgdami į daugybę sunkumų, užgriūvančių vaiką dėl įvairiausių priežasčių, prisimindami, kad, negana to, vaiko psichikos raida vyko pernelyg trumpai, suprasime, kad labai tikėtina, jog, susidūręs su būtinybe paklusti neišvengiamiems išorinio pasaulio reikalavimams, vaikas reaguos klaidingai. Apžvelgus visą aibę *nusižengimų* peršasi mintis, kad regime nenutrūkstamą psichikos raidą, nuolatinius mėginimus žengti pirmyn, atrasti teisingesnį atsakymą. Tiriant vaiko raišką itin svarbu įžvelgti, kokio pobūdžio atsakymą augantis, bręstantis žmogus pateikia tam tikromis aplinkybėmis. Remdamiesi šiuo atsakymu, žmogaus laikysena, galėsime spręsti apie jo psichikos ypatybes. Kartu nedera pamiršti, kad *žmogaus* – kaip ir visuomenės – *raiškos formų negalima vertinti tiesiog pagal šabloną.*

Tarp sunkumų, lydinčių vaiko psichikos raidą ir kone visada sąlygojančių labai ribotą jo bendrystės jausmo sklaidą, pirmiausia galime išskirti tuos, kurių priežastis – kultūros trūkumai, pasireiškiantys ekonominėmis šeimos ir vaiko sąlygomis. Kitus sunkumus lemia fizinių organų kliaudos. Vaikas su svarbių organų kliaudomis atsiduria pasaulyje, kuris sukurtas žmonėms su visaverčiais organais, visa vaiką supanti kultūra grindžiama gerai išsivysčiusių organų jėga ir sveikata, todėl toks vaikas negali visiškai patenkinti gyvenimo reikalavimų. Pvz., kai kurie

vaikai pradeda vėliau vaikščioti ar apskritai sunkiai juda arba vėliau pramoksta kalbėti, arba ilgiau nei kiti būna nevikrūs, nes jų smegenų veiklos raida lėtesnė nei tų vaikų, į kuriuos atsižvelgia mūsų kultūra. Jie vis kliuvinėja, yra nepaslankūs ir nuolat patiria fizinę bei psichinę kančią. Akivaizdu, kad juos nemaloniai veikia ne jiems sukurtas pasaulis. Šie sunkumai, kuriuos sąlygoja nepakankamas vaiko išsivystymas, labai dažni. Žinia, gali būti, kad laikui bėgant savaime nusistovės pusiausvyra ir bus išvengta ilgalaikės žalos, jei tik nuolat patiriamas kartėlis dėl šio stygiaus, kurį dažniausiai lydi ir ekonominis skurdas, nepaliks vaiko sieloje nuosėdų, kurios atsilieps vėlesniame gyvenime. Nesunku suprasti, kad tokie vaikai vargiai paklūsta žmonių visuomenės žaidimo taisyklėms, kurios laikomos absoliučiomis. Jie nepatikliai stebi aplinkinių sambrūzdį, yra linkę atsiskirti ir išsisukinėti nuo jiems keliamų uždavinių. Jie itin aštriai jaučia ir išgyvena gyvenimo priešiškumą, antra vertus, ir perdeda jį. Niūrieji gyvenimo aspektai juos domina kur kas labiau nei džiaugsmingieji. Dažnai jie pervertina ir vienus, ir kitus, tad visą gyvenimą kovingai nusiteikę reikalauja sau ypatingo dėmesio, linkę daugiau galvoti apie save nei apie kitus. Gyvenimo reikalavimai jiems yra veikiau sunkumai nei paskatos, kiekvieną įvykį jie pasitinka kaip pernelyg atsargūs kovotojai, tad tarp jų ir aplinkinių žioji gili praraja. Jie vis labiau tolsta nuo tiesos, tikrovės, nuolat įsivelia į sudėtingas situacijas.

Panašiai nutinka, kai artimieji nėra *pakankamai* švelnūs. Tai irgi gali turėti reikšmingų padarinių vaiko raidai. Šiuo atveju jo elgseną paveiks tai, kad jis neišmoko pažinti meilės, visiškai nesugeba jos pasitelkti, nes neišugdytas jo švelnumo poreikis. Kai šis poreikis nepuoselėjamas šeimoje, kyla grėsmė, kad tokiomis sąlygomis augančiam vaikui vėliau vargiai pavyks parodyti bet kokio pobūdžio švelnumą. Sudėtinė jo būdo dalis bus polinkis vengti švelnių impulsų bei santykių. Tokį patį poveikį gali turėti ir tam tikros tėvų, auklėtojų ar kitų aplinkinių propaguoja-

mos maksimos, dėl kurių savo švelnumo impulsus vaikas laiko nederamais ar juokingais. Neretai jis tiesiog priverčiamas susieti švelnumą su juokingumu. Tai ypač būdinga vaikams, kurie dažnai tampa pajuokos objektais. Matysime, kad jie be galo drovisi savo jausmų, mano, kad bet koks švelnumo, meilės impulsas yra juokingas, *nevyriškas*, kad jis paverčia juos priklausomais, žemina kitų akyse. Tokie žmonės jau vaikystėje atsiribojo nuo būsimų meilės santykių. Patyrę *beširdiškumą*, kuris paprastai pasireiškia *griežtu auklėjimu*, kai nereaguojama į jokius švelnumo impulsus, jie dar vaikystėje juos užgniaužė ir sutrikę, susierzinę, išsigandę nusigręžė nuo savo mažo pasaulėlio, užuot priėmę, įtraukę jį į savo psichikos gyvenimą ir šitaip paskatinę šio raidą. Jei tarp aplinkinių atsiranda bent vienas žmogus, kuris leidžia užmegzti kontaktą, vaikas tai padarys itin nuoširdžiai. Šitaip užauga žmonės, kurie apskritai įstengia užmegzti vienintelį ryšį, negali bendrauti daugiau nei su vienu žmogumi. Kad suprastume, su kokiais sunkumais susiduria tokie žmonės, prisiminkime berniuką, taip įskaudintą motinos, nukreipusios savo švelnumą nuo jo į brolį, kad jis visą gyvenimą blaškėsi ieškodamas nuo ankstyvos vaikystės jam stigusios šilumos.

Aptarėme grupę žmonių, kurie auklėjami patyrė tam tikrą spaudimą.

Nesėkmės galimos ir priešingu atveju – kai auklėjimą lydi ypatinga šiluma, kai vaikas *lepinamas* ir jo švelnumo poreikis peržengia visas ribas, todėl jis pernelyg prisiriša prie vieno ar keleto asmenų ir nenori su jais skirtis. Neretai įvairios aplinkinių klaidos taip perdėtai skatina vaiko švelnumą, kad jam atrodo, jog jo švelnumas tiesiog kažkuo įpareigoja kitus; šitai nutinka, jei, tarkime, vaikas girdi iš suaugusiųjų: „Aš tave myliu, todėl turi padaryti tą ar aną". Ne vienoje šeimoje keroja toks auglys. Vos pastebėję aplinkinių palankumą, tokie vaikai pasinaudoja juo, tampa vis švelnesni, atitinkamai stiprindami kitų priklausomybę. Kai įsiliepsnoja toks švelnumas vienam šeimos asme-

niui, reikia būti itin atidiems. Neabejotina, kad vienpusiškas vaiko auklėjimas neigiamai paveiks jo likimą. Pvz., pasitaiko, kad norėdamas išgauti kito švelnumą vaikas griebiasi rizikingiausių priemonių, tarkim, mėgina pažeminti konkurentą, dažniausiai brolį ar seserį, įskųsdamas tėvams arba klastingai skatindamas jo ar jos ydas, žodžiu, daro viską, kad galėtų mėgautis tėvų meile. Arba jis darys spaudimą, kad atkreiptų tėvų dėmesį, išbandys visas priemones, kad atsidurtų dėmesio centre, taptų reikšmingesnis už kitus. Jis bus tingus ar blogas, kad priverstų kitus labiau juo rūpintis, arba pavyzdingas, kad pajustų kitų dėmesį kaip atpildą. Vaiko gyvenime tada prasideda procesas, akivaizdžiai liudijantis, kad viskas gali tapti priemone, vos psichikos gyvenimas įgauna kryptį. Siekdamas to paties tikslo, vaikas gali puoselėti blogąsias savybes arba tapti nepaprastai pavyzdingas. Neretai matome, kad vienas vaikas mėgina atkreipti dėmesį ypatingu smarkumu, o kitas labiau ar mažiau gudriai to paties siekia ypatingu paklusnumu.

Prie išlepintų vaikų priskiriame ir tuos, kuriems iš kelio pašalinami visi sunkumai, kurių keistenybės pasitinkamos su šypsena, kurie gali savavaliauti nesutikdami didesnio pasipriešinimo. Šiems vaikams trūksta parengiamųjų pratybų, kurios būtinos tam, kad vėliau jie galėtų užmegzti ir palaikyti deramą kontaktą su tais žmonėmis, kurie to nori, ką ir kalbėti apie tuos, kurie vengia šio kontakto, patys suklaidinti vaikystėje patirtų sunkumų. Jie nesipratina įveikti sunkumus, todėl itin menkai pasirengę tolesniam gyvenimui. Jie dažniausiai patiria nesėkmę, vos susidūrę su pasauliu, kuriame nėra šiltnamio sąlygų ir niekas nelinkęs taip perdėti savo įsipareigojimų jiems, kaip tai darė pernelyg švelnūs auklėtojai.

Visiems šiems reiškiniams bendra tai, kad vaikas labiau ar mažiau *izoliuojamas*. Pvz., vaikai, kurių virškinimo organai turi defektų, kitaip reaguos į valgymą nei šiuo atžvilgiu normalūs vaikai, todėl ir jų raida gali būti visiškai kitokia. Vaikų su nevi-

saverčiais organais gyvensena bus ypatinga, o tai ilgainiui pastūmės juos izoliuotis. Tokiu atveju matome vaikus, kurie ne itin jaučia ryšį su aplinka, galbūt netgi visiškai jį neigia. Jie nesusiranda draugų, laikosi atokiai nuo žaidžiančių bendraamžių, pavydžiai stebi juos arba paniekinamai nusigręžia ir imasi savo žaidimų, kuriuos žaidžia tylioje vienumoje. Izoliacija gresia ir tiems vaikams, kurie augdami patiria stiprų spaudimą, yra auklėjami pernelyg griežtai. Ir jiems gyvenimas neatrodys palankus, nes jie nuolat ir iš visur tikisi tik blogų įspūdžių. Jie jaučiasi kankiniai, nuolankiai priimantys visus sunkumus, arba kovotojai, visada pasirengę pulti aplinką, kuri jiems atrodo priešiška. Tokie vaikai gyvenimą ir jiems keliamus uždavinius laiko ypatinga našta; aišku, kad siekdami išvengti žalos jie dažniausiai stengiasi išlaikyti ribas ir nuolat nepatikliai stebi aplinką. Slegiami šio perdėto apdairumo, ilgainiui jie vis labiau stengsis veikiau nujausti sunkumus ir pavojus, nei lengvabūdiškai užsitraukti pralaimėjimo kartėlį. Kitas bendras tokių vaikų bruožas, kartu liudijantis menkiau išsiugdytą bendrystės jausmą, yra tas, kad jie daugiau galvoja apie save nei apie kitus. Jų raida visiškai aiški. Visi šie žmonės linkę į pesimistinę pasaulėžiūrą ir negali džiaugtis gyvenimu, neišsivadavę iš klaidingų gyvenimo šablonų.

3. Žmogus kaip visuomeniška būtybė

Mėginome parodyti, kad individo asmenybę galime suvokti tik atsižvelgę į jo situaciją ir supratę jį šiame kontekste. Situacija vadiname žmogaus padėtį visatos ir artimesnės aplinkos atžvilgiu, jo požiūrį į nuolat kylančius veiklos, pažinties, santykių su aplinkiniais klausimus. Įsitikinome, kad kūdikio, vėliau vaiko ir suaugusiojo laikyseną neišdildomai paveikia užplūstantys aplinkos įspūdžiai. Naujagimis jau po keleto mėnesių aiškiai at-

skleidžia savo santykį su gyvenimu. Nuo šiol kūdikių laikysenos neįmanoma supainioti, nes kiekvienas išsiskiria aiškiu tipu, kuris vis ryškėja neprarasdamas pirminės krypties. Tai, kas mezgasi vaiko sieloje, vis labiau priklauso nuo aplinkinių santykių su juo, pradeda skleistis pirmieji įgimto bendrystės jausmo požymiai, suklesti organiškai sąlygoti švelnumo impulsai, tad vaikas siekia suaugusiųjų artumo. Nuolat pastebime, kad švelnumo siekį vaikas kreipia į kitus, o ne į save, kaip teigia Freudas. Šis siekis gali būti įvairių laipsnių ir skirtingas įvairių asmenų atžvilgiu. Trečiaisiais gyvenimo metais šie skirtumai ima ryškėti ir kalboje. Vienybės, bendrystės jausmas įsitvirtina vaiko psichikoje, vėliau jis apleidžia žmogų tik sunkiausiais atvejais, liguistai išsigimus psichikos gyvenimui. Šis jausmas išlieka visą gyvenimą, jis įgauna įvairių atspalvių, kartais lieka ribotas, kartais išauga ir apima ne tik šeimos narius, bet ir giminę, tautą, visą žmoniją. Jis gali peržengti net ir šias ribas, apimti gyvūnus, augalus, negyvus daiktus, apskritai kosmosą.

Tad siekdami suprasti žmogų įgijome svarbų atraminį tašką. Supratome, *kad turime laikyti žmogų bendruomenine būtybe.*

Ketvirtas skyrius

Išorinio pasaulio įspūdžiai

1. Bendras pasaulėvaizdis

Kadangi būtinybė prisitaikyti prie aplinkos sąlygoja sugebėjimą priimti jos įspūdžius, o psichikos mechanizmas pasižymi ypatybe nuolat siekti tikslo, akivaizdu, kad vaiko sieloje labai anksti turi atsirasti *pasaulėvaizdis* ir *ideali gyvenimo linija*, tiesa, neapipavidalinti ir paprastai nenusakomi, tarsi nuolatinis dvelksmas, kuris atrodo pažįstamas, suprantamas ir visada priešinasi nepajėgumo jausmui. Psichikos raiška galima tik įsivaizduojant tikslą. Keliant tikslą, kaip žinoma, būtina judėjimo galimybė, judėjimo laisvė. Neįmanoma pervertinti fakto, kaip žmogų praturtina judėjimo laisvė. Tą akimirką, kai vaikas pirmąsyk pakyla nuo grindų, jis įžengia į visiškai naują pasaulį, jaučia kiek priešišką atmosferą. Jėga, su kuria vaikas stojasi ant kojų, gali reikšti sustiprėjusias ateities viltis; pirmieji mėginimai judėti, ypač vaikščioti, gali vykti visiškai sklandžiai arba lydimi įvairiausių sunkumų. Įspūdžiai ir įvykiai, kurie mums, suaugusiesiems, atrodo esą nereikšmingos smulkmenos, labai paveikia vaiko psichikos gyvenimą ir pirmiausia jo pasaulėvaizdžio formavimąsi. Idealas vaikų, patiriančių judėjimo sunkumų, dažniausiai susijęs su greitu judėjimu; tuo nesunku įsitikinti paklausus, kokius žaidimus jie mėgsta arba kokią profesiją pasirinks. Atsakymas (vežikas, konduktorius ir pan.) reiškia, kad jie trokšta įveikti visus sunkumus, susijusius su judėjimo laisvės stygiumi, pasiekti tokią būseną, kai nesijaustų nevisaverčiai, nuskriausti, o šie jausmai gauna itin daug peno, jei vaikas lėtai arba liguistai vystosi. Neretai matysime, kad silpnų akių, blogai pasaulį matantys vaikai stengiasi stipriau ir intensyviau suvokti visa, kas regima, o

opių ausų vaikai domisi tik tam tikrais, maloniau skambančiais garsais, suvokia ir mėgsta tik juos, kitaip tariant, yra muzikalūs (Beethovenas).

Vaikas siekia užvaldyti aplinką pasitelkdamas įvairius organus, ir svarbiausi iš jų yra jutimo organai, kuriais jis užmezga neišardomus ryšius su išoriniu pasauliu. Kaip tik jie padeda susikurti pasaulėvaizdį. Pirmiausia reikia paminėti akis, kurioms atsiveria aplinkinis pasaulis. Paprastai žmogaus dėmesį labiausiai patraukia ir pagrindiniu patirties ramsčiu tampa regimas pasaulis. Šitaip formuojasi *vizualus pasaulėvaizdis*, neprilygstamos reikšmės, nes jo objektai ilgalaikiai, nekintantys, o kitų jutimo organų – ausų, nosies, liežuvio, odos – dirginimo šaltiniai dažniausiai laikini. Pasitaiko, kad labiau išryškėja klausos organas, tokiu atveju psichikos galimybės labiau susijusios su pasaulio girdimumu (*akustinė psichika*). Rečiau pasitaiko *motorikų*, tokių žmonių, kurie orientuojasi į judėjimą. Kitiems tipams būdinga perdėm išryškėjusi uoslės ar skonio geba, tiesa, žmonės, pasižymintys uoslės talentu, ne itin vertinami mūsų kultūroje. Be to, daugeliui vaikų labai svarbūs judėjimo organai. Vieni į pasaulį ateina judresni, nuolat juda, vėliau irgi veržiasi veikti ir dažniausiai svajoja apie laimėjimus, kurie pasiekiami pasitelkiant raumenis. Veiklos poreikis neapleidžia jų net miegančių, jie dažnai neramiai vartaliojasi lovoje. Prie šių priklauso ir „neramūs" vaikai, kurių neramumas dažnai laikomas kliauda. Apskritai kone kiekvienas vaikas į pasaulį reaguoja ne tik akimis ir ausimis, bet ir judėjimo organais, jo pasaulėvaizdis grindžiamas atitinkamais įspūdžiais bei galimybėmis, ir suprasti žmogų galime tik žinodami, koks organas su pasauliu jį sieja glaudžiausiai. Visa tai svarbu, visa tai veikia pasaulėvaizdžio formavimąsi ir drauge vaiko raidą.

2. Pasaulėvaizdžio raidos elementai

Minėtųjų ypatingų psichikos sugebėjimų, labiausiai prisidedančių formuojantis pasaulėvaizdžiui, pasirinkimą, intensyvumą ir poveikį sąlygoja žmogaus vaizduotėje iškylantis tikslas. Kaip tik todėl kiekvienas žmogus *ypač daug dėmesio* skiria tik tam tikram gyvenimo, aplinkos, įvykio ir pan. aspektui. Žmogus pasitelkia tik tai, ko reikalauja jo tikslas, ir tik taip, kaip jis reikalauja. Tad ir šią žmogaus psichikos gyvenimo dalį suprasime, tik daugmaž įsivaizdavę slaptąjį žmogaus tikslą ir jo poveikį visam gyvenimui.

a) *Suvokimas [Wahrnehmungen].* Jutimo organų pateikiami išoriniai įspūdžiai ir dirginimai sužadina signalą smegenyse; kai kuriuos šio signalo pėdsakus galima išsaugoti. Iš šių pėdsakų formuojasi *vaizdinių* ir *prisiminimų pasaulis.* Tačiau suvokimas nėra gryna tikrovės nuotrauka, jį visada kažkiek lemia kiekvieno žmogaus savitumas. Žmogus suvokia ne viską, ką mato; paklausę dviejų tą patį vaizdą mačiusių žmonių, ką jie suvokė, veikiausiai gautume visiškai skirtingus atsakymus. Vaikas savo aplinkoje irgi suvokia tik tai, kas dėl vienokių ar kitokių priežasčių dera su jo anksčiau susiformavusiu savitumu. Jei labiausiai išlavinta vaiko rega, jo suvokimas bus iš esmės vizualaus pobūdžio; kaip tik tai būdinga daugeliui žmonių. Kitų pasaulėvaizdyje vyraus klausos įspūdžiai. Kaip minėta, suvokimas nėra griežtai identiškas tikrovei. Sąlytį su išoriniu pasauliu žmogus sugeba tvarkyti taip, kaip reikalauja jo savitumas. Šis ypatingas žmogaus savitumas atsiskleidžia per tai, ką žmogus suvokia ir *kaip* jis tai daro. Suvokimas nėra vien fizinis procesas, tai psichikos funkcija, ir iš to, kaip ir ką žmogus suvokia, galime padaryti išsamias išvadas apie jo vidinį pasaulį.

b) *Prisiminimai [Erinnerungen].* Nustatėme, kad psichikos organo, iš esmės įgimto, raidos galimybės priklauso nuo veiklos būtinybės ir suvokimo faktų. Psichikos organas dėl jam būdin-

gos tendencijos siekti tikslo glaudžiai susiję su žmogaus organizmo sugebėjimu judėti. Visus santykius su išoriniu pasauliu žmogus turi apibendrinti ir tvarkyti, pasitelkdamas psichikos organą, tad šis, kaip prisitaikymo organas, neišvengiamai priverstas ugdyti sugebėjimus, būtinus individo išsaugojimui, jo egzistencijai.

Tad aišku, kad psichikos raidoje neišvengiamai palieka pėdsakus individualus psichikos organo atsakas į gyvenimo klausimus, vadinasi, poreikis prisitaikyti tiesiogiai išprovokuoja ir atminties, ir vertinimo funkcijas. Tik remdamasis prisiminimų sankaupa žmogus gali iš anksto pasirūpinti ateitimi. Neapsiriksime padarę išvadą, kad visi prisiminimai slepia (nesąmoningą) galutinį ketinimą, kad jie nėra objektyvūs, byloja įspėdami arba drąsindami. Neutralių prisiminimų nėra. Prisiminimo reikšmę galime įvertinti tik išsiaiškinę galutinį ketinimą, kuriuo grindžiamas tas prisiminimas. Svarbu, *kodėl* vienus dalykus prisimename, kitus pamirštame. Prisimename tokius įvykius, kuriuos verta ir naudinga prisiminti, kad tam tikras psichikos polinkis galėtų toliau gyvuoti, ir pamirštame tokius, kuriuos pravartu pamiršti dėl tos pačios priežasties. Žodžiu, tvirtiname, kad atmintis irgi pasitelkiama iš esmės tam, kad padėtų deramai prisitaikyti prie įsivaizduojamo tikslo. Be to, išlikęs prisiminimas, net jei jis *klaidingas* ir, kaip dažnai pasitaiko vaikystėje, pernelyg vienpusiškas, gali išnykti iš sąmonės srities, savaip nuspalvindamas *laikyseną, jauseną* ar *pasaulėžiūrą*, jei tai pravartu siekiant tikslo.

c) *Vaizdiniai [Vorstellungen].* Žmogaus savitumą dar labiau atskleidžia jo vaizdiniai. Vaizdiniu vadiname suvokimo atkūrimą nesant objekto. Žodžiu, kalbame apie reprodukuotą, mintyse atliekamą suvokimą, o tai darsyk patvirtina faktą, kad psichikos organui būdingi kūrybiniai sugebėjimai. Vienąsyk atliktas ir psichikos kūrybinių galių jau paveiktas suvokimas anaiptol nėra tiesiog pakartojamas, sukuriamas vaizdinys yra visiškai naujas, savitas darinys, kurį irgi sąlygoja žmogaus savitumas.

Pasitaiko vaizdinių, išsiskiriančių nepaprastu ryškumu ir veikiančių tiesiog kaip įspūdžiai; jie tokie ryškūs, tarsi būtų ne vaizdiniai, tarsi iš tikrųjų egzistuotų juos sukėlęs objektas. Tokiu atveju kalbame apie *haliucinacijas [Halluzinationen]*, vaizdinius, sukeliamus tariamai esančio objekto. Tai vyksta aplinkybėmis, visiškai analogiškomis anksčiau aptartoms. Haliucinacijos irgi yra kūrybiniai psichikos organo laimėjimai, priklausantys nuo žmogaus tikslų ir siekių. Tai geriau paaiškinsime pateikdami pavyzdį.

Jauna, inteligentiška moteris ištekėjo prieš tėvų valią. Šie buvo taip nusistatę prieš santuoką, kad nutraukė visus santykius su dukra. Laikui bėgant moteris vis labiau įsitikino, kad tėvai elgiasi neteisingai. Ji kelissyk mėgino susitaikyti, bet dėl abipusio išdidumo ir užsispyrimo šie mėginimai žlugo. Kilusi iš labai garbingos šeimos, moteris ištekėjusi gyveno gan vargingai. Tačiau paviršutiniškam žvilgsniui tikrai nesimatė jokių nelygios santuokos padarinių; atrodė, kad galima būti ramiems dėl moters likimo, jei ne ilgainiui prasidėję gan savotiški reiškiniai.

Ji buvo mylimiausias tėvo vaikas. Juos siejo toks glaudus ryšys, kad buvo keista, jog tokį ryšį apskritai įmanoma visiškai nutraukti. Po santuokos tėvas elgėsi su dukra itin blogai, jų santykiai iš esmės nutrūko. Net gimus vaikui tėvai neįstengė atvykti aplankyti vaikaičio ir suartėti su dukra; garbėtroškos apimta moteris negalėjo pakęsti tokio tėvų elgesio, ją labai skaudino tai, kad patyrė neteisybę, nors buvo akivaizdžiai teisi.

Neturime pamiršti, kad moters nuotaika visiškai priklausė nuo jos garbėtroškos. Tik šis būdo bruožas paaiškina, kodėl ji taip sunkiai pakėlė nesantaiką su tėvais. Motina buvo griežta, dora moteriškė, pasižymėjusi tikrai vertingomis savybėmis, bet auklėjusi mergaitę kieta ranka. Neprarasdama orumo ji sugebėjo paklusti vyrui bent jau išoriškai. Ji netgi didžiuodamasi pabrėždavo savo paklusnumą ir girdavosi juo. Mergaitės garbėtrošką dar labiau kurstė šeimoje atsiradęs sūnus, labiau vertinamas

už ją kaip vyriškosios lyties palikuonis ir būsimasis garbingos pavardės paveldėtojas. Ištekėjus ją užgriuvo niekada anksčiau nepatirti sunkumai ir vargai, todėl jos apmaudas dėl tėvų padarytos skriaudos vis augo.

Vieną naktį, dar nespėjusi užmigti, ji pamatė, kad durys atsivėrė, prie jos priėjo Dievo Motina ir pasakė: „Patinki man, todėl pranešu, kad gruodžio viduryje mirsi. Turi būti pasirengusi".

Moteris neišsigando, tačiau pažadino vyrą ir papasakojo ką mačiusi. Kitą dieną tai sužinojo gydytojas. Tai buvo haliucinacija. Moteris užsispyrusi tvirtino tikrai mačiusi ir girdėjusi Dievo Motiną. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo nesuprantama. Šį tą suprasime tik pasinaudoję savuoju raktu. Moteris susikivirčijo su tėvais, vargsta, ji yra garbėtroška ir, kaip rodo tyrimas, linkusi jaustis pranašesnė už kitus. Visiškai suprantama, jei žmogus artinasi prie dievybės ir kalbasi su ja, siekdamas išsiveržti iš įprastos aplinkos. Įsivaizduokime, kad Dievo Motina būtų likusi tik vaizduotėje, kaip paprastai meldžiantis. Niekas to nepalaikytų kažkuo ypatingu. Bet moteriai šito nepakanka, jai reikia stipresnių argumentų. Aplinkybės neatrodys tokios mįslingos, kai prisiminsime, kad psichika sugeba atlikti tokio pobūdžio triukus. Argi ne panaši kiekvieno miegančio žmogaus būsena? Išties skirtumas tik tas, kad ši moteris gali sapnuoti būdraudama. Nepamirškime dar ir to, kad jos garbėtrošką dabar itin kaitina pažeminimo jausmas. Iškart dingteli mintis, kad iš tikrųjų ją aplanko kita motina, pasak žmonių, meilesnė. Šios dvi motinos tam tikra prasme prieštarauja viena kitai. Dievo Motina pasirodė, nes neatėjo tikroji motina. Jos atėjimas liudija tikrosios motinos meilės stygių. Moteris akivaizdžiai stengiasi parodyti tėvams, kad jie neteisūs. Gruodžio vidurys irgi nėra visiškai nereikšminga data. Tai metas, kai mezgasi nuoširdesni santykiai, kai žmonės meilesni vieni kitiems, keičiasi dovanomis ir pan., žodžiu, ir susitaikymo tikimybė tada didesnė, todėl aišku, kad šis metas susiejamas su moteriai gyvybiškai svarbiu klausimu.

Stebina tik tai, kad draugišką Dievo Motinos pasirodymą lydi toks disonansas, pranešimas apie mirtį. Kažkodėl moteris tiesiog džiūgaudama pasakoja apie tai vyrui. Be to, pranašystė tuoj pat peržengia šeimos ribas, ir rytojaus dieną apie ją sužino gydytojas. Dabar jau nesunku sulaukti tikrosios motinos apsilankymo. Tačiau po keleto dienų Dievo Motina pasirodo antrąsyk ir pakartoja tuos pačius žodžius. Paklausta, ar susitikimas su motina nusisekė, moteris atsakė, kad motina visiškai nesupranta pasielgusi neteisingai. Tad vėl išnyra senasis leitmotyvas. Vėl aiškėja, kad nepavyko pasiekti tikslo, nepavyko tapti pranašesnei už motiną. Gydytojas pamėgino paaiškinti tėvams, kas vyksta, ir moteris susitiko su tėvu; šis susitikimas nusisekė. Įvyko graudinanti scena. Tačiau moteris vis dar buvo nepatenkinta, pasak jos, tėvo elgesys buvęs kažkoks teatrališkas. Kodėl jis vertė ją taip ilgai laukti! Ji vis dar buvo linkusi įrodinėti, kad kiti neteisūs, vis dar norėjo jaustis nugalėtoja.

Vadinasi, jau galime teigti: haliucinacijos pasirodo, kai psichinė įtampa yra didžiausia, kai žmogaus būsena tokia, jog jis būgštauja būsiąs atstumtas nuo geidžiamo tikslo. Neabejotina, kad vietovėse, kurių gyventojai atsilikę, tokios haliucinacijos kadaise galėjo būti labai reikšmingos, galbūt kai kur jos reikšmingos ir dabar. Ne vienas dykumų keliautojas aprašė tam tikras haliucinacijas, kurias patyrė sunkiomis aplinkybėmis, kęsdamas alkį, troškulį, nuovargį, pasiklydęs. Didžiausios grėsmės sukelta įtampa įkaitina keleivio vaizduotę, ir iš dabartinės slegiančios situacijos jis nepaprastai įtikimai persikelia į atgaivos situaciją. Pastaroji padrąsina pavargusįjį, suteikia jėgų abejojančiam, padaro jį stipresnį ar nejautresnį arba veikia kaip balzamas, narkozė.

Tad turime pripažinti, kad haliucinacijos anaiptol nėra mums visiškai naujas reiškinys, kažką panašaus aptikome kalbėdami apie suvokimą, prisiminimus bei vaizdinius ir vėl aptiksime aptardami sapnus. Tokie psichikos laimėjimai nesunkiai pasiekiami išryškinus patį vaizdinį ir atsisakius kritikos. Mes pabrėžia-

me, kad jie visada randasi ypatingomis aplinkybėmis. Juos sukelia negalios, vargo būsena, gresiančio pavojaus nuojauta, kai žmogus jaučiasi silpnas ir stengiasi įveikti šį jausmą. Juo didesnė tokios būsenos įtampa, juo mažiau žmogus linkęs remtis savo sugebėjimu viską vertinti kritiškai. Kai veikiama pagal principą „Padėk sau, kuo gali", visiškai įmanoma, kad vaizdinys, į kurį sutelkta visa psichikos organo galia, įgaus haliucinacijos pavidalą.

Haliucinacijai gimininga *iliuzija [Illusion]*, kuri skiriasi nuo pirmosios tuo, kad šiuo atveju esama išorinio sąlyčio su tikrove, tik jis savotiškai iškraipytas; prisiminkime, pvz., Goethe's poemą „Girių karalius". Priežastis, būtent psichinė įtampa, lieka ta pati.

Toliau pateiksime atvejį, kuris turėtų parodyti, kaip sunkiomis aplinkybėmis pasitelkiamos kūrybinės psichikos organo galios ir sukuriama haliucinacija arba iliuzija.

Vyriškis iš garbingos šeimos, prastai auklėtas, tad nieko neįstengęs pasiekti, dirbo antraeiliu raštininku. Jis atsižadėjo bet kokių vilčių kada nors tapti gerbiamu žmogumi. Jį itin slėgė šis beviltiškumas, maža to, ir taip stiprią psichinę įtampą dar labiau didino aplinkinių priekaištai. Vyriškis pradėjo girtuokliauti, tai padėdavo jam užsimiršti ir pateisinti savo padėtį. Netrukus kliedėdamas jis atsidūrė ligoninėje. *Kliedesys [Delirien]* iš esmės gimininga haliucinacijai. Žinia, dažniausia girtuoklių haliucinacija – tai šmirinėjančios pelės ar kiti juodi gyvūnai. Pacientas matė ir kitokių, su jo profesija susijusių, haliucinacijų. Jo gydytojai buvo aršūs alkoholio priešai ir skyrė vyriškiui labai griežtą režimą. Pacientas visiškai išsigydė nuo alkoholizmo, išėjo iš ligoninės sveikas ir trejus metus negėrė. Paskui grįžo į ligoninę dėl kitos priežasties. Vyriškis – dabar žemkasys, pasakojo dirbdamas nuolat matąs iš kažkur atsirandantį vyrą, kuris šaiposi ir tyčiojasi iš jo. Kartą įsiutęs jis stvėrė darbo įrankį ir sviedė į tą vyrą, norėdamas įsitikinti, ar tai tikras žmogus. Žmogysta išsisuko, bet paskui puolė ir prikūlė jį.

Šiuo atveju negalima kalbėti apie šmėklą, haliucinaciją, nes žmogystos kumščiai buvo visiškai realūs. Tačiau nesunku suprasti: paprastai vyriškis matydavo haliucinacijas, o eksperimentą atliko su tikru žmogumi. Paaiškėjo, kad išėjęs iš ligoninės pacientas, nors ir išsigydęs nuo alkoholizmo, tebesirito žemyn. Jis prarado darbo vietą, buvo išvytas iš namų ir šiaip taip vertėsi žemės darbais, kuriuos ir pats, ir giminaičiai laikė gėdingiausiu užsiėmimu. Ankstesnė psichinė įtampa nebuvo išnykusi. Įgijęs vieną pranašumą – išsigydęs nuo alkoholizmo, jis prarado kitą – neteko paguodos. Gerdamas jis galėjo dirbti raštininku. Kai namiškiai priekaištaudavo, kad jis nieko nepasiekė, kaltinimas alkoholizmu būdavo mažiau skausmingas nei priekaištai dėl nesugebėjimo. Išsigydęs jis vėl susidūrė su tikrove, su aplinkybėmis, ne mažiau sunkiomis ir skausmingomis nei anksčiau. Juk jei ir dabar jis nieko nepasiektų, negalėtų pasiteisinti net alkoholizmu. Tada ir vėl pasirodė haliucinacijos. Jis vėl įsigyveno į ankstesnę situaciją, žvelgė į pasaulį taip, tarsi tebebūtų girtuoklis, ir kartu tvirtino, kad girtuoklystė sugriovė jo gyvenimą ir jau nieko neįmanoma pakeisti. Kaip ligonis jis galėjo tikėtis būsiąs atleistas, išvaduotas iš naujos, nelabai gerbiamos, tad bjaurios profesijos, ir jam pačiam nieko nereikės spręsti. Šįsyk haliucinacijos truko ilgėliau, galiausiai jis susilaukė pagalbos ir vėl atsidūrė ligoninėje. Dabar vyriškis galėjo guostis, kad būtų galėjęs kur kas daugiau pasiekti, jei ne užgriuvusi girtuoklystės nelaimė. Taip jam pavyko išsaugoti savigarbą. Neprarasti savigarbos, išsaugoti įsitikinimą, kad būtų pasiekęs didesnių laimėjimų, jei ne užgriuvusi nelaimė, vyriškiui buvo svarbiau nei pats darbas. Tai buvo jo galios linija, jis galėjo tvirtinti, kad kiti nėra geresni, kad jo kelyje atsirado kliūtis, kurios neįmanoma pašalinti. Šitaip nusiteikus, besidairant guodžiančio pasiteisinimo, tikru išsigelbėjimu tapo jam pasirodęs besišaipantis vyriškis.

3. Fantazija

Dar vienas kūrybinis psichikos organo laimėjimas yra fantazija. Jos veiklos pėdsakų aptiksime atidžiau patyrinėję visus iki šiol aptartus reiškinius. Fantazija daug kuo primena jau minėtus psichikos laimėjimus, jos sugebėjimą į pirmą sąmonės vietą iškelti tam tikrus prisiminimus arba sukurti vaizdinius. Esminis fantazijos aspektas irgi yra numatymas, be kurio neapsieina joks judrus organizmas. Fantazija irgi neatsiejama nuo organizmo judrumo ir savo ruožtu tėra savotiška numatymo forma. Vaikų ir suaugusiųjų fantazijos, kurias vadiname *sapnais atviromis akimis* [Tagträume], jų statomos oro pilys – tai vaizdiniai, visada susiję su ateitimi, ta ateitimi, kurios link žmogus juda ir kurią savaip numatydamas mėgina kurti.

Tiriant vaikų fantazijas aiškėja, kad galios siekis čia vyrauja kaip esminis veiksnys, kad fantazijos visada atspindi garbėtroškos tikslus. Daugelis fantazijų prasideda tokiais ar panašiais žodžiais: „Kai aš užaugsiu..." Net ir kai kurie suaugusieji tebegyvena taip, tarsi kada nors turėtų užaugti. Fantazuojant išryškėjanti galios linija darsyk patvirtina, kad psichikos gyvenimo raida įmanoma tik iškėlus tikslą. Tokiu tikslu žmonijos kultūroje laikomas *pripažinimas [Geltung]*. Neutralių tikslų beveik nepasitaiko, kartu gyvendami žmonės nuolat lygina save su kitais, tad ilgainiui pradeda trokšti *pranašumo [Überlegenheit]*, stengiasi pergalingai atlaikyti konkurenciją. Todėl suprantama, kad dažniausiai vaikų sapnuose aptinkamos numatymo formos yra *galios vaizdiniai [Machtvorstellungen]*.

Neįmanoma nustatyti taisyklių, ribojančių šių vaizdinių apimtį, fantazijų mastą, kitaip tariant, ir čia nederėtų klysti pernelyg apibendrinant. Dažniausiai teisinga tai, ką sakėme anksčiau, tačiau pasitaiko ir kitokio pobūdžio atvejų. Suprantama, priešiškai į pasaulį žvelgiantys vaikai išsiugdys didesnę fantaziją, nes priešiška nuostata paprastai verčia juos būti apdaires-

nius. Tad silpnų, nemažai blogio gyvenime patiriančių vaikų fantazija lakesnė, jie labiau linkę fantazuoti. Neretai jų raida ilgainiui pasiekia stadiją, kai fantazija pasitelkiama stengiantis pasitraukti iš realaus gyvenimo, taigi tokie žmonės tarsi neigia realų gyvenimą. Taip fantazija virsta galios ekstaze virš gyvenimo menkystės iškilusiam žmogui.

Fantazija liudija ne tik galios liniją, svarbų vaidmenį čia atlieka ir bendrystės jausmas. Beveik nepasitaiko vaikų fantazijų, kurios išryškintų tik jų galią, ši dažniausiai panaudojama kitų labui. Tokių fantazijų turinio kulminacija – tai gelbėtojas, pagalbininkas, pavojingo siaubūno nugalėtojas ir pan. Neretai vaikai fantazuoja iš tikrųjų nepriklausą tai šeimai, kurioje auga. Nemažai vaikų griebiasi minties, kad jie kilę iš kitos šeimos, kad vieną dieną tiesa atsiskleis ir tikrasis tėvas (žinia, kokia nors didinga asmenybė) atvyks ir juos pasiims. Dažniausiai taip fantazuoja vaikai, kamuojami labai stipraus nevisavertiškumo jausmo, pasmerkti nepritekliams, kenčiantys skriaudas arba jaučiantys aplinkinių švelnumo stygių. Dažnai jų didybės idėjas išduoda netgi laikysena, tokie vaikai elgiasi, tarsi būtų suaugę. Pasitaiko kone liguistų fantazijos iškrypimų, antai berniukas itin mėgsta standžias skrybėles ar cigarų kandiklius, mergaitė pasiryžusi tapti vyru. Daugybė mergaičių pirmenybę teikia tokiam elgesiui ar tokiems drabužiams, kurie labiau tiktų berniukams.

Apie kai kuriuos vaikus sakoma, kad jų fantazija pernelyg skurdi. Tokia išvada tikrai neteisinga. Šie vaikai arba neatsiskleidžia, arba dėl kažkokių priežasčių tiesiog grumiasi su išnyrančiomis fantazijomis. Galbūt šitaip jie pajunta stiprybę. Mėšlungiškai stengdamiesi prisitaikyti prie tikrovės, jie atmeta fantaziją kaip nevyrišką ar vaikišką, neigia ją. Neretai neigdami jie persistengia, tad atrodo, tarsi apskritai neturėtų fantazijos.

4. Sapnai (bendroji dalis)

Greta minėtų „sapnų atviromis akimis" labai anksti atsiranda ir kitas reiškinys, išduodantis aktyvią psichikos veiklą. Tai sapnai miegant. Apskritai galime teigti: kaip ir „sapnų atviromis akimis" atveju, čia susiduriame su tuo pačiu vaiko polinkiu svajoti. Seni, patyrę psichologai nurodo, kad žmogaus būdą nesunku atskleisti iš jo sapnų. Išties sapno fenomenas visais laikais ypač traukė žmonių dėmesį. „Sapnai atviromis akimis" susiję su žmogaus noru numatyti iš anksto, jie išnyra, kai žmogui itin rūpi nutiesti kelią į ateitį ir juo tvirtai eiti; tą patį galime pasakyti ir apie sapnus. Sapnas nuo fantazijos bene labiausiai skiriasi tuo, kad „sapnus atviromis akimis" iš bėdos dar galima suprasti, tačiau šito beveik niekada nepasakysi apie sapnus. Tai, kad jie tokie nesuprantami, taip stulbina, kad nesunku susigundyti ir palaikyti nesuprantamumą tiesiog sapnų nereikalingumo ženklu. Kol kas pabrėžkime, kad ir sapnai atskleidžia žmogaus, norinčio užfiksuoti ateitį, susiduriančio su kažkokiu klausimu ir mėginančio jį išspręsti, galios liniją. Tiriant psichikos gyvenimą, sapnai teikia svarbių galimybių, prie kurių dar grįšime.

5. Įsijautimas

Realizuodamas numatymo funkciją, be kurios judrūs organizmai, nuolat susiduriantys su ateities klausimais, negali apsieiti, psichikos organas pasitelkia dar ir sugebėjimą justi ne tik tai, kas yra dabar, bet ir nujausti, atspėti, kas bus ateityje. Šią jo savybę vadiname „įsijautimu" [Einfühlung]. Žmonės itin išsiugdė šį sugebėjimą. Tai toks įprastas ir paplitęs reiškinys, kad su juo nuolat susiduriame kone visose psichikos gyvenimo srityse. Ir šiuo atveju būtinybė numatyti yra pagrindinė sąlyga; juk jei esu priverstas apsvarstyti, numatyti, kaip elgsiuosi iškilus ko-

kiam nors klausimui, turiu ir įsivaizduoti, kokius pojūčius galėtų sukelti kol kas dar nesama situacija. Tik apmąsčius išgyvensimą situaciją, įsijautus ir pajutus ją, galima apsispręsti, ar, pvz., siekti ko nors iš visų jėgų, ar apdairiai iš tolo apeiti. Mes įsijaučiame kaskart, kai pradedame kokį nors pokalbį. Neįmanoma užmegzti ryšio su kitu žmogumi, visiškai neįsijautus į jo padėtį. Įsijautimas ypatingai, meniškai apipavidalinamas per *spektaklį*. Jo apraiškas pastebime ir tada, kai žmogų apima savotiškas jausmas pamačius kitam gresiantį pavojų. Žmogus taip įsijaučia, kad nevalingai atlieka gynybinius judesius, nors jam anaiptol niekas negresia. Visi puikiai prisimename atsitraukimo judesį, atliekama, kai iš rankų iškrinta stiklinė. Stebėdami žaidimą kėgliais dažnai matome, kad kai kurie žaidėjai imituoja rutulio judėjimą, užbėga jam už akių visu kūnu, tarsi šitaip galėtų jį paveikti. Įsijautimo apraiškos yra ir tie jausmai, kurie užklumpa, kai pamatome ką nors labai aukštai valantį langus arba patiriame, kad kalbėtojui nepasisekė, jis užsikirto. Teatre kone neįmanoma neįsijausti ir neišgyventi įvairiausių vaidmenų. Žodžiu, visa, ką išgyvename, glaudžiai susiję su įsijautimu.

Mėgindami atskleisti šios funkcijos ištakas, tai, kodėl žmogus apskritai gali jaustis taip, tarsi būtų kitas, tegalime pasiremti įgimtu bendrystės jausmu. Tai išties kosminis jausmas, visatos sąryšių atspindys mumyse, jo neįmanoma visiškai atsikratyti, jį patirdami sugebame įsijausti į dalykus, esančius už mūsų kūno ribų.

Žinia, esama skirtingų bendrystės jausmo laipsnių, atitinkamai ir skirtingų įsijautimo laipsnių, tie skirtumai irgi atsiskleidžia jau vaikystėje. Kai kurie vaikai su lėlėmis elgiasi taip, tarsi šios būtų gyvos, o kitiems įdomu tik pasižiūrėti, kas jų viduje. Žmogaus raidą apskritai galima sužlugdyti, nukreipiant jo bendrystės jausmą nuo aplinkinių žmonių į negyvus daiktus ar nelabai vertingus dalykus. Tai, kodėl vaikai neretai kankina gyvūnus, suprasime tik padarę prielaidą, kad tokiu atveju kone

visiškai neįsijaučiama į kitos būtybės jauseną. Labai tikėtina, kad vėliau tokius vaikus domins dalykai, visiškai nereikšmingi jų, kaip žmogiškų būtybių, raidai, kad jie nepaisys kitų interesų ir galvos tik apie save. Tai nepakankamo įsijautimo padariniai. Galiausiai įsijautimo stoka gali pastūmėti juos apskritai vengti bendradarbiauti.

6. Žmogaus poveikis kitam žmogui (hipnozė ir įtaiga)

Atsakydama į klausimą, kaip apskritai įmanoma vienam žmogui paveikti kitą, individualioji psichologija tvirtina, kad ir šiuo atveju kalbama apie sąryšį. Apskritai būtina mūsų gyvenimo sąlyga yra abipusė mūsų ir aplinkos sąveika. Kartais ši sąveika itin ryški, ypač mokytojų ir mokinių, tėvų ir vaikų, vyro ir moters. Bendrystės jausmas lemia tai, kad į kito poveikį iki tam tikro laipsnio reaguojama draugiškai. Priimtino poveikio laipsnis priklauso ir nuo to, kiek veikiantysis užtikrina veikiamojo teises. Ilgalaikis poveikis žmogui, su kuriuo elgiamasi neteisingai, neįmanomas. Geriausiai žmogų paveikti galima nuteikus jį taip, kad jis jaustųsi tikras dėl savo teisių. Tai itin svarbi auklėjimo nuostata. Žinoma, galima pasiūlyti ar net įgyvendinti ir kitokią auklėjimo formą. Tačiau šia nuostata grindžiamas auklėjimas bus išties veiksmingas, nes remiasi pirmapradžiu vienybės jausmu. Jis gali būti neveiksmingas tik tokiu atveju, jei žmogus sąmoningai stengiasi išvengti visuomenės įtakos. Bet tai nutinka ne išsyk: pirma turėjo vykti ilgėlesnės grumtynės, per kurias pamažu trūkinėjo jo ryšiai su aplinka, tad galiausiai jis visiškai neigia bendrystės jausmą. Tokį žmogų paveikti labai sunku ar net apskritai neįmanoma, ir nuolat regime, kad į kiekvieną poveikio bandymą jis atsako priešingu veiksmu (opozicijos dvasia).

Vadinasi, tikėtina, kad vaikai, kurie jaučiasi aplinkos spaudžiami, bus mažiau linkę ir menkiau sugebės pasiduoti auklėtojų įtakai. Tiesa, neretai išorinis spaudimas toks stiprus, kad nušluoja bet kokį pasipriešinimą, vaikas priima kiekvieną poveikį ir paklūsta. Tačiau netrukus paaiškėja, kad jokios teigiamos vertės toks *paklusnumas [Gehorsam]* neturi. Kartais jis tiesiog groteskiškas, žmogus apskritai nesugeba savarankiškai gyventi (aklas paklusnumas), jis nuolat laukia, kad kas nors įsakytų atlikti būtinus veiksmus ir žingsnius. Beribio paklusnumo pavojus suprasime prisiminę tą aplinkybę, kad tokie vaikai užaugę neretai paklūsta kiekvienam, kurio įtakon bent kartą pakliuvo, ir įsakyti net nusikalsta. Patekus į *gaują* jiems tenka itin kraupus vaidmuo, jie tampa atlikėjais, o gaujos vadeiva paprastai laikosi nuošaly. Kone visus garsių gaujų nusikaltimus padarė tokie žmonės. Jie demonstruoja neįtikimą paklusnumą ir šitaip netgi patenkina garbėtrošką.

Tačiau turėdami omeny tik normalius poveikio atvejus galime teigti, kad lengviausia paveikti tuos žmones, kurių bendrystės jausmas mažiausiai nuslopintas, su jais lengviausia susitarti, jais galima pasikliauti; paveikti tuos, kurie linkę veržtis aukštyn, kurie itin trokšta pranašumo, labai sunku. Kasdien tuo akivaizdžiai įsitikiname. Jei tėvai skundžiasi vaiku, jie itin retai nepatenkinti jo aklu paklusnumu, dažniausiai juos erzina jo neklusnumas; tiriant tokius vaikus aiškėja, kad jie trokšta pranokti aplinką, pasitaikius progai laužo savo mažo pasaulėlio normas, nes su jais buvo elgiamasi klaidingai ir auklėjimas ilgainiui tapo neveiksmingas. Intensyvus galios siekis atvirkščiai proporcingas vaiko auklėjamumui. Be to, šiandienos auklėjimas šeimoje pasižymi tuo, kad stengiamasi sukurstyti vaiko garbėtrošką, pažadinti jo didybės idėjas. Tai anaiptol nėra vien auklėtojų lengvabūdiškumas, šiuos impulsus vaikui teikia visa mūsų kultūra, pati persmelkta polinkio į didybės idėjas, todėl šeima irgi pirmiausia rūpinasi tuo, kad vaikas pasiektų gyvenime ypatingos

šlovės ir vienaip ar kitaip pranoktų kitus. Toliau kalbėdami apie garbėtrošką, išsamiau aptarsime tokio auklėjimo metodo, garbėtroškos ugdymo, trūkumus ir tuos sunkumus, kurie gali sužlugdyti psichikos gyvenimo raidą.

Mediumo padėtis visiškai panaši į padėtį tų, kurie linkę besąlygiškai paklusti ir todėl beatodairiškai vykdo aplinkinių reikalavimus. Tereikia realizuoti ketinimą bent kiek laiko daryti viską, ko reikalaujama. Tuo grindžiamas pasirengimas *hipnozei.* Apskritai reikėtų paminėti štai ką. Vienas žmogus gali sakyti ar tikėti, kad yra pasirengęs hipnozei, tačiau jo psichika nebūtinai bus linkusi paklusti. Antra vertus, kitas, iš esmės visiškai linkęs paklusti, gali labai ryžtingai priešintis. Hipnozės atveju svarbu *psichinė* mediumo laikysena, ne žodžiai ir ne tikėjimas. Nesuvokiant šio fakto kilo didžiulė painiava, nes per hipnozės seansą dažniausiai susiduriama su žmonėmis, kurie *tariamai* priešinasi, bet iš esmės linkę paklusti hipnotizuotojo reikalavimams. Tokio paslaugumo ribos gali būti įvairios, tad kiekvienam hipnozės rezultatai skirtingi. Bet šios ribos priklauso anaiptol ne nuo *hipnotizuotojo* valios, tai psichinės *mediumo* nuostatos padarinys.

Hipnozė yra savotiška miego būsena. Ji mįslinga tik todėl, kad šį miegą pirmiausia reikia sukelti, užmingama tik kitam įsakius. Įsakymas veiksmingas, jei jis skiriamas tam, kuris pasirengęs jį priimti. Kaip minėjome, viską lemia mediumo būdas ir jo asmenybės raida. Tik tokiam žmogui, kuris be jokios kritikos pasiduoda kito įtakai, įmanoma sukelti šią savotišką miego būseną, daug labiau nei įprastas miegas panaikinančią sugebėjimą judėti tokiu mastu, kad hipnotizuotojo komanda gali mobilizuoti net ir judėjimo centrus. Normalų miegą čia teprimena savotiškas sąmonės aptemimas, tik hipnotizuotojui panorėjus mediumas gali prisiminti tai, kas vyko per hipnozės seansą. Psichikos organas praranda sugebėjimą, reikšmingiausią mūsų kultūroje, būtent kritiškumą. Mediumas tarsi virsta hipnotizuotojo

rankos tęsiniu, kito žmogaus organu, kuris funkcionuoja tik pagal įsakymą.

Daugelis žmonių, turinčių polinkį veikti kitus, šį sugebėjimą ir apskritai bet kokią poveikio galimybę sieja su paslaptingu fluidu, ypatinga jėga, kuria jie tariamai disponuoja. Kokių tik čia pasitaiko šunybių ir iškrypimų, ypač bjaurių telepatijos adeptų ir hipnotizuotojų ekscesų. Išties turėtume pripažinti, kad šie žmonės taip žemina žmogaus orumą, jog reikėtų griebtis bet kokių priemonių, kurios padarytų galą jų niekšybėms. Anaiptol netvirtiname, kad jų demonstruojami reiškiniai pagrįsti apgaule. Ne, žmogiška būtybė taip linkusi paklusti, kad gali tapti *geradariu* apsimetusiojo auka tik todėl, kad daugelis gyvena nusiteikę be jokios atodairos paklusti, pripažinti autoritetą, leidžiasi apgaunami ir sužavimi; tai anaiptol nepagerino žmonių bendrabūvio, priešingai, ilgainiui visada sukeldavo nuolankiųjų maištus. Nė vienas telepatijos ar hipnozės adeptas eksperimentuodamas nepatyrė ilgėlesnės sėkmės. Paprastai galiausiai jie susidurdavo su tokiu žmogumi, tariamuoju mediumu, kuris juos „apmaudavo". To neišvengė ir garsūs mokslo vyrai, mėginę paveikti mediumus savo galiomis. Pasitaiko ir mišrių atvejų, kai mediumas yra, taip sakant, apgautas apgavikas, jis iš dalies pats apgaudinėja, iš dalies paklūsta. Tačiau jėga, kurią tariamės matą veikiančią, nėra hipnotizuotojo galia; tai ne magiška mediumą veikianti galia, tai tiesiog mediumo polinkis paklusti ar daugių daugiausia hipnotizuotojo sugebėjimas dumti akis. Akivaizdu, kad neįmanoma užhipnotizuoti žmogaus, kuris įpratęs ne tiesiog priimti kito sprendimus, o pats viską apsvarstyti, ir toks žmogus niekada nedemonstruos keistų telepatijos reiškinių. Tai tėra aklo paklusnumo apraiškos.

Šiame kontekste reikia paminėti ir *įtaigą [Suggestion]*. Jos esmę suprasime tik priskyrę ją įspūdžių plačiausia prasme kategorijai. Savaime suprantama, žmogus ne tik priima įspūdžius, jie ir nuolat jį veikia. Priimti įspūdžius nemenkas dalykas, jie

veikia toliau. Jei tie įspūdžiai – kito žmogaus reikalavimai, mėginimai įtikinti, perkalbėti, susiduriame su įtaiga. Ja siekiama pakeisti ar sustiprinti turimą pakankamai aiškią nuomonę. Problemą sunkina tai, kad į išorinius įspūdžius žmonės reaguoja skirtingai. Įtaigos poveikis irgi priklauso nuo žmogaus savarankiškumo. Dėmesį ypač reikėtų atkreipti į du tipus. Pirmojo tipo žmonės mielai pervertina kitų nuomonę, taigi menkai vertina savąją, nesvarbu, ji teisinga ar klaidinga. Kitus žmones jie laiko reikšmingesniais, tad lengvai prisitaiko prie jų nuomonės. Antrojo tipo žmonėms viskas, kas ateina iš išorės, yra tiesiog įžeidimas, jie laiko teisinga tik savo nuomonę, atmeta viską, ką siūlo kitas, nesirūpindami, teisinga tai ar ne. Abu tipai jaučia vidinį silpnumą, antruoju atveju šis silpnumas pasireiškia tuo, kad žmogui tiesiog nepakenčiama priimti ką nors iš kito. Toks žmogus dažniausiai lengvai įsivelia į konfliktus, nors neretai laikosi požiūrio, kad jis labai lengvai pasiduoda kito įtaigai. Tačiau šį požiūrį jis puoselėja tik tam, kad išliktų *neprieinamas*, todėl apskritai su juo sunku ko nors imtis.

Penktas skyrius

Nevisavertiškumo jausmas ir pripažinimo siekis

1. Ankstyvosios vaikystės aplinkybės

Pasistūmėjome pakankamai, kad suprastume, jog gamtos nuskriausti vaikai į gyvenimą ir žmones linkę žiūrėti kitaip nei tie, kuriems anksti atsivėrė egzistencijos džiaugsmai. Galėtume suformuluoti tokį principą: *nevisaverčius organus* turintys vaikai nesunkiai įsivelia į grumtynes su gyvenimu, slopinančias bendrystės jausmą, tad ilgainiui prisiima šabloną vis labiau rūpintis savo, o ne kitų interesais ir tuo, kokį įspūdį jie daro aplinkiniams. Tai gali sąlygoti ne tik nevisaverčiai organai, bet ir išoriniai veiksniai, labiau ar mažiau slegiantys vaiką ir skatinantys priešišką nuostatą aplinkos atžvilgiu. Lemtingas posūkis įvyksta labai anksti. Jau antraisiais gyvenimo metais matyti, kad tokie vaikai nesijaučia pajėgūs kaip kiti, lygūs ir lygiateisiai, jie nelinkę prisidėti prie draugijos ir prie bendros veiklos; įvairūs nepritekliai sukelia *nuskriaustumo [Verkürztheit]* jausmą, tad jie labiau nei kiti linkę demonstruoti savo lūkesčius, kelti reikalavimus. Prisiminę, kad iš tikrųjų kiekvienas vaikas yra kiek nevisavertis gyvenimo atžvilgiu ir apskritai negalėtų egzistuoti, nepatirdamas ganėtino artimų žmonių bendrystės jausmo, atsižvelgę į tai, kaip ilgai jis būna mažas, bejėgis, kaip ilgai jaučia, kad gyvenimas ne jo jėgoms, turime padaryti prielaidą, kad psichikos gyvenimo pradžia visada susijusi su stipresniu ar silpnesniu *nevisavertiškumo jausmu [Minderwertigkeitsgefühl]*. Tai varomoji jėga, žadinanti ir skatinanti vaiko pastangas kelti sau tikslą, užtikrinsiantį ramų ir saugų gyvenimą ateityje, ir žengti keliu, kuris atrodo tinkamas šiam tikslui pasiekti.

Ši ypatinga vaiko nuostata, glaudžiai susijusi su jo organinėmis galimybėmis ir jų veikiama, yra ir vaiko *auklėjamumo* pagrindas. Nevisavertiškumo jausmas būdingas kiekvienam vaikui, bet du veiksniai itin griauna šį pagrindą. Tai pernelyg stiprus, intensyvus, ilgalaikis nevisavertiškumo jausmas ir, antra vertus, toks tikslas, kuris ne tik užtikrintų nusiraminimą, saugumą, lygiavertiškumą, bet ir skatintų *siekti galios,* įgyjant pranašumą aplinkinių atžvilgiu. Tokius vaikus užaugusius galima pažinti. Jie sunkiau auklėjami, nes bet kokiomis aplinkybėmis jaučiasi nuskausti, mano esą nuskriausti gamtos ir dažnai (pagrįstai arba ne) žmonių. Tiksliau suvokę šiuos sąryšius galime įvertinti, kokia neišvengiama kartais esti sunki, įvairių nesėkmių lydima raida.

Tiesą sakant, šis pavojus gresia kiekvienam vaikui, nes visi vaikai gyvena tokiomis aplinkybėmis. Apsuptą suaugusiųjų, kiekvieną vaiką ima pagunda laikyti save mažu ir silpnu, vertinti save kaip menką, nevisavertį. Taip nusiteikęs jis neįstengia patikėti atliksiąs pateikiamas užduotis, kaip reikalaujama, sklandžiai ir neklysdamas. Jau čia dažnai prasideda auklėjimo klaidos. Per daug reikalaujant iš vaiko, dar labiau stiprėja jo menkumo jausmas. Kai kuriems vaikams tiesiog nuolat primenama, kokie jie nesvarbūs, maži ir menki. Kiti tampa suaugusiųjų žaislais, pramoga, jie laikomi itin saugotinu lobiu arba įkyriu balastu. Dažnai visos šios tendencijos susipina, tai vieni, tai kiti primena vaikui, kad jis svarbus tik kaip suaugusiųjų malonumų ar nemalonumų šaltinis. Šitaip randasi stiprus nevisavertiškumo jausmas, kurį gali dar labiau sustiprinti tam tikri mūsų gyvenimo ypatumai. Tai įprotis nežiūrėti į vaiką rimtai, kartoti, kad jis yra niekas, neturi jokių teisių, visada privalo nusileisti suaugusiajam, tylėti ir pan. Net jei čia ir yra tiesos, kartais ji pasakoma labai įžeidžiamai, tad nenuostabu, jog vaikas dėl to jaudinasi. Be to, daugybė vaikų auga nuolat būgštaudami, jog bus *išjuokti*, kad ir ką darytų. Netikęs įprotis išjuokti vaikus labai kenkia jų

raidai. Pajuokos baimė tokius žmones lydi iki senatvės, dažnai jie išvis nepajėgūs jos atsikratyti. Labai kenkia ir toks nerimtas požiūris į vaikus, kai jiems tiesiog sakoma netiesa, ir ilgainiui jie pradeda abejoti aplinkinių ir apskritai gyvenimo rimtumu. Pasitaikė atvejų, kai pradėję lankyti mokyklą vaikai pradžioje sėdėjo suole išsišiepę ir galiausiai prisipažino visą istoriją su mokykla laikę tėvų pokštu, į kurį nežiūrėję rimtai.

2. Nevisavertiškumo jausmo kompensacija, pripažinimo ir pranašumo siekis

Kaip tik nepilnavertiškumo, netikrumo, nepajėgumo jausmas verčia vaiką kelti gyvenimo tikslus ir padeda juos formuoti. Nuo pat pirmųjų gyvenimo dienų pastangos būti svarbiam, atkreipti tėvų dėmesį, tiesiog išplėšti jį akivaizdžios. Tai užuomazgos bundančio pripažinimo siekio, kuris auga veikiamas nevisavertiškumo jausmo ir skatina vaiką kelti sau tikslą, padėsiantį jam pasirodyti pranašesniam už aplinkinius.

Pranašumo siekis priklauso ir nuo bendrystės jausmo stiprumo. Negalime vertinti nei vaiko, nei suaugusiojo, nepalyginę jo bendrystės jausmo su siekiu įgyti pranašumą bei valdyti kitus. Žmogus iškelia sau tokį tikslą, kurį pasiekęs galėtų arba jaustis pranašesnis už kitus, arba taip išugdytų savo asmenybę, kad gyvenimas pasirodytų esąs vertas gyventi. Kaip tik šis tikslas teikia vertę pojūčiams, veikia ir skatina suvokimą, formuoja vaizdinius ir kreipia kūrybines galias kurti tuos vaizdinius, apipavidalinti ar nustumti į šalį prisiminimus. Atsižvelgę į tai, kad net pojūčiai nėra absoliutūs dydžiai, kad juos veikia psichikos gyvenimą užvaldantis tikslo siekis, prisiminę, kad mūsų suvokimo aktai visada atliekami pasirinktinai, pagal tam tikrą slaptą ketinimą, kad vaizdiniai irgi neįkūnija absoliučių vertybių, bet yra veikiami šio tikslo, suvokę, kad iš kiekvieno išgyvenimo

stengiamės išgauti vien tai, kas atrodo tinkama mūsų tikslo požiūriu, suprasime, kad ir čia viskas lieka reliatyvu, kad turime tenkintis vien stabilių, patikimų vertybių regimybe. Tikrai kūrybiškai įsikertame į *fikciją*, stabilų tašką, kurio iš tikrųjų nėra. Ši prielaida, iš tikrųjų sąlygojama žmogaus psichikos gyvenimo ribotumo, primena daugelį panašių mėginimų ir moksle, ir gyvenime, pvz., suskaidyti Žemės rutulį dienovidiniais, kurių iš tikrųjų nėra, bet kurie labai praverčia kaip prielaida. Visais psichikos fikcijų atvejais susiduriame su tokiais reiškiniais: tariame, kad esama pastovaus taško, nors įdėmiau patyrinėję įsitikiname, kad taip anaiptol nėra. Tačiau šitaip elgiamės tik tam, kad įstengtume *orientuotis* gyvenimo chaose, kad galėtume atlikti apskaičiavimus. Viską, pradedant pojūčiais, perkeliame į apskaičiuojamą sritį, kurioje galime veikti. Kaip tik tokį pranašumą tiriant žmogaus psichikos gyvenimą teikia pastovaus tikslo prielaida.

Iš šios individualiosios psichologijos sampratos atsiranda jos *euristinis metodas*: nagrinėti ir aiškinti žmogaus psichikos gyvenimą taip, tarsi įgimtų potencijų ir siekiamo tikslo sąveika sąlygotų vėlesnes to gyvenimo ypatybes. Tačiau mūsų patirtis ir įspūdžiai vis labiau stiprina įsitikinimą, kad šis euristinis metodas nėra vien pagalbinė tyrimo priemonė, kad jis iš esmės atspindi tikrus psichikos raidos įvykius, kurie arba išgyvenami sąmoningai, arba yra atskleistini kaip nesąmoningumo srities reiškiniai. Tad prielaida, jog psichika siekia tikslo, nėra vien formalus mūsų požiūris, tai ir fundamentalus faktas.

Gana keblu atsakyti į klausimą, kaip efektyviausiai pasipriešinti didžiausiai žmonijos kultūros blogybei, *galios siekiui [Streben nach Macht]*, nes šis siekis nubunda tada, kai su vaiku dar vargiai galima susišnekėti. Pradėti tyrinėti ir koreguoti ydingą raidą įmanu kur kas vėliau. Bet gyvenant kartu su vaiku šiuo periodu galima taip ugdyti jo bendrystės jausmą, kad galios siekis netaptų pernelyg stiprus.

Keblu dar ir tai, kad vaikai irgi ne visai atvirai kalba apie galios siekį, dangsto jį, mėgina puoselėti slapta, prisidengdami geranoriškumu ir švelniais jausmais. Jie droviai vengia būti demaskuoti. Nevaržomas galios siekis vis stiprėdamas deformuoja vaiko psichikos gyvenimą, perdėtas tikrumo ir galios poreikis gali paversti drąsą įžūlumu, paklusnumą bailumu, švelnumą klasta, kai kitas verčiamas pasiduoti, paklusti, nusilenkti, žodžiu, akivaizdžią kiekvieno būdo bruožo prigimtį gali papildyti klastingas pranašumo troškimas.

Sąmoningą vaiko auklėjimą lydi sąmoninga ar nesąmoninga paskata padėti jam atsikratyti netikrumo jausmo, suteikti gyvenime reikalingų sugebėjimų, žinių, supratimo įgūdžių ir jautrumo kitiems. Visas šias priemones, kad ir kas jų imtųsi, reikia suvokti kaip mėginimus atverti augančiam vaikui naujus kelius, padėsiančius atsikratyti netikrumo ir nevisavertiškumo jausmo. Visa, kas nutinka vaikui, formuoja jo būdo bruožus, atspindinčius tai, kas vyksta vaiko sieloje.

Netikrumo ir nevisavertiškumo jausmo *poveikio laipsnis* esmingai priklauso nuo vaiko *požiūrio*. Žinoma, reikšmingas ir objektyvus nevisavertiškumo laipsnis, kurį vaikas greitai pajunta. Bet vargiai galime tikėtis, kad jo vertinimai čia bus teisingi, kaip, beje, ir suaugusiųjų. Todėl kyla dar didesnių keblumų. Vienas vaikas auga tokiomis sudėtingomis sąlygomis, kad kone savaime suprantama, jog jis klys vertindamas savo nevisavertiškumo ir netikrumo laipsnį. Kitas situaciją įstengs vertinti teisingiau. Bet apskritai visada reikia atsižvelgti į kasdien kintantį vaiko *jausmą*, kuris galiausiai nusistovi ir pasireiškia kaip *savęs vertinimas [Selbsteinschätzung]*. Nuo to, kaip vaikas vertina save, priklausys, kokios atsvaros, *kompensacijos [Kompensation]*, jis dairysis savo nevisavertiškumo jausmui, o tai savo ruožtu sąlygos, kokį tikslą jis sau iškels.

Psichinis kompensacijos siekio mechanizmas, kurio esmė ta, kad į nevisavertiškumo jausmą psichikos organas reaguoja pa-

stangomis kompensuoti šį kankinamą jausmą, turi analogijų organiniame pasaulyje. Jau įrodyta, kad pažeisti gyvybiškai svarbūs organai, jei tik jie gyvybingi, reaguoja nepaprastai sustiprindami veiklą. Antai gresiant kraujotakos sutrikimui širdis dirba intensyviau, ji pasitelkia viso organizmo jėgas, padidėja, išauga, viršydama normaliai dirbančios širdies apimtį. Panašiai ir menkumo, silpnumo, nevisavertiškumo jausmo slegiamas psichikos organas dės milžiniškas pastangas įveikti šį jausmą, jo atsikratyti.

Jei vaiką itin slegia nevisavertiškumo jausmas, kyla grėsmė, jog būgštaudamas, kad būsimas gyvenimas ne jo jėgoms, jis nesitenkins vien atsvara ir persistengs (*hiperkompensacija [Überkompensation]*). Galios ir pranašumo siekis bus perdėtas, liguistai sustiprės. Tokių vaikų netenkina įprasti jų gyvenimo santykiai. Jie užsimoja išsiskirti, pasižymėti, kaip tik tai atitinka jų didį tikslą. Jie mėgina įtvirtinti savo poziciją paskubomis, nepaisydami aplinkinių, jų impulsai smarkiai pranoksta įprastus. Taip jie atkreipia dėmesį į save, trikdydami kišasi į kitų gyvenimą ir, žinia, priverčia gintis. Žodžiu, jie prieš visus ir visi prieš juos. Tiesa, ne visada scenarijus išsyk blogiausias. Vaikas ilgai gali eiti keliu, kuris išoriškai atrodo normalus, vis augančia garbėtroška jis gali naudotis, nesukeldamas atviro konflikto su kitais. Tačiau kaskart paaiškės, kad tos priemonės, kurių jis griebiasi, iš tikrųjų nieko nedžiugina ir neduoda jokių tikrai naudingų vaisių, nes pasirinktas kelias pasirodo esąs nepriimtinas mūsų kultūrai. Mat garbėtroška, kurios vaikas apskritai nemoka nukreipti ir panaudoti taip, kad ji būtų vaisinga, visada vers jį stoti kitiems skersai kelio. Paprastai vėliau išryškėja ir kiti požymiai, jau liudijantys priešiškumą socialiniam organizmui, kuriuo turėtų būti žmonių visuomenė. Tai pirmiausia tuščias išdidumas, pasipūtimas, pastangos įveikti kitą bet kokia kaina; beje, kartais tokie žmonės anaiptol nesistengia prasimušti patys, o tenkinasi kito smukimu. Šiuo atveju svarbus tėra atstumas, kuo didesnis

skirtumas tarp jų ir kitų. Tokia gyvenimo pozicija trikdo ne tik aplinkinius, ilgainiui ji nemaloniai atsilieps ir jiems patiems, mat įnikę tik į niūriuosius gyvenimo aspektus jie niekada nebepatirs tikro gyvenimo džiaugsmo.

Tokių vaikų pastangos pranokti kitus reikalauja taip įtempti jėgas, kad dažnai nukenčia bendri uždaviniai, kuriuos žmonėms privalu spręsti. Lygindami šiuos galios trokštančiuosius su bendruomenės žmogaus idealu, ilgainiui įgysime vertinimo įgūdžių, kurie padės daugmaž nustatyti, kiek nusilpo žmogaus bendrystės jausmas.

Taigi žmonių žinovas gali, tiesa, labai atsargiai, žvilgtelėti į kūno ir psichikos kliaudas, kurios jam leis numanyti sudėtingą psichikos gyvenimo raidą. Atsižvelgę į tas kliaudas, įstengsime nepridaryti žalos, galėsime padėti, žinoma, jei patys pakankamai išsiugdėme bendrystės jausmą. Padėsime pirmiausia nelaikydami bjauraus ar nesimpatiško būdo žmogaus atsakingu už savo būdą, kiek įmanu gindami jo teisę būti irzliam, suvokdami bendrą mūsų visų, nepasirūpinusių iš anksto ir šitaip prisidėjusių prie socialinės negerovės, kaltę. Tokia nuostata sumažins įtampą, nelaikysime šių žmonių atmatomis, žmonijos degeneracijos produktais. Šitai supratę turėsime sukurti tokią atmosferą, kuri leistų jiems laisviau vystytis, padėtų įvertinti save kaip lygius, lygiaverčius su aplinkiniais. Prisiminę, kaip dažnai susierziname pamatę žmogų, kurio įgimtas nevisavertiškumas tiesiog akivaizdus, suprasime būtinybę pirmiausia keistis patiems, kad atitiktume absoliučią bendrystės jausmo tiesą, suvoksime ir tai, kiek šiems žmonėms skolinga kultūra. Savaime suprantama, kaip tik tie, kurie ateina į pasaulį turėdami nevisaverčius organus ir kuriuos užgriūva kitiems nepažįstami gyvenimo sunkumai, lengvai susikuria pesimistinę pasaulėžiūrą. Tą patį patiria ir tie vaikai, kurių organų nevisavertiškumas nekrinta į akis, bet kuriuos, pagrįstai ar ne, irgi kamuoja nevisavertiškumo jausmas. Ypatingos aplinkybės, pvz., griežto auklėjimo periodai, šį

jausmą gali taip sustiprinti, kad efektas bus toks pat. Šie žmonės nepajėgūs ištraukti dyglio, įvaryto jiems ankstyvoje vaikystėje, patirtas šaltis atgraso nuo tolesnių mėginimų suartėti su aplinka, ir galiausiai jie patiki esą nedraugiškame pasaulyje, su kuriuo neįmanoma susiliesti.

Pavyzdys. Vienas pacientas patraukia dėmesį tuo, kad visada vaikščioja tarsi slegiamas naštos ir nuolat pabrėžia, koks stiprus jo pareigos jausmas ir kokie svarbūs jo veiksmai. Paciento santykiai su žmona kuo blogiausi. Abu sutuoktiniai nė per plauką nenusileidžia, įrodinėdami savo pranašumą. Dėl to vis kyla kivirčai, barniai, abipusiai priekaištai vis sunkėja ir aštrėja, kol galiausiai ryšys nutrūksta ir jie nebegali jo atkurti. Be abejo, vyras nevisiškai prarado bendrystės jausmą. Tačiau visa, ką jis galėjo pasiūlyti žmonai, draugams, kitiems aplinkiniams, sunaikino jo polinkis vaidinti pranašesnį.

Štai ką pasakoja pacientas iš savo gyvenimo istorijos: iki 17 metų jis buvo fiziškai neišsivystęs – balsas kaip berniuko, barzda nežėlė, ir ūgiu buvo tarp mažiausių. Šiandien jam 36 metai. Niekuo nesiskiria nuo kitų, išvaizda nepriekaištinga. Gamta atsigriebė ir suteikė jam viską, ko gailėjo iki 17 metų. Bet raidos sutrikimas kamavo jį ištisus aštuonerius metus, ir anuomet jis nebuvo tikras, jog tai savaime praeis. Todėl jį be paliovos persekiojo mintis, kad visada bus fiziškai atsilikęs, visą gyvenimą liks „vaikas“. Jau anuomet mezgėsi tai, kas išryškėjo vėliau. Vos ką sutikęs, vaikinas primygtinai stengdavosi parodyti, kad nėra toks vaikas, kaip atrodo. Todėl visada vaidino svarbų ir rietė nosį, kiekvienu veiksmu, kiekviena raiškos priemone siekdamas atsidurti dėmesio centre. Taip ilgainiui radosi tos paciento savybės, kurias regime šiandien. Ir žmonai jis tolydžio mėgino įrodyti esąs didesnis, nei ji mano, tad ir reikšmingesnis, nei visiems atrodo, o ši, panašaus būdo, savo ruožtu atkirsdavo, kad iš tiesų jis menkesnis, nei įsivaizduoja. Tad draugiškesni santykiai negalėjo nusistovėti, ir santuoka, kurioje išsiskleidė

jau per sužadėtuves išryškėjusios kivirčų užuomazgos, galutinai subyrėjo. Kartu subyrėjo ir šiaip smarkiai pažeistas šio žmogaus pasitikėjimas savimi, ir nesėkmės sukrėstas jis kreipėsi į gydytoją. Kartu su gydytoju jis pirmiausia turėjo pažinti žmogų, kad suprastų, kokių klaidų padarė gyvenime. Ši iliuzija, tariamas nevisavertiškumas, persmelkė visą jo gyvenimą.

3. Pagrindinė raidos linija ir pasaulėvaizdis

Nagrinėjant tokius atvejus pravartu elgtis taip, tarsi pradinį vaikystės įspūdį ir dabartines aplinkybes galima būtų sujungti linija. Šitaip dažniausiai pavyks nubrėžti tą dvasinę trajektoriją, kuria iki šiol judėjo žmogus. Tai *raidos linija [Bewegungslinie]*, kuria nuo pat vaikystės šabloniškai slenka žmogaus gyvenimas. Galbūt ne vienam atrodys, kad šitai teigdami nuvertiname žmonių likimus, neigiame *laisvą nuožiūrą [freies Ermessen]*, nepripažįstame savojo likimo kalvių. Pastarasis teiginys – tikra tiesa. Išties veiksminga tik žmogaus raidos linija, kurią formuojant įmanomos tam tikros modifikacijos, bet jos esminis turinys, energija ir prasmė išlieka stabilūs, nekinta nuo vaikystės ir priklauso nuo tiesioginės vaiko aplinkos, kurią vėliau keičia platesnė žmonių bendruomenė. Tad visada reikėtų stengtis atkurti žmogaus istoriją nuo ankstyviausios vaikystės, nes jau kūdikio įspūdžiai nukreipia vaiką tam tikra linkme ir verčia savaip atsakyti į gyvenimo klausimus. Šiam atsakymui jis pasitelks visas į gyvenimą atsigabentas sklaidos galimybes, o kūdikystėje patirtas spaudimas primityviai paveiks jo požiūrį į gyvenimą, *pasaulėvaizdį [Weltbild]*.

Tad nenuostabu, jog nuo pat kūdikystės žmonių laikysena gyvenime ne itin pakinta, nors ir kaip vėlesnė jų raiška skirtųsi nuo anuometinės. Todėl svarbu sudaryti kūdikiui tokias sąlygas, kurios kuo rečiau pastūmėtų jį klaidingai suvokti gyveni-

mą. Prie lemtingiausių veiksnių priklauso vaiko organizmo galios ir ištvermė, socialinė padėtis ir auklėtojų savybės. Pradžioje kūdikio reakcijos grynai automatiškos, refleksinės, netrukus jo laikysena tikslingai pasikeis, jo kančios ir laimės nelems vien išoriniai veiksniai, jis įstengs savo jėgomis išvengti šių veiksnių prievartos. Siekdami pripažinimo vaikai stengiasi išsisukti nuo auklėtojų spaudimo ir tampa jų varžovais. Šis procesas vyksta kartu su vadinamuoju *Aš atradimu [Ichfindung]*, maždaug tuomet, kai vaikas pradeda kalbėti nuo savęs arba pirmuoju asmeniu. Dabar ir jis suvokia savo stabilų ryšį su aplinka, kuri anaiptol nėra neutrali ir verčia vaiką laikytis tam tikros pozicijos ir taip tvarkyti santykius su ja, kad nuo pasaulėvaizdžio priklausanti jo savijauta būtų ir išliktų gera.

Prisiminę, ką kalbėjome apie žmogaus psichikos gyvenimui būdingą tikslo siekį, aiškiai matome, kad žmogaus raidos linija turėtų pasižymėti ypatinga savybe, nenutrūkstamumu. Kaip tik nenutrūkstamumas leidžia suvokti žmogų kaip vientisą asmenybę, o tai itin svarbu tuo atveju, kai atrodo, kad jo raiška prieštaringa. Kai kurie vaikai mokykloje elgiasi visiškai priešingai nei namie; apskritai gyvenime neretai sutinkame žmonių, kurių būdo bruožai įgauna tokias prieštaringas formas, kad dažnai apsirinkame dėl jų tikrojo būdo. Antra vertus, neretai išorinė dviejų žmonių raiška atrodo visiškai vienoda, bet patyrinėję, kokia raidos linija ji grindžiama, pamatysime, jog tai visiškos priešybės. Jei du žmonės daro tą patį, tai nebūtinai tas pats; ir priešingai – jei du daro ne tą patį, vis dėlto tai gali būti tas pats.

Tad psichikos gyvenimo reiškiniai, iš esmės *daugiareikšmiai*, neturėtų būti nagrinėjami pavieniui, izoliuoti, priešingai – juos reikėtų tirti kaip susijusius, nukreiptus į bendrą tikslą. Svarbu, kokia kiekvieno jų reikšmė žmogui viso jo gyvenimo kontekste. Geriau suprasti žmogaus psichikos gyvenimą galėsime tik atsižvelgę į tai, kad viską, kas jame vyksta, lemia tam tikra kryptis.

Pripažinę, kad žmogaus mąstymas ir veikla pavaldūs tikslo siekiui, yra tikslo sąlygojami ir kreipiami, suprasime, kas gali tapti didžiausiu individo klaidų šaltiniu: tai jo polinkis kiekvieną triumfą, bet kokį pranašumą susieti su savo išskirtinumu ir pasitelkti stiprinant individualų šabloną, pagrindinę raidos liniją. Tai įmanoma tik todėl, kad žmogus nelinkęs tikrinti savo įspūdžių, ir viską užkloja jo sąmonės šešėlis ar nesąmoningumo tamsa. Tik mokslas gali kiek nušviesti visą procesą, padėti jį suvokti ir galiausiai pakeisti.

Temos dėstymą užbaigsime pavyzdžiu; jį nagrinėdami mėginsime analizuoti ir aiškinti atskirus psichikos gyvenimo reiškinius, remdamiesi įgytomis individualiosios psichologijos žiniomis.

Jauna moteris prašosi priimama ir skundžiasi neįveikiamu nepasitenkinimu; jo priežastis esanti ta, kad kiaurą dieną ji apsikrovusi galybe darbų. Akivaizdus skubotumas, akys neramios; moteris skundžiasi didžiuliu nerimu, užklumpančiu kaskart susiruošus išeiti ar šiaip imtis kokios nors veiklos. Artimieji teigia, kad ji dėl visko sielojasi ir atrodo bepalūžtanti po darbų našta. Įspūdis toks, tarsi jai viskas būtų be galo svarbu; beje, tai būdinga daugeliui žmonių. Kažkas iš artimųjų taip ją apibūdina: „Ji visada prikuria istorijų".

Ką liudija polinkis laikyti savo pareigas itin sunkiomis ir reikšmingomis, suprasime pamėginę įsivaizduoti, ką toks elgesys reiškia tarp žmonių ar santuokoje; vargiai atsikratysime įspūdžio, jog reikalaujama neužkrauti naujos naštos, nes moteris jau nepajėgia atlikti būtiniausių darbų.

Kol kas dar nepakankamai žinome apie šią moterį. Turime paskatinti ją pateikti papildomų žinių. Atliekant tokią analizę reikia elgtis gan delikačiai, puikavimasis bemat sukeltų paciento pasipriešinimą, daug ką reikia nujausti ir nevengti paklausti. Jei, kaip šiuo atveju, įmanoma užmegzti pokalbį, galima atsargiai užsiminti, kad iš tikrųjų moters elgesys liudija jos norą kaž-

kam, veikiausiai sutuoktiniui, pasakyti, kad ji nepakels didesnės naštos, kad su ja reikia elgtis atsargiau, švelniau. Galima žengti dar vieną žingsnį ir užsiminti, kad tai prasidėjo anksčiau ir ilgainiui sustiprėjo. Mums pavyksta, ji patvirtina prieš keletą metų turėjusi ištverti laikotarpį, kai labiausiai jai stigo švelnumo. Dabar geriau suprantame jos elgesį, kuriuo ji netiesiogiai reikalauja atidos ir siekia išvengti, kad pasikartotų jos švelnumo poreikį žeidžianti situacija.

Mūsų išvadas patvirtina tolesnė informacija. Moteris pasakoja apie draugę, daugeliu atžvilgių jos priešingybę; draugės santuoka nelaiminga, ji kaip tik norėtų ją nutraukti. Kartą pacientė užtiko ją su knyga rankoje nuobodžiaujamu tonu sakančią vyrui, jog ji vargiai galėsianti laiku patiekti pietus; vyras taip susierzino, kad puolė aštriai kritikuoti jos elgesį. Papasakojusi šį įvykį, pacientė priduria: „Blaiviai pažvelgus, mano metodas kur kas geresnis. Man šitaip priekaištauti negalima, nes nuo ryto iki vakaro esu apsikrovusi darbais. Jei nuolat skubėdama ir nerimaudama nespėčiau paruošti pietų, niekas nieko negalėtų prikišti. Negi dabar turiu atsisakyti šio metodo?"

Matome, kas vyksta šiame psichikos gyvenime. Palyginti nekenksmingomis priemonėmis mėginama įgyti savotišką pranašumą, išvengti priekaištų ir visada susilaukti švelnaus elgesio. Tai pavyksta, tad nelabai suprantama, kodėl reikėtų šito atsisakyti. Tokia elgsena slepia dar šį tą. Švelnumo reikalavimas, kuriuo galiausiai irgi siekiama pranašumo, niekada negali būti pasakytas įsakmiai. Todėl prasideda įvairiausi nemalonumai. Kažkas pradingo, kažko nerandama, kyla sumaištis, painiava, moteris nuolat nerimauja, negali ramiai miegoti, nes ją graužia didžiulis rūpestis, kurį ji dar labiau išpučia, kad tik pateisintų savo pastangas. Sunkia našta tampa net kvietimas į svečius. Norint ten nueiti reikia ilgai ruoštis. Menkiausias krustelėjimas jai atrodo pernelyg sudėtingas, tad vizitas tampa sunkiu darbu, reikalaujančiu daugybės valandų ar net dienų. Žodžiu, galime bū-

ti beveik tikri, kad vizitas bus atšauktas arba ji mažų mažiausiai pavėluos. Bendruomeniškumas tokio žmogaus gyvenime bus gan ribotas.

Santuoka, kaip dviejų žmonių sambūvis, apima visą aibę santykių, kuriuos savotiškai paveikia švelnumo reikalavimas. Antai gali pasitaikyti, kad dėl profesinės veiklos vyras dažnai išvyksta, kad jis turi draugų būrį, privalo vienas daryti vizitus arba dalyvauti įvairių draugijų posėdžiuose. Ar tokiais atvejais palikdamas žmoną namie vieną jis neužgaus jos švelnumo, atidos poreikio? Akimirksnį veikiausiai būtume linkę manyti, ir išties tokia nuomonė nereta, kad santuoka suteikia teisę kuo tvirčiau prirakinti partnerį prie namų. Nors toks reikalavimas atrodo gan mielas, iš tikrųjų profesine veikla užsiėmusiam žmogui tampa neįveikiama kliūtimi. Įvairūs kliuviniai tokiu atveju neišvengiami ir gali atsitikti, kaip mūsų atveju, kad užrakinęs duris, atsargiai, tyliai savo lovos ieškantis vyras nustebęs atras žmoną ne miegančią, o pasitinkančią jį priekaištinga mina. Nebūtina toliau rutulioti tokio pobūdžio situacijų, gana pažįstamų visiems. Antra vertus, negalima nepastebėti, kad tai nėra vien mažytė moters yda, nes ir daugelio vyrų nuostata tokia pati. Šioje vietoje tenorime parodyti, kad ypatingo švelnumo troškimą kartais galima realizuoti kitaip. Mūsų aptariamu atveju įvykiai paprastai klostosi taip: kai vyras turi praleisti vakarą ne namie, žmona, priminusi, kaip retai jis lankosi draugijoje, leidžia jam šįvakar negrįžti anksti. Šie žodžiai, nors ir sakomi juokaujamu tonu, iš esmės labai rimti. Atrodytų, kad scena prieštarauja ankstesniam paveikslui. Bet atidžiau pažvelgę pamatysime visišką atitikimą. Moteris tokia išmintinga, kad net nesusimąstydama nesielgia pernelyg griežtai. Ir išoriškai ji atrodo visiškai miela. Šis atvejis savaime tikrai nepriekaištingas, jį gvildename tik dėl psichologinio domesio. Iš tikrųjų jos žodžiai vyrui reiškia, kad nuo šiol *moteris* yra tas asmuo, kuris davė leidimą. Dabar, *jai* leidus, vyras gali grįžti vėlai, bet ji be galo įsižeistų, jei jis tai padarytų savo iniciatyva. Žodžiu, jos pastaba

iš tikrųjų maskuoja visą kontekstą. Dabar *ji* vadovauja, ir vyras, tiesiog atliekantis visuomeninius įsipareigojimus, tapo priklausomas nuo moters noro ir valios.

Susieję šios moters ypatingo švelnumo poreikį ir naujas žinias apie ją, tai, kad ji pakenčia tik ką pati paliepusi, staiga suvokiame, jog visą jos gyvenimą persmelkia neįtikima pastanga: niekada negriežti antruoju smuiku, visada išlaikyti pranašumą, nesileisti išmušamai iš vėžių jokiu priekaištu, nuolat būti savo mažo pasaulėlio centru. Šios linijos ji laikosi bet kokiomis aplinkybėmis. Antai reikia keisti tarnaitę. Ji išsyk baisiausiai susijaudina susirūpinusi, ar įstengs išlaikyti įprastą valdžią atėjus naujai tarnaitei. Panašiai įvykiai klostosi, kai ji ruošiasi išeiti iš namų. Viena yra gyventi aplinkoje, kur valdžia absoliučiai garantuota, ir visiškai kita palikti namus, atsidurti „svetur", gatvėje, kur išsyk niekas nepaklūsta jos valiai, kur reikia vengti kiekvieno automobilio, žodžiu, kur jos vaidmuo visiškai menkas. Tad įtampų priežastis ir reikšmė atsiskleidžia tik suvokus, kokios totalios valdžios ši moteris reikalauja namie.

Dažnai tokios elgsenos šablonas toks mielas, kad iš pradžių net nedingteli mintis, jog žmogus kenčia. Kančia gali labai sustiprėti. Tereikia įsivaizduoti analogiškas, tik stipresnes įtampas. Antai esama žmonių, bijančių važiuoti tramvajumi, nes čia jie neturi jokios valios. Tai gali siekti taip toli, kad galiausiai tokie žmonės apskritai nenorės išeiti iš namų.

Aptariamo atvejo raida pamokomai liudija, kad vaikystės įspūdžiai tebeveikia žmogaus gyvenimą. Negalima neigti, kad moteris savotiškai, žinoma, *jos pačios* požiūriu, teisi. Jei žmogus nusiteikęs neregėtu intensyvumu reikalauti šilumos, garbinimo, švelnumo ir atitinkamai tvarko visą gyvenimą, jam apsimoka elgtis taip, tarsi būtų nuolat apsikrovęs darbais ir susijaudinęs, nes taip jis ne tik išvengia kritikos, bet ir įpareigoja aplinkinius jam padėti, švelniai atkalbinėti, vengti visko, kas galėtų sutrikdyti šio žmogaus psichikos pusiausvyrą.

Pasidomėję ankstesniu pacientės gyvenimu išgirstame, kad jau mokykloje ji taip smarkiai susijaudindavo negalėdama atlikti užduoties, jog priversdavo mokytojus su ja elgtis itin švelniai. Be to, ji priduria buvusi vyriausia iš trijų vaikų: po jos gimė berniukas, paskui vėl mergaitė. Su broliu ji visada grumdavosi. Jai atrodė, kad jis privilegijuotas; ypač ją erzino, kad tėvus visada labiau domino jo rezultatai mokykloje, o jos, pradžioje puikios mokinės, laimėjimams jie buvo tiesiog nepakenčiamai abejingi, ir ji vis svarstė, kodėl matuojama tokiais skirtingais matais.

Jau suprantame, kad ši mergaitė siekė *lygybės*, kad nuo mažens ji turėjo jausti stiprų nevisavertiškumo jausmą, kurį stengėsi kompensuoti. Mokykloje ji tai darė taip: tapo bloga mokine. Savo vaikišku supratimu ji mėgino pranokti brolį blogais pažymiais, kad kuo labiau atkreiptų tėvų dėmesį į save. Šitai ji kiek įsisąmonino, nes dabar aiškiai patvirtina *norėjusi* tapti bloga mokine. Bet tėvams nė kiek nerūpėjo ir jos blogi pažymiai. Tada ir vėl nutiko kažkas įdomaus: staiga ji vėl pradėjo gerai mokytis. Bet dabar kiek neįprastai į sceną įžengė jauniausias vaikas, jos sesuo. Šios rezultatai mokykloje irgi buvo blogi, bet motina rūpinosi ja beveik tiek pat, kiek ir broliu dėl keistos priežasties: mūsų pacientė gaudavo blogus pažymius tik iš dėstomų dalykų, o sesuo buvo blogai vertinama už elgesį. Tad pastarajai kur kas geriau pavyko atkreipti dėmesį į save, nes blogų elgesio pažymių socialinis efektas visiškai kitoks. Juos lydi tam tikros priemonės, verčiančios tėvus labiau rūpintis vaiku.

Žodžiu, kova dėl lygybės buvo laikinai pralaimėta. Turime pabrėžti, kad pralaimėta kova dėl lygiavertiškumo anaiptol nereiškia, jog procesas pasiekė rimties tašką. Nė vienas žmogus nepakenčia tokios situacijos. Tad atsiranda vis naujų impulsų, dedamos naujos pastangos, ir visa tai turi įtakos formuotis žmogaus būdui. Dabar dar geriau suprantame šios moters skubėjimą, istorijų kūrimą, pastangas visiems parodyti, kokia ji prislėgta ir persidirbusi. Pradžioje tai buvo adresuojama motinai, šitaip

ji mėgino priversti tėvus skirti jai tiek pat dėmesio kiek seseriai, ir kartu tai buvo priekaištas, jog su ja elgiamasi blogiau nei su pastarąja. Anuomet nusistovėjusi nuotaikos dominantė išliko iki šiol.

Galima paėjėti dar kiek atgal. Kaip itin ryškų vaikystės išgyvenimą pacientė pateikia faktą, jog būdama trejų metų rengėsi tvoti naujagimiui broliui pliauska, ir tik dėl motinos apdairumo buvo išvengta didesnės žalos. Jos nuojauta jau tada kuždėjo, kad ji skriaudžiama ir menkiau vertinama tik todėl, kad yra mergaitė. Pacientė aiškiai atsimena begalę kartų pareiškusi norą būti berniuku. Tad atsiradus broliui ji ne tik jautėsi išstumta iš ligtolinės lizdo šilumos, jos nuotaiką ypač gadino tai, kad su juo, berniuku, buvo elgiamasi daug geriau nei su ja. Ilgainiui, stengdamasi kompensuoti šį stygių, pacientė sugalvojo metodą visada atrodyti apsikrovusi darbais.

Sapnas irgi liudija, kaip giliai į žmogaus psichikos gyvenimą įrėžta jo raidos linija. Moteris sapnuoja besikalbanti namie su sutuoktiniu. Bet jis neatrodo esąs vyras, tai moteris. Ši detalė simboliškai atskleidžia šabloną, prie kurio ji derina savo išgyvenimus ir santykius. Sapnas reiškia, kad ji prilygo vyrui. Šis jau nėra pranašus vyras kaip kitados jos brolis, jis jau beveik moteris. Tarp jų nėra hierarchinių skirtumų. Sapne ji pasiekė tai, ko troško nuo pat vaikystės.

Tad sujungę du žmogaus psichikos gyvenimo taškus aptikome gyvenimo liniją, pagrindinę raidos liniją, ir galėjome susidaryti vientisą to žmogaus paveikslą, kurį apibendrindami nusakytume taip: matome žmogų, meiliomis priemonėmis siekiantį atlikti pranašesniojo vaidmenį.

Šeštas skyrius

Pasirengimas gyvenimui

Vieną pagrindinių individualiosios psichologijos principų galime nusakyti taip: *kiekvieną psichikos gyvenimo reiškinį reikia suvokti kaip pasirengimą įsivaizduojamam tikslui.* Anksčiau aprašytas psichikos gyvenimo apybrėžas galime laikyti nuolatiniu rengimusi ateičiai, kurioje turėtų išsipildyti individo norai. Šis reiškinys visuotinis, kiekvienas žmogus turi išgyventi šį procesą. Tai liudija ir senieji mitai, padavimai bei legendos, pasakojantys apie idealią būseną, laukiamą arba buvusią. Visos tautos įsitikinusios praeityje buvus rojų, kitas šio žmonijos ilgesio atgarsis yra religijos, skelbiančios ateitį, kurioje visi sunkumai bus įveikti. Ne kitaip reikėtų aiškinti ir palaimos arba amžinojo sugrįžimo viltis, t. y. tikėjimą, kad siela gali vis naujai įsikūnyti. Visos pasakos patvirtina, kad žmonija niekada nenustojo tikėti laiminga ateitimi.

1. Žaidimas

Rengimąsi ateičiai labai aiškiai liudija ypatingas vaikų gyvenimo reiškinys, žaidimas. Tėvai ir kiti auklėtojai neturėtų manyti, kad žaidimas tėra nuotaikinga išmonė, tai pagalbinė auklėjimo priemonė, lavinanti protą, fantaziją ir vikrumą. Žaidžiant nuolat atsiskleidžia vaiko rengimasis ateičiai. Tai aiškiai liudija jo požiūris į žaidimą, tai, kokį žaidimą jis pasirenka ir kiek tas žaidimas jam reikšmingas. Žaidžiant taip pat aiškėja vaiko santykis su aplinka, kaip jis nusiteikęs aplinkinių atžvilgiu, draugiškai ar priešiškai, ir ar jo polinkis valdyti ne pernelyg stiprus. Per žaidimą gali reikštis ir vaiko požiūris į gyvenimą. Žodžiu, žaidimas itin svarbus vaikui. Pedagogikos profesorius Großas

pirmasis pateikė faktus, skatinančius vaikų žaidimą suvokti kaip rengimąsi ateičiai, ir parodė, kad šia tendencija pasižymi ir gyvūnų žaidimai.

Bet tai ne viskas. Žaidžiant pirmiausia atsiskleidžia bendrystės jausmas, vaikystėje toks stiprus, kad vaikas stengiasi jį patenkinti bet kokiomis aplinkybėmis, jį tiesiog traukte traukia žaisti. Neapsiriksime įtardami, kad vengiantys žaisti vaikai yra patyrę nesėkmę. Tokie vaikai mielai atsitraukia, o atsidūrę tarp kitų dažniausiai tik trukdo žaisti. Pasipūtimas, menkas savęs vertinimas ir atitinkamai baimė blogai atlikti vaidmenį – pagrindinės jų atsitraukimo priežastys. Apskritai stebėdami vaikų žaidimus galime labai tiksliai nustatyti jų bendrystės jausmo mastą.

Žaidžiant itin išryškėja dar vienas veiksnys, pranašumo siekis, kurį išduoda vaiko polinkis įsakinėti, valdyti. Pranašumo siekį atpažinsime stebėdami, ar vaikas stengiasi atsidurti dėmesio centre, kaip jis tai daro, ar dažnai teikia pirmenybę žaidimams, tenkinantiems šį polinkį, leidžiantiems atlikti vadovaujamą vaidmenį. Bent vieną šių veiksnių – rengimąsi gyvenimui, bendrystės jausmą, galios troškimą – aptiksime stebėdami kone kiekvieną žaidimą.

Tačiau žaidimui būdingas dar vienas veiksnys. Žaisdamas vaikas išreiškia save. Jis turi labiau ar mažiau pasikliauti savimi, jo laimėjimai priklauso nuo sąveikos su kitais žaidėjais. Daugybė žaidimų į pirmą vietą iškelia kūrybiškumo aspektą. Kaip tik tie žaidimai, kuriuos žaisdamas vaikas kuo plačiausiai realizuoja kūrybinį polinkį, yra reikšminga būsimos profesijos nuoroda. Pvz., dažnai pasitaiko, kad vaikystėje siuvęs drabužius lėlėms žmogus paskui juos siuva žmonėms.

Žaidimas neatsiejamas nuo vaiko psichikos raidos. Galime sakyti, kad tai vaiko profesinė veikla, kaip tik taip žaidimą ir reikia suvokti. Tad trukdyti vaikui žaisti nėra visiškai nekaltas dalykas. Žaidimo negalima laikyti tuščiu laiko švaistymu. Atsi-

žvelgę į vaiko tikslą, jo rengimąsi ateičiai, suprasime, kad kiekvienas vaikas slepia dalelę to suaugusiojo, kuriuo kada nors taps. Todėl daug teisingiau vertinsime žmogų, susipažinę su jo vaikyste.

2. Dėmesys ir išsiblaškymas

Dėmesys yra psichikos organo sugebėjimas, kuris lemia visus žmogaus laimėjimus. Nukreipę pojūčių organus į kokį nors vidinį ar išorinį procesą, pajuntame ypatingą įtampą, kuri apima ne visą kūną, o apsiriboja tam tikra sritimi, pvz., akimis. Jaučiame, tarsi vyktų kažkoks pasirengimas. Išties galime konstatuoti judėjimo procesą (šiuo atveju nukreipiama akių ašis), kuris ir suteikia šį ypatingos įtampos pojūtį.

Jei dėmesys sukelia įtampą tam tikroje psichikos organo ir mūsų motorinio organizmo srityje, akivaizdu, kad kitos įtampos turi būti panaikinamos. Kaip tik todėl į ką nors sukaupę dėmesį norime pašalinti visus kitus trukdžius. Dėmesys reiškia psichikos organo parengties būseną, savotišką atodairą į faktus, pasirengimą pulti ar gintis, kai padėtis sunki, neįprasta ir reikia sutelkti visas jėgas, kad pasiektume ypatingą tikslą.

Kiekvienas žmogus, jei tik jis neserga ir nėra protiškai nevisavertis, sugeba sutelkti dėmesį. Tačiau dažnai sutinkame žmones, kuriems stinga dėmesingumo. Priežasčių gali būti daugybė. Sugebėjimą sutelkti dėmesį pirmiausia gali riboti tokie veiksniai kaip nuovargis ar liga. Be to, kai kurie žmonės nepakankamai atidūs tiesiog todėl, kad tai, į ką jie turi sutelkti dėmesį, nedera su jų gyvenimo nuostata, raidos linija. Jų dėmesys išsyk nubunda, vos prakalbus apie dalykus, kurie vienaip ar kitaip dera su jų gyvenimo linija. Kita dėmesio stygiaus priežastis gali būti polinkis prieštarauti. Vaikai apskritai labai linkę prieštarauti, tarp jų pasitaiko tokių, kurie į kiekvieną pasiūlymą atsako „ne". Kartu jie nebūtinai tiesmukai demonstruoja pasipriešinimą. Tokiais

atvejais tik nuo mokymo metodų ir auklėtojų takto priklauso, ar pavyks, taip sakant, sutaikinti vaiką su mokomuoju dalyku, t. y. susieti šį su nesąmoningu vaiko gyvenimo planu, jo pagrindine linija.

Kai kurie žmonės viską mato ir girdi, suvokia kiekvieną reiškinį, kiekvieną permainą. Kiti tarsi atsigręžę į pasaulį vien regos, dar kiti – vien klausos aparatu; pastarieji apskritai nieko nemato, į nieką nekreipia dėmesio, jų nedomina regimi daiktai. Tai irgi viena priežasčių, dėl kurių neretai pasigendame dėmesio ten, kur jo galėtume tikėtis.

Labiausiai dėmesį skatina išties smarkiai motyvuotas *susidomėjimas*. Jis glūdi daug gilesniame psichikos sluoksnyje nei dėmesys. Jei žmogus susidomėjęs, dėmesys atsiranda savaime, ir auklėjamojo poveikio tokiu atveju apskritai neprireiks. Dėmesys tampa tiesiog priemone, padedančia tam tikru tikslu perprasti susidomėjimą sukėlusią sritį. Tačiau kadangi žmogaus raidą neišvengiamai lydi klaidos, nuolat nukrypstama klaidingais keliais. Aišku, kad tokiu atveju klaidinga žmogaus nuostata paveikia ir jo susidomėjimą, tad šis gali apimti dalykus, nereikšmingus rengiantis gyvenimui. Tarkim, jei žmogaus susidomėjimas pernelyg nukreiptas į savo asmenybę, ypač į savo galią, jis bus atidus visada, kai paliečiami jo galios interesai, kai atsiranda galimybė ką nors laimėti ar kyla abejonė dėl jo galios. Kitais atvejais jo dėmesio nebus įmanoma patraukti tol, kol galios interesą pakeis koks nors kitas. Vaikai tai rodo itin aiškiai, jie tampa dėmesingi išsyk, vos pajutę pripažinimo galimybę, ir jų dėmesys tuoj pat išgaruoja, jei jie supranta nieko nelaimėsią.

Dėmesio stoka iš tikrųjų reiškia, kad žmogus mielai pasitrauktų nuo to dalyko, kuriam tikimasi jo dėmesio. Dėmesio stinga, nes jis tiesiog nukreipiamas kitur. Todėl neteisinga tvirtinti, kad žmogus nepajėgus „susikoncentruoti". Galiausiai visada aiškėja, kad jis tai puikiai sugeba, tiktai kitoje srityje. Tą patį galime pasakyti ne tik apie *koncentracijos stoką*, bet ir apie *valios* ar *ener-*

gijos stygių. Neretai ir čia susiduriame su nepalenkiama valia ar milžiniška energija, tik jos nukreiptos kita linkme.

Nelengva gydyti tokius atvejus. Tai įmanoma tik atskleidus žmogaus gyvenimo planą. Kiekvienąsyk galime remtis prielaida, jog stygius atsirado tik todėl, kad žmogus siekia kažko kito.

Nedėmesingumas tampa nuolatiniu daugelio žmonių bruožu. Labai dažnai sutinkame žmones, kurie turi atlikti kokį nors darbą, tačiau įvairiausiais būdais jo kratosi arba atlieka labai atsainiai, tapdami našta kitiems. Nedėmesingumas, nuolatinis jų būdo bruožas, išryškėja kaskart, vos jie imasi daryti tai, ko iš jų reikalaujama.

3. Aplaidumas ir užmaršumas

Su aplaidumu susiduriame, kai žmogaus saugumui ar sveikatai kyla grėsmė dėl nerūpestingumo, neatidumo. Aplaidumas aiškiausiai liudija žmogaus nedėmesingumą. Dėmesio stinga, nes nėra susidomėjimo aplinkiniais. Pvz., aplaidumo apraiškos, pastebimos per vaikų žaidimus, rodo, ar vaikas daugiau galvoja apie save, ar pakankamai dėmesio skiria ir kitiems. Tai tikras solidarumo, žmogaus bendrystės jausmo rodiklis. Tas, kurio bendrystės jausmas nepakankamai išugdytas, vargiai parodys susidomėjimą kitais, net jei jam grėstų bausmė, o susidomėjimą žmogaus, pasižyminčio stipriu bendrystės jausmu, nesunku pažadinti arba jis tiesiog yra.

Žodžiu, aplaidumas reiškia bendrystės jausmo stoką. Tačiau ir vėl nebūkime pernelyg netolerantiški. Visada turime ištirti ir tai, *kodėl* žmogus nerodo susidomėjimo, kurio iš jo tikimės.

Kai stinga dėmesio, atsiranda *užmaršumas* arba *pametami* svarbūs daiktai. Galbūt šiais atvejais ir esama susidomėjimo, tačiau jis dalinis, temdomas tam tikro nenoro, skatinančio, verčiančio žmogų pamesti ar pamiršti. Antai vaikai neretai pameta knygas.

Dažniausiai pasitvirtina tai, kad jie dar nevisiškai apsiprato su mokykla. Kai kurios namų šeimininkės nuolat pameta ar nukiša raktus. Dažniausiai irgi paaiškėja, kad šios moterys negali susitaikyti su namų šeimininkės vaidmeniu.

Užmaršūs žmonės nemėgsta atvirai maištauti, tačiau jų užmaršumas liudija, kad jiems šiek tiek stinga susidomėjimo savo uždaviniais.

4. Nesąmoningumo sritis

Turbūt jau pastebėjote, kad dažnai aptariame tokius individo gyvenimo įvykius ir reiškinius, apie kuriuos jis pats ne ką tegali pasakyti. Pvz., dėmesingas žmogus vargiai pasakys, kodėl jis viską pastebi. Vadinasi, psichikos organui būdingi ir tokie sugebėjimai, kurių neaptiksime tyrinėdami tik sąmonės sritį. Tiesa, tam tikru mastu įmanoma išgauti ir sąmoningą dėmesį, tačiau dėmesio paskata glūdi ne sąmonėje, jį sukelia susidomėjimas, kuris daugiausiai priklauso nesąmoningumo sričiai. Nesąmoningumo sritis yra vienas psichikos organo aspektų ir kartu stipriausias psichikos gyvenimo veiksnys. Čia reikia ieškoti jėgų, formuojančių žmogaus raidos liniją, jo (nesąmoningą) gyvenimo planą [Lebensplan]. Sąmonė pateikia tik šio plano atspindį, jei ne visišką priešingybę. Antai tuščiagarbis žmogus dažniausiai nieko nenutuokia apie savo puikybę, priešingai, jis elgiasi taip, kad kiekvienam tiesiog akis bado jo kuklumas. Kad būtum tuščiagarbis, visiškai nebūtina tai žinoti ir suprasti. Taip, nežinojimas netgi pravartus tokio žmogaus tikslams, antraip jis negalėtų šitaip elgtis. Neretai jis gali būti kiek teatrališkai tikras dėl savo elgesio tik nepastebėdamas puikybės ir nukreipdamas dėmesį kitur. Tad visas procesas dažniausiai vyksta tamsybėse. Pamėginę apie tai prabilti netrukus pastebėsime, kad pokalbis mezgasi labai sunkiai, žmogus linkęs išsisukti, sprukti, tarsi

stengiasi, kad jam nesutrukdytų. Tačiau tai tik sustiprina mūsų nuomonę. Šis žmogus nori tęsti savo žaidimus, jis nujaučia, kad atskleidus šydą ramybė bus sudrumsta, todėl ir priešinasi.

Pagal šią elgseną galime suskirstyti žmones į dvi grupes: tuos, kurie daugiau nei vidutiniškai nusimano apie savo psichikos procesus, t. y. kurių sąmoningumo sritis didesnė, ir visus kitus. Daugeliu atvejų tai reiškia, kad antrosios grupės atstovai koncentruojasi į mažesnę gyvenimo sritį, o pirmosios atstovų interesai įvairiapusiški, jie domisi platesne žmonių gyvenimo bei tarptautinių įvykių sritimi. Turbūt jau galime numanyti, kad individus, kurie jaučiasi užspeisti į kampą, dažniausiai sutiksime tarp apsiribojančiųjų nedidele gyvenimo iškarpa, kad vengiantys gyvenimo problemas mato ne taip aiškiai kaip tie, kurie yra geri partneriai. Jų susidomėjimas ribotas, tad jie neįstengs įžvelgti atspalvių, matys tik menką gyvenimo problemos dalį ir nesugebės jos teisingai nušviesti, nes vengia švaistyti jėgas. Neretai stebėdami atskirus gyvenimo reiškinius galime pastebėti, kad žmogus visiškai nieko nenutuokia apie savo sugebėjimus, nepakankamai juos vertina, negana to, jis nesuvokia ir savo klaidų, tarkim, laiko save geru žmogumi, nors iš tiesų viską daro iš gryno egoizmo, arba, priešingai, laiko save egoistu, nors artimiau pabendravus aiškėja, kad su šiuo žmogumi puikiausiai galima susikalbėti. Apskritai svarbu ne tai, ką žmogus galvoja apie save (arba ką kiti apie jį galvoja), o jo bendra nuostata žmonių visuomenėje, lemianti tai, ko jis šiame pasaulyje nori ir kas jį domina.

Iš tikrųjų kalbame apie dviejų tipų žmones. Vieni gyvena sąmoningiau, objektyviau atsako į gyvenimo klausimus, neužsideda akidangčių, kiti įsikirtę išankstinės nuomonės temato mažytį gyvenimo ir pasaulio fragmentą, nesąmoningai sau diriguoja ir nesąmoningai argumentuoja. Neretai kartu gyvendami du žmonės patiria keblumų todėl, kad vienas jų nuolat yra opozicijoje; dažniau pasitaiko nebent nuolatinė abiejų partne-

rių opozicija. Aikštingasis partneris to visiškai nenutuokia, jis net yra įsitikinęs, kad visada stoja už taiką, labiausiai vertina santarvę, ir pateikia atitinkamus argumentus. Tačiau faktai šitai paneigia, išties matome, kad nespėjo vienas ištarti žodžio, kitas jau apipylė jį prieštaravimais, nors ir menkais ar nereikšmingais. Atidžiau pažvelgę pamatytume, kad prieštarauti kursto priešiška, karinga nuotaika.

Taip daugelis žmonių, nieko apie tai nenutuokdami, išsiugdo gan veiksmingas jėgas. Šios nesąmoningumo srityje glūdinčios jėgos veikia žmogaus gyvenimą ir neįsisąmonintos gali sukelti sunkių padarinių. Tokį atvejį, kuriuo pagrįstai žavisi psichologai, pavaizdavo Dostojevskis romane „Idiotas". Tai epizodas, kuriame viena draugijos damų kandokai įspėja pagrindinį romano veikėją, kunigaikštį, kad būtų atsargus ir nenumestų netoliese stovinčios brangios kiniškos vazos; kunigaikštis patikina būsiąs atsargus. Tačiau po keleto minučių vaza jau sudaužyta guli ant grindų. Niekas iš draugijos nepalaikė šio įvykio atsitiktinumu, priešingai, visi tai suprato kaip logišką veiksmą, visiškai derantį su šio žmogaus, kuris jautėsi įžeistas damos žodžių, būdu.

Vertindami žmogų negalime remtis tik jo sąmoningais veiksmais ir žodžiais. Dažniausiai daug teisingiau ir tiksliau sprendžiame apie jį iš tokių mąstymo ir veiklos smulkmenų, kurių jis pats nepastebi. Pvz., žmonės, turintys blogų įpročių – kramtantys nagus, krapštantys nosį, – tikrai nesuvokia išsiduodą, jog yra užsispyrę, nes nenutuokia, kodėl tokie blogi įpročiai atsiranda. Juk aišku, kad kadaise vaikas nesyk buvo įspėtas dėl tokių įpročių; jei jų vis tiek neatsisakė, jis tiesiog turi būti užsispyręs. Kiek palavinę žvilgsnį kuo plačiausias išvadas galėtume daryti iš kiekvieno žmogaus judesio, niekam apie tai nežinant. Mat kiekviena šių smulkmenų yra ir jo būdo atspindys.

Pateiksime du atvejus, kurie turėtų parodyti, kaip svarbu, kad tam tikri procesai turi likti ir lieka nesąmoningi, kitaip tariant,

kad žmogaus psichika sugeba diriguoti sąmonei, padaryti procesą sąmoningą, kai tai būtina psichikos raidai, ir priešingai, – prireikus palikti jį pasąmonės [Unterbewusstsein] srityje arba padaryti nesąmoningą.

Pirmuoju atveju kalbame apie jauną žmogų, pirmagimį, augusį kartu su seserimi; kai jis buvo dešimties, mirė motina. Nuo tol auklėjimu rūpinosi tėvas, labai protingas, geranoriškas ir doras žmogus; jis nuolat stengėsi skatinti ir stiprinti sūnaus garbėtrošką. Šis irgi troško pirmauti, puikiai vystėsi, išties lenkė aplinkinius moralinėmis savybėmis ir išsilavinimo lygiu, džiugindamas tėvą, kuris labai anksti numatė jam gyvenime svarbų vaidmenį.

Tačiau tėvui nerimą kėlė kai kurie sūnaus santykio su gyvenimu aspektai, jis norėjo juos pakeisti. Jaunuolio sesuo augo kaip arši jo konkurentė. Jos raida irgi vyko labai sklandžiai, ji visada stengėsi nugalėti, pasitelkdama silpnesniojo ginklus, siekė pripažinimo brolio sąskaita. Ji išsikovojo pakankamai erdvės mažuose namuose, tad broliui ši kova buvo gan sunki. Iš sesers jam nepavyko sulaukti to, ko jis lengvai pasiekdavo kitur: pagarbos, pripažinimo, tam tikro paklusnumo, kurį demonstruodavo kolegos dėl jo akivaizdaus pranašumo. Tėvas anksti pastebėjo, kad berniukas, ypač sulaukęs paauglystės, laikėsi keistos visuomeninio gyvenimo pozicijos, kurią trumpai galime nusakyti taip: jis tapo nevisuomeniškas, rodė nenorą susitikti su pažįstamais ir nepažįstamais žmonėmis, tiesiog sprukdavo, kai kildavo grėsmė susipažinti su mergaite. Pradžioje tėvui atrodė, kad tai normalu. Paskui šitai įgavo tokį mastą, kad berniukas kone neišeidavo iš namų, jam tapo nemalonūs net pasivaikščiojimai, išskyrus labai vėlyvus. Jis virto tokiu atsiskyrėliu, kad net nustojo sveikintis su pažįstamais. Antra vertus, jo rezultatai mokykloje ir santykiai su tėvu buvo nepriekaištingi, visada buvo galima pasikliauti jo gerosiomis savybėmis.

Kai jaunuolio jau apskritai nepavykdavo niekur ištempti, tėvas kreipėsi į gydytoją; po keleto pokalbių paaiškėjo, kad, pasak vaikino, jo ausys per mažos, todėl visi jį laiko bjauriu. Iš tikrųjų nebuvo nieko panašaus; išgirdęs prieštaravimą, kad tokie argumentai nepriimtini, kad jis griebiasi jų norėdamas išvengti bendravimo su visuomene, vaikinas tvirtino, kad bjaurūs ir jo dantys, ir plaukai, nors tai irgi neatitiko tikrovės. Priešingai, atsiskleidė jo beribė garbėtroška. Jis tai suvokė ir iš dalies aiškino tuo, kad tėvas visada primygtinai reikalavo, jog jis stengtųsi kuo aukščiau iškilti gyvenime. Jo ateities planų kulminacija buvo atsidavimas mokslui. Tai nieko nebūtų stebinę, jei ne su tuo susijęs polinkis vengti bendrystės, bičiulystės. Kaipgi galėjo atsirasti tokie tiesiog vaikiški argumentai? Jei šie argumentai būtų buvę pagrįsti, jie būtų pateisinę tam tikrą atsargumą ir baimingumą žengiant į gyvenimą; bjaurumas neabejotinai gali sukelti žmogui šiokių tokių sunkumų.

Toliau tiriant paaiškėjo, kad jaunuolis turėjo tikslą, kurio siekė su didžiule garbėtroška. Iki šiol jis nuolat pirmavo ir norėjo toliau pirmauti. Siekiant šio tikslo galima pasitelkti įvairias priemones: koncentraciją, stropumą ir pan. To jam aiškiai buvo per maža. Jis liguistai stengėsi išbraukti iš gyvenimo viską, kas atrodė nereikalinga. Sąmoningai jis veikiausiai būtų galėjęs pasakyti: „Kadangi noriu išgarsėti, turiu visiškai atsidėti mokslui ir esu priverstas atsikratyti bet kokių visuomeninių ryšių". Šito jis nei pasakė, nei pagalvojo, tačiau siekdamas tikslo nukreipė dėmesį į mažmožį, tariamą bjaurumą. Jam buvo labai svarbu pabrėžti šį mažmožį, nes tada jis galėjo daryti, ko iš tikrųjų norėjo. Kad galėtų siekti slaptojo tikslo, jis turėjo su reikiamu įkarščiu pateikti klaidingus argumentus, kuo labiau perdėti. Jei jaunuolis būtų pasakęs, kad norėdamas pirmauti gyvens kaip asketas, kiekvienam jo argumentai būtų buvę aiškūs ir suprantami. Nors širdies gilumoje jis norėjo pirmauti, sąmonė nė iš tolo nenutuokė apie šį norą, nes jaunuolis niekada *nepagalvojo*, kad dėl šio tikslo norė-

tų paaukoti viską. Jei jis būtų sąmoningai ketinęs viską paaukoti dėl savo tikslo, jau seniai nebebūtų buvęs toks tikras kaip tada, kai tvirtino esąs bjaurus ir todėl *negalįs* pasirodyti jokioje draugijoje. Be to, žmogus, atvirai pareiškiantis, kad nori pirmauti ir todėl atsižada draugiškų santykių, būtų juokingas aplinkiniams, o ir pats išsigąstų tokios minties. Ji tiesiog neįmanoma. Yra minčių, kurių kitų ir savo labui nebesinori aiškiai suvokti. Todėl ši mintis pagrįstai liko nesąmoninga.

Žinoma, mes sugriauname visus jaunuolio psichikos mechanizmus, atskleisdami šią pagrindinę paskatą, kurios jis pats privalėjo nebesuvokti, kad galėtų toliau elgtis kaip elgęsis. Dabar prasideda tai, kam jis turėjo užbėgti už akių: atsiskleidžia neleistinos, nemąstytinos mintys, kurias įsisąmoninus sugriūtų jo ketinimai. Įsigilinę į šį reiškinį, kurio esmė ta, kad žmogus nustumia į šalį jam trukdančias mintis ir išsirenka skatinančias jo nuostatą, įsitikinsime, kad jis visuotinis. Visi žmonės dažniausiai apmąsto tik tai, kas paremia jų pažiūras ir nuostatas. Vadinasi, įsisąmoniname tai, kas mus skatina, o visa, kas gali sugriauti mūsų argumentaciją, lieka nesąmoninga.

Antruoju atveju kalbame apie itin gabų berniuką, kurio tėvas, mokytojas, buvo labai griežtas ir nuolat vertė sūnų pirmauti. Šio jaunuolio pranašumas irgi buvo neginčijamas. Kad ir kur pasirodydavo, jis visada būdavo nugalėtojas. Draugijoje tai buvo maloniausias žmogus, turėjo jis ir keletą draugų.

Pokyčiai įvyko maždaug aštuonioliktais gyvenimo metais. Jaunuolis visko atsižadėjo, niekas jo nebedžiugino, jis tapo paniuręs ir nepatenkintas. Kiekviena draugystė nutrūkdavo vos užmegzta. Visi piktinosi jo elgesiu, išskyrus tėvą, kuris skatino uždarą sūnaus gyvenimą tikėdamasis, kad šis galės uoliau atsidėti studijoms.

Per gydymo procesą jaunuolis skundėsi, kad tėvas sugadino jam gyvenimą, kad jis negali jausti nei pasitikėjimo savimi, nei džiaugsmo ir nelieka nieko kito, tik vienišam liūdėti visą likusį

amžių. Aukštojoje mokykloje jo pažanga buvo vis menkesnė, galiausiai jis susikirto per egzaminus. Pasak jo, lūžis įvyko, kai kartą draugijoje iš jo pasišaipė dėl prasto moderniosios literatūros išmanymo. Kai pašaipos pasikartojo kelissyk, jis pradėjo vis labiau izoliuotis, apskritai riboti santykius su žmonėmis. Kartu jį užvaldė mintis, kad dėl jo nesėkmės kaltas tėvas. Jų santykiai kasdien vis blogėjo.

Abu atvejai kai kuo labai panašūs. Pirmasis pacientas patyrė nesėkmę, susidūręs su sesers pasipriešinimu, antrasis įsivėlė į grumtynes su tėvu. Abiejų pacientų pagrindinė raidos linija buvo vadinamasis *didvyrio idealas [Heldenideal]*. Abu buvo priversti išblaivėti po šio didvyriško svaigulio ir mieliausiai būtų nuleidę rankas bei visiškai pasitraukę. Tačiau apsiriktume pamanę, kad antrasis vieną dieną būtų prisipažinęs: „Negaliu toliau taip didvyriškai gyventi, kiti pranašesni už mane, todėl pasitraukiu ir apkartinu sau gyvenimą". Žinoma, tėvas buvo neteisus, auklėjimas netikęs. Jaunuoliui akivaizdžiai nerūpėjo niekas, vien šis netikęs auklėjimas, kurį jis nuolat pabrėždavo. Įsikirtęs tokios nuomonės, nuolat prisimindamas netikusį auklėjimą, jis norėjo pasiteisinti dėl to, kad pasitraukė. Jis pasiekė tai, kad nuo šiol jam negrėsė jokie pralaimėjimai ir, antra vertus, dėl savo nelaimės jis bet kada galėjo apkaltinti tėvą. Šitaip jis išsaugojo savigarbos ir pripažinimo liekanas. Juk praeitis buvo puiki, o tolesnį pergalingą žygį sutrukdė fatališka aplinkybė, netikęs tėvo auklėjimas, kuris ir sužlugdė jo raidą.

Jaunuolis neįsisąmonino daugmaž tokios minčių eigos: „Labiau priartėjęs prie gyvenimo fronto matau, kad pirmauti nebus taip lengva kaip anksčiau, todėl padarysiu viską, kad nusišalinčiau nuo gyvenimo". Tačiau tokia mintis tiesiog neįmanoma, nieko panašaus nepasakytų nė vienas žmogus. Vis dėlto jis gali elgtis taip, tarsi planingai įgyvendintų tokią mintį. Pasitraukimą pacientas grindžia kitais argumentais. Nuolat gvildendamas tėvo auklėjimo klaidas, jis išvengia draugijos ir būtinybės

ką nors gyvenime spręsti. Jo slaptieji ketinimai tik nukentėtų įsisąmoninus tokią minčių eigą, todėl ji turėjo likti nesąmoninga. Juk jaunuolis negalėjo teigti esąs negabus, jo praeitis buvo puiki. Jei dabar nesisekė triumfuoti, jis pats negalėjo būti kaltas. Tad jis pasinaudojo galimybe savo elgesiu įrodyti netikusį tėvo auklėjimą. Taip jis tapo ir teisėju, ir ieškovu, ir atsakovu, tad negi dabar turėjo atsisakyti tokios padėties? Jaunuolis nepastebėjo, kad tėvas kaltas tik tol, kol jis to nori ir stengiasi, kad tėvas būtų kaltas.

5. Sapnai

Seniai teigiama, kad iš sapnų galima spręsti apie žmogaus psichikos gyvenimą. Goethe's amžininkas Lichtenbergas kartą pasakė, kad žmogaus esmę ir būdą daug geriau atskleidžia jo sapnai, o ne žodžiai ir ne darbai. Pasakyta gal kiek per stipriai; mūsų požiūriu, remtis *pavieniais* reiškiniais reikėtų labai atsargiai, aiškinti juos derėtų tik susiejus su kitais reiškiniais, todėl iš žmogaus sapnų spręsime apie jo būdą tik tokiu atveju, jei ir kiti šaltiniai patvirtins sapno peršamą nuomonę.

Sapnų aiškinimo tradicija labai sena. Įvairūs kultūros raidos momentai bei jos atspindžiai, ypač mituose ir legendose, liudija, kad senovėje sapnams skirta kur kas daugiau dėmesio nei šiandien. Tada žmonės juos ir suprasdavo kur kas geriau. Tereikia prisiminti, kad sapnų vaidmuo Graikijoje buvo itin svarbus, kad Ciceronas parašė knygą apie sapnus, kad Biblijoje sapnai pasakojami ir nepaprastai išmintingai aiškinami arba tik pateikiami, bet visiems akivaizdu, apie ką kalbama (pvz., sapnas apie javų pėdus, kurį Juozapas papasakoja broliams). Visiškai kitos kultūros sukurta „Nibelungų giesmė" liudija, kad sapnai anuomet turėjo įrodymo galią.

Sapnuose ieškodami atspirties mūsiškiam žmogaus pažinimui, anaiptol nepriartėjame prie tų fantastiškų sapno aiškinimo

krypčių, kurios sapną laiko kažkokių antgamtinių jėgų įsikišimu. Mūsų kelias grindžiamas tik patirtimi, ir iš sapno padarytas išvadas pripažinsime tik tokiu atveju, kai mūsų prielaidas patvirtins ir kitokio pobūdžio stebėjimai.

Vis dėlto krinta į akis, kad iki šiol kalbant apie ateitį sapnams skiriama ypatinga reikšmė. Pakanka prisiminti fantazuotojus, kurie tiesiog vadovaujasi sapnais kasdieniame gyvenime. Antai vienas mūsų pacientas sugebėjo išvengti garbingos profesijos ir mieliau lošė biržoje. Lošdamas jis visada atsižvelgdavo į sapnus. Jis netgi galėjo pateikti aibę istorijų, liudijančių, kad aplinkybės visada pasisukdavo jo nenaudai, jei jis nepaisydavo sapnų.

Aišku, kad toks žmogus sapnuoti gali tik tai, kas nuolat traukia jo dėmesį būdraujant, kad sapnuodamas jis tiesiog tapšnoja sau per petį. Tad pacientas ilgą laiką galėjo tvirtinti, kad gana daug išlošė atsižvelgdamas į sapnus.

Tačiau kartą po ilgėlesnės pertraukos jis pasakė jau nebetikįs sapnais. Regis, jis vėl viską pralošė. Žinia, visko pasitaiko, sapnas čia niekuo dėtas, nematome čia nieko, kas priverstų mus patikėti stebuklais. Juk žmogus, intensyviai sprendžiantis kokį nors uždavinį, nenurimsta ir naktį. Vienas apskritai neužmiega ir toliau svarsto, kitas, nors ir miega, vis tiek nenustoja rezgęs planus.

Tai, kas mūsų minčių pasaulyje miegant įgyja tokias keistas formas, yra tiltas, jungiantis buvusią ir būsimą dienas. Žinodami įprastinę žmogaus laikyseną gyvenime, kaip jis apskritai įpratęs tiesti tiltus į ateitį, suprasime ir keistąjį tilto tiesimą sapne bei galėsime padaryti atitinkamas išvadas. Žodžiu, sapnas atspindi žmogaus *požiūrį į gyvenimą [Stellungnahme zum Leben]*.

Jauna moteris pasakoja tokį sapną: vyras užmiršęs jų sutuoktuvių dieną, ji jam priekaištavusi. Šis sapnas savaime gali šį tą reikšti. Jei apskritai iškyla tokia problema, galime įtarti, kad santuoka patiria tam tikrų sunkumų, kad moteris kažkodėl jaučiasi

nuskriausta. Ji priduria ir pati užmiršusi sutuoktuvių dieną. Tačiau *ji* ją galiausiai prisiminusi, o vyrui reikėję tai priminti. Vadinasi, ji „geresnė". Toliau klausinėjama moteris atsako, kad niekada nieko panašaus nėra nutikę, vyras visada prisimindavęs tą dieną. Žodžiu, sapnas atspindi būgštavimus dėl ateities: taip kada nors gali atsitikti. Galime įtarti, kad moteris linkusi priekaištauti, pateikti nesuvokiamus argumentus, prikišti vyrui tai, kas *galėtų* atsitikti.

Nesijaustume tikri negavę kitų įrodymų, sustiprinančių mūsų išvadas. Klausiama apie pirmuosius vaikystės įspūdžius, ji prisimena įvykį, visam laikui įstrigusį į atmintį. Kartą, būdama trejų metų, ji gavo iš tetos dovanų pjaustinėtą medinį šaukštą, juo labai džiaugėsi. Bežaidžiant šaukštas įkrito į upelį ir nuplaukė tolyn. Mergaitė daugybę dienų taip liūdėjo, kad susirūpino visi namiškiai.

Prisiminę sapną paminėsime tik tai, kad ir dabar ji būgštavo, kad kažkas „nenuplauktų", ir tas kažkas buvo santuoka. Gal vyras pamirš sutuoktuvių dieną!

Kitą kartą moteris sapnavo esanti kažkokiame dideliame pastate; vyro vedama ji lipa aukštyn. Laiptelių vis daugėja, ją apima baisus svaigulys ir baimės priepuolis pagalvojus, kad užlipo pernelyg aukštai, ir ji nualpsta. Panašiai gali nutikti ir būdraujančiam žmogui, patiriančiam svaigulį dėl aukščio, kuris, beje, veikiau atspindi ne aukščio, o gelmės baimę. Susieję šį sapną su pirmuoju, sujungę minčių ir jausmų medžiagą, atsiskleidžiančią abiejuose sapnuose, aiškiai suvoksime, kad moteris bijo nukristi, t. y. baiminasi nelaimės. Kokia tai nelaimė, nesunku numanyti: vyro meilės stoka ar pan. Kas atsitiks, jei paaiškės, kad vyras ne visai tinkamas santuokai, jei jis sudrums jų bendrą gyvenimą? Ar nepasipils nevilties aktai, ar vienąsyk moteris nesusmuks tarsi negyva? Taip jau išties yra nutikę per vieną šeimyninę sceną.

Dabar jau geriau suvokiame sapną. Visiškai nesvarbu, kokia medžiaga reiškiasi žmogaus minčių ir jausmų pasaulis sapnuojant, ką žmogus pasitelkia, kad išreikštų savo problemą, svarbu tik tai, kad ši medžiaga padeda jam atsiskleisti. Žmogaus gyvenimo problema sapne atsiskleidžia *alegoriškai* (nelipk per aukštai, kad nekristum pernelyg žemai!). Prisiminkime poetinę sapno reprodukciją, Goethe's „Vestuvių dainą". Riteris grįžta namo ir randa pilį apleistą. Nuvargęs jis krinta miegoti ir sapnuoja iš palovio lendančias mažas būtybes, mato, kad vyksta nykštukų vestuvės. Sapnas maloniai sujaudina riterį. Įspūdis toks, tarsi jis norėtų paremti savo mintį, kad čia trūksta moters. Tai, ką jis pamato miniatiūroje, netrukus įvyksta tikrovėje, jis atšvenčia savo paties vestuves.

Šiame sapne atrandame mums pažįstamų elementų. Veikiausiai sapnas maskuoja paties poeto prisiminimus apie tuos laikus, kai jis sprendė santuokos problemą. Matome, kaip aplinkybių spaudžiamas sapnuojantysis apsisprendžia dėl dabartinės savo egzistencijos būklės, supranta, kad reikalingos vestuvės. Sapne jis domisi santuokos klausimais, kad kitą dieną priimtų sprendimą, jog geriausia būtų pačiam vesti.

Štai dar vienas 28 metų vyriškio sapnas. Sapne vykstantis judėjimas – pirma žemyn, paskui vėl aukštyn – primena temperatūros kreivę sergant karštlige, atspindi svyravimus, kurių kupinas šio žmogaus psichikos gyvenimas. Čia aiškiai atsiskleidžia nevisavertiškumo jausmas, skatinantis jį veržtis aukštyn, siekti pranašumo.

Vyriškis pasakoja: „Iškylauju su didele draugija. Tarpinėje stotelėje turime išlipti ir pernakvoti mieste, nes laivas, kuriuo plaukiame, per mažas. Naktį ateina žinia, kad laivas grimzta, visi keleiviai kviečiami atvykti, reikia pumpuoti vandenį, kad laivas nustotų grimzdęs. Prisimenu, kad mano bagaže yra vertingų daiktų ir skubu į laivą, kur visi jau pumpuoja vandenį. Pasistengiu išvengti šio darbo ir susirandu bagažinę. Kuprinę

pavyksta ištraukti per langą. Pamatau, kad šalia jos guli lenktinis peilis, jis man labai patinka, tad pasiimu ir jį. Sutinku pažįstamą, su juo šoku į jūrą, nes laivas grimzta vis gilyn, ir tuoj pat atsiduriu dugne. Einu vis tolyn palei molą, nes jis per aukštas, ir prieinu gilią, stačią raguvą, reikia leistis į ją. Nuslystu žemyn (palydovo nemačiau nuo tos akimirkos, kai iššokau iš laivo), slystu vis greičiau būgštaudamas, kad užsimušiu. Galiausiai atsiduriu apačioje, tiesiog kito pažįstamo panosėje. Tai jaunuolis, menkai jį pažįstu, jis labai aktyviai vadovavo vienam streikui ir tuo bei savo draugiškumu maloniai patraukė mano dėmesį. Jis pasitinka mane priekaištingu šūksniu, tarsi žinotų, jog palikau kitus laivo keleivius nelaimėje: „O *tu* ko čia ieškai?" Mėginu išsikapstyti iš raguvos, iš visų pusių statūs šlaitai su nuo jų karančiomis virvėmis. Nesiryžtu jomis pasinaudoti, nes labai plonos. Mėginu ropštis aukštyn, bet vis nuslystu. Galiausiai atsiduriu viršuje – net nežinau kaip; regis, tyčia nenorėjau sapnuoti šio fragmento, nekantraudamas jį peršokau. Viršuje raguvos pakraščiu driekiasi kelias, nuo raguvos jį skiria turėklai. Prošal eina žmonės ir draugiškai sveikinasi".

Pasidomėję ankstesniu sapnavusiojo gyvenimu pirmiausia išgirstame, kad iki penkerių metų jį kamavo sunkios ligos, jos ir vėliau jį dažnokai pakirsdavo. Dėl silpnos sveikatos tėvai juo baimingai rūpinosi, ir jis beveik nebendravo su kitais vaikais. Kai berniukas norėdavo prisidėti prie suaugusiųjų, tėvai atstumdavo jį sakydami, kad vaikai neturi būti įžūlūs, jiems ne vieta tarp suaugusiųjų. Tad vaikystėje jis neįgijo socialinio gyvenimo įgūdžių, atsirandančių tik nuolat bendraujant su aplinkiniais. Negana to, jis labai atsiliko nuo bendraamžių ir negalėjo jų pasivyti. Nenuostabu, kad šie laikė jį kvailu ir netrukus pavertė pajuokos taikiniu. Tai irgi kliudė jam susirasti draugų.

Visa tai maksimaliai sustiprino itin stiprų nevisavertiškumo jausmą. Berniuką auklėjo geraširdis, bet greitai užsiplieskiantis tėvas (kariškis) ir silpna, nesupratinga, bet labai valdinga moti-

na. Nors tėvai nuolat pabrėždavo gerą valią, reikia pripažinti, kad auklėjimas buvo gana griežtas. Pažeminimas čia atliko itin svarbų vaidmenį. Įvykis, kurį vyriškis pateikė kaip ankstyviausią vaikystės prisiminimą, buvo tipiškas: trimetį motina jį privertė pusvalandį klūpoti ant žirnių. Berniuką baudė už neklusnumą, kurio priežastį motina puikiai žinojo, nes vaikas pasisakė išsigandęs raitelio ir todėl nenuėjęs kur lieptas. Tiesa, mušdavo jį retai. Bet kai lupdavo, tai šuns rimbu, palikdavusiu daugybę mėlynių, o galiausiai berniukas dar turėdavo atsiprašyti ir pasakyti, už ką buvo mušamas. „Vaikas turi žinoti, ką iškrėtė", – kaskart sakydavo tėvas. Kartą pyla buvo visiškai nepelnyta, jis negalėjo pasakyti, už ką buvo mušamas, todėl jį vėl pliekė tol, kol prisipažino kažkuo nusikaltęs.

Žodžiu, nuo mažens tėvų ir berniuko santykiai buvo įtempti. Nevisavertiškumo jausmas taip sustiprėjo, kad vaikas apskritai niekada nesijausdavo pranašesnis. Jo gyvenimą ir mokykloje, ir namuose sudarė beveik nenutrūkstama didesnių ar mažesnių pažeminimų grandinė. Berniukui atrodė, kad nė menkiausia pergalė jam nepasiekiama. Net ir sulaukęs 18 metų mokykloje jis visada sulaukdavo tik pašaipų. Kartą iš jo pasišaipė net mokytojas – visai klasei perskaitė jo nevykusį darbą ir pridūrė kandžių pastabų.

Tokios aplinkybės vertė jį vis labiau izoliuotis, ilgainiui jis pats pradėjo šalintis kitų. Grumtynėms su tėvais jis išrado veiksmingą, tačiau rizikingą ginklą – nustojo su jais kalbėti. Taip jis prarado svarbiausią kontakto su aplinkiniais priemonę. Netrukus jis apskritai neįstengė su niekuo kalbėti. Jis tapo visiškai vienišas. Niekas jo nesuprato, jis nekalbėjo nei su tėvais, nei su kitais žmonėmis, ir niekas daugiau jo nekalbino. Visi mėginimai suartinti jį su kitais žlugo. Paskui niekais nuėjo ir visi mėginimai užmegzti meilės ryšį, dėl ko jis labai sielojosi.

Taip slinko vyriškio gyvenimas iki 28 metų. Stiprus nevisavertiškumo jausmas, kuris persmelkė jo sielą, pažadino nelygs-

tamą garbėtrošką, nesutramdomą pripažinimo ir pranašumo siekį, neleidusį jam nurimti ir neregėtai slopinusį bendrystės jausmą. Juo mažiau jis kalbėjo, juo audringiau vyko psichikos gyvenimas, dieną naktį kupinas įvairiausių svajonių, pergalių ir triumfų.

Vieną kartą jis susapnavo minėtąjį sapną, aiškiai atskleidžiantį jo raidą, pagrindinę psichikos gyvenimo liniją.

Galiausiai dar vienas pranašiškas sapnas, bene garsiausias, kurį pateikė Ciceronas.

Kartą poetas Simonidas aptiko šalikelėje niekieno nepastebėtą nepažįstamo žmogaus lavoną ir pasirūpino jį deramai palaidoti; netrukus jis susiruošė keliauti laivu, tačiau dėkingas numirėlis sapne jį įspėjo: išplaukęs jis žus laivui sudužus. Poetas neiškeliavo, o visi plaukusieji laivu žuvo (žr. Enne Nielsen, *Das Unerkannte auf seinem Weg durch die Jahrtausende,* Ebenhausen b. München, Verlag Langewiesche-Brandt). Pasakojama, kad ištisus šimtmečius šis įvykis, susietas su poeto sapnu, buvo tikra sensacija, darė žmonėms didžiulį įspūdį.

Pasakydami savo nuomonę apie šį atsitikimą pirmiausia turime pareikšti, kad veikiausiai anuomet laivai neretai nuskęsdavo, be to, veikiausiai daugybė žmonių sapnuodavo turį atsisakyti kelionės, bet iš visos aibės sapnų kaip tik poeto sapnas buvo toks ypatingas, taip atitiko tikrovę, kad išliko būsimoms kartoms. Suprantama, ypatingą silpnybę tokiems pasakojimams jaučia žmonės, visur linkę įžvelgti paslaptingus sąryšius, o mes jį interpretuosime blaiviai: susirūpinęs dėl savo sveikatos poetas veikiausiai niekada nerodė ypatingo pomėgio keliauti; artėjant apsisprendimo akimirkai, jam prireikė *paspirties [Verstärkung].* Jis tarsi pasikvietė numirėlį, kuris dabar turėjo pasirodyti esąs dėkingas. Savaime suprantama, kad poetas neiškeliavo. Jei laivas nebūtų nuskendęs, pasaulis nebūtų išgirdęs apie šią istoriją. Juk mes patiriame tik tai, kas sujaudina mūsų protus, kas liudija, kad tarp dangaus ir žemės yra daugiau išminties, nei galime įsivaizduoti. Suprantama, sapne atsiranda pranašiškų

elementų, nes ir sapno, ir tikrovės turinys atspindi tą patį žmogaus požiūrį.

Dar vienas galvosūkis yra aplinkybė, kad ne visus sapnus galime taip lengvai suprasti, tik mažumą jų. Sapną arba išsyk užmirštame, arba prisimename, jei jis padarė tam tikrą įspūdį, tačiau nesuprantame, kas už jo slypi, nebent atsitiktinai būtume išmokę aiškinti sapnus. Ir šiems sapnams tinka, ką anksčiau sakėme: sapnas simboliškai, alegoriškai atspindi žmogaus raidos liniją. Pagrindinė alegorijos reikšmė ta, kad ji pateikia tokias aplinkybes, kurioms mes jaučiame stiprų rezonansą. Patirtis rodo: jei žmogus turi spręsti kokią nors problemą ir linkęs judėti tam tikra kryptimi, jis lūkuriuoja *postūmio*. Sapnui apskritai būdinga nepaprastai sustiprinti afektą, entuziazmą, reikalingą problemai spręsti. Nesvarbu, kad sapnuojantysis šio sąryšio nesupranta. Pakanka, kad jis gauna medžiagą ir patiria postūmį. Tada sapnas savaip nužymės pėdsaką, atspindintį sapnuojančiojo minties veiklą, taigi pateiks užuominą apie jo raidos liniją. Tai tarsi dūmas, liudijantis, kad kažkur dega ugnis. Patyręs žmogus iš dūmų netgi gali atspėti, kokia mediena dega.

Apibendrindami galime pasakyti: sapnas liudija, kad sapnuojantysis sprendžia gyvenimo problemą, ir kartu rodo, kokia jo pozicija šiuo klausimu. Sapne irgi reiškiasi tie patys veiksniai, kurie skatina būdraujantį žmogų laikytis tam tikros pozicijos aplinkinių atžvilgiu, būtent bendrystės jausmas ir galios siekis; visada aptiksime bent jau šių veiksnių pėdsakus.

6. Talentas

Iki šiol nepaisėme vieno iš daugybės psichikos fenomenų, leidžiančių spręsti ir reikšti nuomonę apie žmogaus būdą; šis fenomenas priklauso žmogaus mąstymo sričiai, susijęs su jo pažintiniais sugebėjimais. Mes nekreipėme dėmesio į tai, ką žmo-

gus galvoja arba kalba apie save, būdami tikri, kad kiekvienas gali apsirikti, kiekvienas įvairiausių egoistinių, moralinių ir pan. interesų bei samprotavimų skatinamas pateikia kitiems retušuotą savo psichikos vaizdą. Vis dėlto turime teisę ir galime daryti bent ribotas išvadas, remdamiesi ir tam tikrais mąstymo procesais bei žodine jų raiška. Norėdami spręsti apie žmogų, negalime atsisakyti stebėti ir mąstymo bei kalbos sritį.

Žmogaus kompetentingumas, paprastai vadinamas „talentu", tapo objektu daugybės stebėjimų, diskusijų, bandymų, labiausiai žinomų kaip mėginimai nustatyti vaikų ir suaugusiųjų intelektinius sugebėjimus. Turime omeny vadinamuosius *sugebėjimų tikrinimus*. Visi ligšioliniai mėginimai nebuvo sėkmingi. Patikrinus tam tikrą mokinių skaičių nuolat pasitvirtindavo tai, ką mokytojas ir šiaip žinodavo prieš tikrinant; iš pradžių eksperimentinės psichologijos atstovai labai didžiavosi šiuo faktu, nors iš tikrųjų tai terodė, kad tokie patikrinimai apskritai beveik nereikalingi. Dar daugiau abejonių tokių tikrinimų veiksmingumu kėlė netolydi vaikų mąstymo bei kompetencijos raida: nemažai blogai vertintų vaikų po kelerių metų parodė itin puikius sugebėjimus. Nepamirškime dar vienos aplinkybės: didmiesčių arba tam tikrų geriau gyvenančių socialinių sluoksnių vaikai atrodo gabesni tik todėl, kad jų sumanumą skatino tam tikros ankstesnės pratybos; jie nustelbia kitus vaikus, neturinčius tokios parengiamosios bazės. Buržua vaikai nuo aštuonerių iki dešimties metų dažniausiai sumanesni nei proletarų. Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad pirmieji yra gabesni, tikroji priežastis yra ankstesnis jų gyvenimas.

Žodžiu, tiriant sugebėjimus nedaug pasiekta, ypač jei prisiminsime apgailėtinus rezultatus Berlyne ir Hamburge, kur ilgainiui susikirto itin daug vaikų, kurių sugebėjimai anksčiau buvo įvertinti teigiamai. Tai liudija, kad gerai išlaikytas sugebėjimų egzaminas anaiptol negarantuoja puikios vaiko raidos. Individualiosios psichologijos tyrimai pasiteisino kur kas labiau, nes

jais siekiama ne tik nustatyti raidos lygmenį, bet ir suvokti jo pagrindą, priežastis, prireikus pasiūlyti pagalbines priemones; be to, individualioji psichologija neatsieja vaiko mąstymo ir kompetentingumo nuo jo psichikos gyvenimo, visada tiria jų sąsają.

Septintas skyrius

Lyčių santykiai

1. Darbo pasidalijimas ir dvi lytys

Iš ligšiolinių samprotavimų aiškėja, kad psichikos gyvenime vyrauja dvi kryptys, sąlygojančios ir veikiančios visus psichikos įvykius, kad, kurdamas ir palaikydamas gyvenimo sąlygas, spręsdamas tris pagrindinius gyvenimo uždavinius (meilė, profesija, visuomenė), žmogus gali remtis bendrystės jausmu arba siekti pripažinimo, galios bei pranašumo. Norėdami gerėliau suprasti psichiką, turėsime įprasti visas psichikos apraiškas vertinti, nuolat jas tirti atsižvelgdami į kiekybinį ir kokybinį šių veiksnių santykį. Jie lemia tai, ar įstengia žmogus suvokti žmonių bendrabūvio logiką, priimti jos sąlygojamą darbo pasidalijimą.

Darbo pasidalijimas yra būtinas žmonių visuomenės išsaugojimo veiksnys. Dėl jo kiekvienas turi užimti tam tikrą vietą visuomenėje. Nepaklusdamas šiam reikalavimui žmogus neigia visuomeninį gyvenimą, apskritai žmonių rūšies išsaugojimą, neatlieka savo vaidmens bendruomenėje ir tampa ramybės drumstėju. Paprastesniais atvejais regime išdaigas, išsišokimus, keistenybes, sudėtingesniais – atsiskyrėliškumą, apleistumą, vėliau nusikaltimus. Šie reiškiniai paprastai smerkiami kaip nesuderinami su visuomeninio gyvenimo reikalavimais, tolimi jiems. Žmogaus *vertė* priklauso nuo to, kaip jis atlieka savo pareigas, kurias apibrėžia visuomeninis darbo pasidalijimas. Priimdamas visuomeninį gyvenimą žmogus tampa svarbus kitiems kaip grandis nenutrūkstamos grandinės, kuri užtikrina kiekvieno žmogaus gyvenimo stabilumą, kurios negalime pažeisti kartu nesugriaudami visuomeninio gyvenimo. Žmogaus

vieta bendrame visuomenės gamybos procese priklauso nuo jo sugebėjimų. Žinia, čia aptiksime nemažai sumaišties, nes galios siekis, troškimas viešpatauti ir įvairiausios kitos kliaudos trukdė ar ribojo deramą darbo pasidalijimą, skatino vertinti žmogų remiantis klaidingomis prielaidomis; be to, dėl kokių nors priežasčių žmogus gali netikti einamoms pareigoms. Keblumų kyla ir dėl to, kad kai kurie žmonės pernelyg trokšta valdžios, kupini perdėtos garbėtroškos, egoistiniais sumetimais jie griauna šią bendrabūvio ir bendradarbiavimo formą. Kitokio pobūdžio keblumai randasi dėl klasinės visuomenės struktūros: darbo sritis pasidalijama atsižvelgiant į asmeninės galios ir ekonominius interesus, tad malonesnės, daugiau galios teikiančios pareigos atitenka tam tikroms visuomenės grupėms ir yra neprieinamos kitoms. Žinodami, kokią didžiulę įtaką čia turi galios siekis, suprasime, kodėl darbo pasidalijimo procesas niekada nevyko sklandžiai. Nuolat reikėjo griebtis prievartos, kad darbas vieniems galėtų būti savotiška privilegija, kitiems – savotiška priespauda.

Darbo pasidalijimą sąlygoja ir tai, kad žmoniją sudaro dvi lytys. Moteris dėl kūno konstitucijos negali imtis tam tikros veiklos, antra vertus, kai kurie darbai nepriimtini vyrams, nes juos galima geriau panaudoti kitur. Šiuo atžvilgiu darbo pasidalijimas turėtų būti atliekamas pasitelkiant visiškai objektyvų mastelį, moterų judėjimas, jei tik grumtynių įkarštyje nepersistengia, irgi pripažįsta šią logiką. Ja anaiptol nesiekiama neigti moters moteriškumo ar griauti natūralaus vyro ir moters požiūrio į tai, koks darbas jiems tinka. Vykstant žmonijos raidai darbo pasidalijimas klostėsi taip, kad moteris perima dalį tų darbų, kuriuos šiaip galėtų atlikti ir vyras, šis savo ruožtu gali efektyviau panaudoti savo jėgas. Kol nelieka nepanaudotos darbo jėgos ir nepiktnaudžiaujama intelektiniais ir fiziniais resursais, tikrai negalime sakyti, kad toks darbo pasidalijimas neprotingas.

2. Vyro viršenybė šiandienos kultūroje

Dėl kultūros raidos, vykusios galios siekio stiprėjimo linkme, ir ypač dėl pavienių asmenų ir sluoksnių pastangų užsitikrinti privilegijas darbo pasidalijimas įgavo ypatingą pobūdį, kuris vyrauja iki šiol ir sąlygoja tai, kad žmonių kultūrai būdingas vyro sureikšminimas. Darbo pasidalijimas užtikrina pirmenybę privilegijuotai grupei, vyrams, šie, naudodamiesi dominuojančia padėtimi, savo nuožiūra ir savo naudai reguliuoja moters padėtį gamybos procese, apriboja jos gyvenimo sferą, realizuoja sau malonias gyvenimo formas, o moterų gyvenimo formas nustato remdamiesi grynai vyrišku požiūriu.

Iki šiol viskas klostosi taip, kad vyras nuolat siekia būti pranašesnis už moterį, o moteris savo ruožtu nepatenkinta vyro privilegijuotumu. Suprantama, dėl abipusės abiejų lyčių priklausomybės tokio pobūdžio įtampa, nuolatinė psichinė disharmonija sukelia sunkių sutrikimų, kuriuos abi žmonijos dalys turėtų jausti kaip itin kankinamus.

Privilegijuota vyro padėtimi remiasi visos mūsų institucijos, tradicinės nuostatos, įstatymai ir papročiai, jie ir sukurti atsižvelgiant į šią padėtį. Visa tai prasiskverbia ir į vaikų kambarį ir smarkiai paveikia vaiko psichiką. Vaikas nebūtinai suvokia šiuos veiksnius, tačiau turime pripažinti, kad vaiko jausmams jų įtaka didžiulė. Kad suprastume, jog verta patyrinėti šiuos sąryšius pakanka prisiminti, pvz., tokį faktą: vieną berniuką ištiko įsiūčio priepuolis, kai jam pasiūlė apsivilkti mergaitės drabužius. Tai leidžia į galios siekį pažvelgti nauju žvilgsniu.

Kai berniuko pripažinimo siekis įgauna tam tikrą laipsnį, jis mieliau naudojasi vyriškumo privilegijomis, kurias mato visur ir kurios, jo manymu, užtikrina pranašumą. Jau minėjome, kad šiandienos auklėjimas šeimoje pernelyg skatina galios siekį ir kartu polinkį labiau vertinti vyriškas privilegijas ir trokšti jų. Juk dažniausiai galios simbolis vaikui yra vyras, tėvas.

Paslaptingai ateidamas ir išeidamas tėvas kur kas labiau domina vaiką nei motina. Vaikas labai greitai pastebi, kad tėvo vaidmuo reikšmingesnis, nes jis duoda toną, nurodinėja, vadovauja; vaikas mato, kad visi paklūsta jo įsakymams, kad motina nuolat juo remiasi. Vyras visais atžvilgiais pasirodo esąs stiprus ir galingas. Kai kuriems vaikams tėvas yra toks autoritetas, kad jiems šventa viskas, ką jis pasakė, ir dažniausiai vienintelis jų argumentas ginant savo teiginį yra tas, kad šitai pasakė tėvas. Net ir tada, kai tėvo įtaka nėra tokia ryški, vaikams susidaro įspūdis, kad tėvas pranašesnis, nes atrodo velkąs visą šeimos naštą, nors iš tiesų tik dėl darbo pasidalijimo tėvas gali geriau panaudoti savo jėgas.

Kalbant apie istorines dominuojančios vyro padėties ištakas reikia nurodyti, kad tokia padėtis neatsirado kaip natūralus faktas. Tai patvirtina ta aplinkybė, kad pirmiau prireikė sukurti visą aibę įstatymų, įtvirtinančių vyro viešpatavimą. Tai reiškia, kad anksčiau, kol dominuojanti vyro padėtis nebuvo įtvirtinta įstatymais, jo privilegijos nebuvo toks savaime suprantamas dalykas. Istoriškai patvirtinta, kad tokių laikų iš tikrųjų būta. Tai *matriarchato* epocha, kai moters, motinos vaidmuo gyvenime buvo svarbesnis, pirmiausia vaiko atžvilgiu, kuriam savaip įsipareigoję buvo visi genties vyrai. Tai ir šiandien tebeliudija tam tikri papročiai, kaip antai įprotis kiekvieną svetimą vyrą vaikui pristatyti kaip dėdę ar pusbrolį. Pereinant iš matriarchato į patriarchatą vyko arši kova, liudijanti, kad iš pradžių vyras anaiptol neturėjo tų privilegijų*, kurias dabar linkęs laikyti prigimtinėmis, kad jis turėjo jas išsikovoti. Vyro pergalė sutapo su moters pavergimu, ir įstatymų leidybos tapsmas iškalbingai liudija šį pavergimo procesą.

Tad dominuojanti vyro padėtis anaiptol nebuvo natūrali aplinkybė. Tam tikri požymiai rodo, kad ji tapo būtina tik dėl

* Augustas Bebelis šią raidą išsamiai aprašo veikale „Moteris ir socializmas".

nuolatinių karų su kaimyninėmis tautomis, kuriuose vyrui teko reikšmingas vaidmuo; galiausiai jis tuo pasinaudojo visiškai perimdamas vadovavimą. Lygia greta vyko *privačios nuosavybės* ir paveldėjimo teisės raida, kuri įtvirtino dominuojančią vyrų padėtį, nes vyras dažniausiai yra paveldėtojas ir savininkas.

Augančiam vaikui nebūtina skaityti knygų šia tema. Ir nieko nežinodamas jis jaučia poveikį to fakto, kad vyras yra paveldėtojas, privilegijuotas asmuo, net jei išmintingi tėvai dėl lygybės pasirengę atsisakyti tradicinių privilegijų. Be galo sunku išaiškinti vaikui, kad namų ūkį tvarkanti motina yra lygiateisė vyro partnerė. Įsivaizduokime, ką reiškia berniukui nuo pirmųjų dienų visur matyti vyro viršenybę. Jis pasitinkamas daug džiaugsmingiau nei mergaitė ir pagerbiamas kaip princas, vos atėjęs į pasaulį. Pernelyg dažnai pasitaiko ir visi tai žinome, kad tėvai labiau laukia berniuko. Šis kiekvieną akimirką jaučia, kad jam, kaip vyriškai atžalai, teikiama pirmenybė, kad jis labiau vertinamas. Įvairūs jam skirti ar atsitiktinai nugirsti žodžiai nuolat patvirtina, kad vyro vaidmuo svarbesnis. Vyriškojo principo pranašumą liudija ir tai, kad moteriškosios lyties namiškiai atlieka mažiau vertinamus darbus, galiausiai ir vaiko aplinkos moterys anaiptol ne visada įsitikinusios savo lygiavertiškumu su vyrais. Dažniausiai jų vaidmuo apibūdinamas kaip pavaldus ir menkavertis. Paprastai visą gyvenimą neišspręstas lieka toks svarbus klausimas, kurį kiekviena moteris turėtų pateikti vyrui prieš tekėdama: kaip vertini tai, kad vyriškasis principas dominuoja kultūroje ir ypač šeimos gyvenime? Padariniai gali būti dvejopi: moteris arba sieks prilygti vyrui, arba patirs savotišką įvairių laipsnių rezignaciją. Priešpriešiais stovi vyras, tėvas, kuris irgi buvo berniukas ir užaugo įsitikinęs, kad kaip vyras turi atlikti svarbesnį vaidmenį, todėl jaučiasi savotiškai įpareigotas ir kylančius gyvenimo bei bendrystės klausimus visada sprendžia vyriškojo principo naudai.

Vaikas irgi išgyvena visas tokios padėties sąlygotas aplinkybes. Taip randasi daugybė dažniausiai nepalankių vaizdinių ir nuomonių apie moters esmę. Berniuko psichikos gyvenimas įgauna vyriškumo požymių. Siekdamas galios trokštamu tikslu jis pradeda laikyti išimtinai vyriškas savybes ir nuostatas. Minėtieji galios santykiai formuoja savotiškas vyriškas dorybes, kurios akivaizdžiai liudija šias savo ištakas. Tam tikri būdo bruožai laikomi „vyriškais", kiti – „moteriškais", nors jokios natūralios priežastys nepateisina šių vertinimų. Jei lyginant berniukų ir mergaičių psichikos būseną tokia klasifikacija lyg ir patvirtinama, negalime to laikyti natūraliais faktais, priešingai, konstatuojame, kad atitinkamos savybės būdingos žmonėms, jau įspraustiems į tam tikrus rėmus, žmonėms, kurių gyvenimo planą, pagrindinę raidos liniją riboja vienašališki galios santykiai. Šie santykiai primetė jiems aplinkybes, kuriomis turi vykti jų raida. Žodžiu, vyriškų ir moteriškų būdo bruožų skirtis nėra pagrįsta. Pamatysime, kad įgyvendinant galios siekį galima pasitelkti ir vienus, ir kitus, kad „moteriškomis" priemonėmis, t. y. paklusnumu ir nuolankumu, irgi galima realizuoti galią. Tam tikromis aplinkybėmis paklusnus vaikas įgyja kur kas didesnį pranašumą negu neklusnusis, nors abiem atvejais veikia galios siekis. Kaip tik tai, kad galios siekis gali būti realizuojamas pasitelkiant įvairiausius būdo bruožus, dažnai apsunkina mūsiškę psichikos gyvenimo įžvalgą.

Berniukui paūgėjus vyriškumas tampa kone pareiga. Garbėtroška, galios ir pranašumo siekis galutinai susilydo, identifikuojasi su įpareigojimu būti vyriškam. Daugelis galios siekiančių vaikų nesitenkina vyriška savimone, jie nori ir parodyti, įrodyti, kad yra vyrai ir privalo būti privilegijuoti, todėl siekia pasižymėti ir persistengia demonstruodami vyriškus būdo bruožus, antra vertus, priklausomai nuo pasipriešinimo laipsnio jie kaip ir kiekvienas tironas mėgina susiremti su moteriška aplinka, įrodyti pranašumą pasitelkdami užsispyrimą, pasipiktinimą ar klastingą suktumą.

Kadangi kiekvienas žmogus matuojamas idealiu privilegijuoto vyriškumo matu, nenuostabu, kad berniukui nuolat pateikiamas šis matas; galiausiai ir jis pats save vertina pagal šį matą, stebi ir klausia savęs, ar visada elgiasi iš tikrųjų vyriškai, ar jis pats jau pakankamai vyriškas ir pan. Visi žinome, ką šiandien apima sąvoka „vyriškas". Pirmiausia tai, kas visiškai egoistiška, kas tenkina savimeilę, taigi pranašumą, išsiskyrimą iš kitų, pasitelkiant tariamai aktyvius būdo bruožus, drąsą, stiprybę, išdidumą, įvairiausias pergales, ypač prieš moteris, pareigų, titulų ir laipsnių įgijimą, užsigrūdinimą nuo „moteriškų" impulsų ir t. t. Tai nuolatinės grumtynės dėl asmeninio pranašumo, nes manoma, kad būti pranašiam yra vyriška.

Taip berniukas įgaus tokių būdo bruožų, kokius jam tegali pademonstruoti suaugę vyrai, pirmiausia tėvas. Visur aptiksime šios dirbtinai sužadintos didybės manijos pėdsakų. Berniukas anksti pastūmėjamas dėti pastangas, kad užsitikrintų galios ir privilegijų perteklių. Šios jam reiškia kaip tik „vyriškumą", blogiausiais atvejais išsigimstantį, virstantį šiurkštumu, brutalumu.

Pranašumai, kuriuos įgyja vyriška esybė, yra ir didelė pagunda. Neturėtume stebėtis, kad neretai ir mergaitės puoselėja vyrišką idealą kaip neįgyvendinamą troškimą, kaip savo elgsenos matą arba kaip tam tikrą laikyseną ir veikseną („Kultūroje kiekviena moteris norės būti vyru"). Šios mergaitės, apimtos nenuramdomo potraukio, pirmenybę teikia tokiems žaidimams ir tokiai veiklai, kurie labiau tiktų berniukams dėl jų fizinių savybių. Jos įsikaria į kiekvieną medį, mielai šlaistosi berniukų draugijoje ir kaip gėdingus atmeta visus moteriškus darbus. Pasitenkinimą joms teikia tik vyriška veikla. Visa tai tegalime suprasti, jei prisimename vyriškumo viršenybę mūsų kultūroje. Visiškai akivaizdu, kad šiuo atveju grumtynės dėl iškilios padėties, pranašumo siekis labiau susijęs su regimybe, o ne su tikrove ir faktiška padėtimi gyvenime.

3. Moters nevisavertiškumo prietaras

Siekdami pateisinti savo dominuojančią padėtį, vyrai ne tik teigia, kad ją jiems suteikė pati gamta; dažniausiai jie priduria, kad moteris yra nevisavertė būtybė. Šis požiūris taip paplitęs, kad atrodo, jog tai bendras žmonijos turtas. Jį neišvengiamai lydi ir tam tikras vyro nerimas, kuris veikiausiai atsirado dar kovos su matriarchatu laikais, kai moteris iš tiesų teikė pagrindo vyrui nerimauti. Su tokio pobūdžio užuominomis nuolat susiduriame istorijoje ir literatūroje. Antai romėnų rašytojas teigia: *„Mulier est hominis confusio"**. Per bažnytininkų susirinkimus buvo gyvai diskutuojama, ar moteris turi sielą, prirašyta daugybė mokslingų straipsnių apie tai, ar ji apskritai žmogus. Šimtmečius trukusi raganų medžioklė, jų deginimas liudija begalinį anų laikų netikrumą ir sumaištį šiuo klausimu. Dažnai moteris vaizduojama kaip blogio pasaulyje priežastis: prisiminkime biblinį prigimtinės nuodėmės aiškinimą arba Homero „Iliadą", kurioje teigiama, kad dėl vienintelės moters ypatybių visa tauta buvo pastūmėta į pražūtį. Visų laikų sakmėse ir pasakose susiduriame su teiginiais apie moralinį moters nevisavertiškumą, jos ištvirkimą, piktumą, veidmainiškumą, nepastovumą ir nepatikimumą. „Moteriškas lengvabūdiškumas" kartais netgi pateikiamas kaip argumentas pagrindžiant įstatymus. Nuvertinamas ir moters sumanumas, jos sugebėjimai. Visų tautų posakiai, anekdotai, patarlės ir pokštai kupini moterį nuvertinančios kritikos, jai prikišami barningumas, nepunktualumas, smulkmeniškumas, kvailumas („ilgas plaukas, trumpas protas"). Nepaprastai išradingai įrodinėjamas moters nevisavertiškumas, galime prisiminti Strindbergą, Moebius'ą, Schopenhauerį, Weiningerį, prie šių vyrų prisideda ir keletas moterų, galutinai rezignavusių ir pripažinusių moters nevisavertiškumą bei jai pritinkantį

* Moteris yra vyro nerimo šaltinis. – Vert.

pavaldų vaidmenį. Moters nuvertinimą liudija ir tai, kad už moterų darbą mokama daug menkiau visiškai nesukant galvos, ar jis lygiavertis su vyro atliekamu darbu.

Lyginant sugebėjimų egzaminų rezultatus iš tikrųjų nustatyta, kad berniukams geriau sekasi vieni dalykai, pvz., matematika, o mergaitėms – kiti, pvz., kalbos. Žodžiu, atrodo, kad berniukai geriau sugeba tuos dalykus, kurie reikalingi rengiantis vyriškoms profesijoms. Tačiau iš tiesų tai tik tariamai patvirtina jų didesnius sugebėjimus. Atidžiau patyrinėję mergaičių padėtį įsitikinsime, kad kalbos apie mažesnius moters sugebėjimus tėra prasimanymas, apgaulė, tik regimybė.

Mergaitė kasdien, kiekviename žingsnyje girdi įvairiai varijuojamą teiginį, esą mergaitės negabios ir tinka tik lengvesniems, antraeiliams darbams. Tad suprantama, kad ji, dėl vaikiškumo dar neįstengdama patikrinti, ar tokie teiginiai teisingi, nesugebėjimą laikys nepermaldaujamu moters likimu ir galiausiai patikės, kad pati yra negabi. Netekusi drąsos ji iššyk nerodo reikiamo susidomėjimo atitinkamais dalykais arba praranda jį, jei apskritai kada nors su jais susiduria.

Žinoma, tokiomis aplinkybėmis atrodo, kad moters nesugebėjimą pavyko įrodyti. Tokią klaidą sąlygoja dvi priežastys. Pirmiausia ją skatina tai, kad neretai, remiantis vienpusiškais, grynai egoistiniais motyvais, žmogus vertinamas komerciškai pasveriant jo laimėjimus, tad galima nesigilinti į klausimą, kiek jo laimėjimai ir sugebėjimai susiję su psichikos raida. Daugiau dėmesio skyrę psichikos raidai, netrukus aptiktume ir antrąją priežastį, dėl kurios moters sugebėjimai vertinami klaidingai. Dažnai pamirštama, kad visas pasaulis nuo pat vaikystės išūžia mergaitei ausis moters nevisavertiškumo prietaru, kuris tegali sugriauti mergaitės tikėjimą savo vertingumu, pasitikėjimą savimi ir palaidoti jos viltis kada nors nuveikti ką nors svarbaus. Jei tai be paliovos pabrėžiama, jei mergaitė mato, kad

moterims skiriami tik antraeiliai vaidmenys, nenuostabu, kad ji praranda drąsą, nebenori stvertis darbo ir galiausiai pabūgsta gyvenimo uždavinių. Žinoma, *tada* ji jau negabi ir netinkama. Tačiau jei įgiję žmogaus pasitikėjimą ir pagarbą kaip visuomenės atstovai ir kartu atimame viltį ką nors pasiekti, jei sugriovę jo ryžtą matome, kad jis nieko neįstengia, neturime manyti buvę teisūs, veikiau turėtume pripažinti, kad *mes* kalti dėl jo nesėkmės.

Žodžiu, mūsų kultūroje mergaitei nelengva išsaugoti pasitikėjimą savimi ir drąsą. Beje, per sugebėjimų egzaminus atsiskleidė keistas faktas: tam tikros grupės mergaičių (14–18 metų) sugebėjimai pranoksta visų kitų grupių, taip pat ir berniukų, sugebėjimus. Tyrimas parodė, kad tai buvo išimtinai mergaitės iš tų šeimų, kuriose savarankišką profesiją buvo įgijusi ir moteris, motina, arba tik ji. Tai reiškia, kad namie šios mergaitės daug rečiau susidurdavo su menkesnių moters sugebėjimų prietaru arba apskritai jo nejautė, nes pačios matė, kaip sumaniai verčiasi motina. Tad jų raida vyko daug laisviau ir savarankiškiau, beveik neveikiama visų šio prietaro sąlygojamų kliūčių.

Dar vienas šį prietarą griaunantis argumentas yra tas, kad nemažai moterų įvairiose srityse (ypač literatūros, meno, technikos ir medicinos) pasiekė nepaprastų laimėjimų, visiškai prilygstančių vyrų laimėjimams. Beje, tiek daug vyrų ne tik nieko nepasiekė, bet ir rodo didžiulį nesugebėjimo laipsnį, kad taip pat „pagrįstai", žinia, taip pat neteisingai galėtume kalbėti apie vyrų nevisavertiškumą.

Daugybę sunkių padarinių sukėlė jau minėta aplinkybė, kad visos sąvokos buvo savotiškai padalytos į dvi dalis remiantis prietaru, jog visa, kas moteriška, yra nevisavertiška; tai liudija įprotis tiesiog identifikuoti sąvokas „vyriška"– „vertinga"– „stipru"– „pergalinga" ir, antra vertus, „moteriška"– „nuolanku"– „paslaugu"– „pavaldu". Ši mąstysena tokia įprasta, kad visi

puikūs dalykai mūsų kultūroje turi vyrišką atspalvį, o visa, kas mažiau vertinga ir atmestina, apibūdinama kaip moteriška. Kai kurių vyrų neįmanoma įžeisti labiau nei prikišant jiems moteriškumą, nors vyriškas mergaitės būdas anaiptol nelaikomas žalingu. Visada akcentai sudėliojami taip, kad viskas, kas susiję su moterimi, įgauna nevisavertiškumo atspalvį.

Tad įdėmiau pažvelgus aiškėja, kad faktai, atrodytų, neabejotinai patvirtinantys šį prietarą, tėra suvaržytos psichikos raidos padariniai. Anaiptol neteigiame, kad kiekvieną vaiką galime išugdyti taip, jog jį būtų galima pavadinti „gabiu" ar labai pajėgiu, tačiau visada galime būti tikri sugebėsią paversti jį žmogumi, kuris bus laikomas *negabiu*. Dar niekada nesame mėginę to daryti, tačiau žinome, kad kitiems pavyko. Nesunku suprasti, kad tokia lemtis šiandien dažniau ištinka mergaites nei berniukus. Pasitaikė matyti „negabių" vaikų, kurie vieną dieną pasirodė esą tokie gabūs, tarsi būtų įvykęs stebuklas.

4. Moters vaidmens vengimas

Vyro svarba visuomenėje smarkiai pažeidė moters psichikos raidą ir sukėlė kone visuotinį nepasitenkinimą moters vaidmeniu. Moters psichikos gyvenimas vyksta ta pačia trajektorija ir tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir tų žmonių, kurie dėl savo padėties įgyja stiprų nevisavertiškumo jausmą. Moters psichikos raidą papildomai apsunkina prietaras apie jos tariamai natūralų nevisavertiškumą. Jei daugeliui mergaičių vis dėlto daugmaž pavyksta kompensacija, už tai jos turi būti dėkingos savo būdo raidai, intelektui ir galbūt tam tikroms privilegijoms, kurios, tiesa, teparodo, kad viena klaida tuoj pat sąlygoja kitą. Šios privilegijos – atleidimas nuo įsipareigojimų, prabanga, komplimentai – daro įspūdį, kad moteriai teikiama pirmenybė, nes jai rodoma didelė pagarba, ji atitinkamai idealizuojama, tačiau iš

tikrųjų galiausiai sukuriamas moters idealas, kuris naudingas vyrui. Viena moteris kartą taikliai pasakė: moters dorybė – tai puikus vyro išradimas.

Apskritai stebėdami, kaip moterys priešinasi moters vaidmeniui, galime išskirti du tipus. Vieną jų jau apibūdinome. Tai mergaitės, pasirinkusios aktyvią, „vyrišką" raidos kryptį. Jos itin energingos, ambicingos ir nuolat siekia laurų. Šios mergaitės stengiasi pranokti savo brolius ir bičiulius berniukus, mielai imasi veiklos, kuri paprastai rezervuojama vyriškajai lyčiai, įvairių sporto šakų ir pan. Dažnai jos vengia ir meilės bei santuokos ryšių. Užmezgusios tokį ryšį, dažniausiai pačios jį išardo, nes stengiasi būti vadovaujančiu partneriu, kuo nors pranašesniu už kitą. Jos jaučia baisią antipatiją visiems namų ūkio reikalams, tiesioginę, atvirai pasakomą, arba netiesioginę, teigdamos neturinčios tam absoliučiai jokio talento, kartais netgi mėgindamos įrodyti, kad visiškai nesugeba atlikti namų ūkio darbų.

Šio tipo moterys mėgina gintis, pasitelkdamas savotišką vyriškumą. Pagrindinis jų būdo bruožas – gynybinė pozicija moters vaidmens atžvilgiu. Kartais jos vadinamos „bobvyriais". Šis žodis atspindi klaidingą kai kurių žmonių nuomonę, kad tokios nuostatos šias moteris verčia laikytis įgimtas veiksnys, vyriška substancija. Tačiau visa kultūros istorija liudija, kad priespauda ir tie apribojimai, kuriuos iki šiol patiria moteris, nepakeliami žmogui ir verčia jį maištauti. Jei šis maištas apibūdinamas kaip „vyriškas", tai tik todėl, kad susivokti šiame pasaulyje įmanoma tik vienu iš dviejų būdų: galima orientuotis į moters arba į vyro idealą. Tad moters vaidmens vengimas neišvengiamai siejamas su vyriškumu, ir atvirkščiai. Anaiptol ne dėl kažkokių paslaptingų substancijų, o tik todėl, kad kitokių fizinių nei psichinių galimybių tiesiog nėra. Tad reikia atsižvelgti į keblumus, lydinčius psichinę mergaitės raidą; negalime tikėtis, kad moteris visiškai susitaikys su gyvenimu, su mūsų kultūros faktais ir bendrabūvio formomis, kol jai nebus užtikrintas lygiateisiškumas su vyru.

Antrojo tipo moterys gyvena apimtos savotiškos rezignacijos, joms būdinga neįtikimas prisitaikymas, paklusnumas ir nuolankumas. Regis, jos visur pritampa, visko griebiasi, tačiau taip negrabiai ir bukai, kad nieko neįstengia užbaigti ir verčia abejoti savo pastangų nuoširdumu. Arba jos įgyja nervinių simptomų, demonstruoja silpnumą ir nuolat reikalauja atodairos, šitaip patvirtindamos, kad tokia dresūra, toks savęs prievartavimas dažniausiai baudžiami nerviniais sutrikimais, padaro žmogų neįgalų gyventi visuomenėje. Tokios moterys – tai geriausi žmonės pasaulyje, deja, ligoti ir nepajėgūs vykdyti jiems keliamų reikalavimų. Jos negali pasiekti, kad aplinkiniai būtų patenkinti ilgesnį laiką. Kaip ir pirmojo tipo atveju, maištas yra jų pasidavimo, nuolankumo ir savęs ribojimo pagrindas, ir šis maištas aiškiai liudija, kad tai anaiptol ne džiaugsmingas gyvenimas.

Atrodo, kad trečiojo tipo moterys neneigia moters vaidmens, tačiau gyvena kankinamai suvokdamos, kad kaip nevisavertės būtybės yra pasmerktos atlikti antraeilį vaidmenį. Jos visiškai įsitikinusios moters nevisavertiškumu ir tuo, kad tik vyras gali pasiekti didesnių laimėjimų. Todėl jos neneigia jo privilegijuotos padėties. Taip šios moterys prisideda prie choro balsų, priskiriančių vyrui visus įmanomus sugebėjimus ir reikalaujančių jam išskirtinės padėties. Jos itin pabrėžia savo silpnumą, tarsi kaip tik taip siektų pripažinimo ir norėtų įgyti atramą. Tačiau ir tokia laikysena tėra seniai brendusio maišto proveržis, dažnai pasireiškiantis tuo, kad ištekėjusi moteris visus uždavinius, kuriuos turėtų spręsti pati, užkrauna vyrui, nuoširdžiai pripažindama, kad tik vyras tai gali atlikti.

Prisiminę, kad vienas svarbiausių ir sunkiausių gyvenimo uždavinių, vaikų auklėjimas, didžia dalimi perleidžiamas moteriai, visiškai nepaisant vyraujančio prietaro apie moters nevisavertiškumą, pamėginkime įsivaizduoti, kaip šių tipų moterys atrodo kaip auklėtojos. Šioje srityje dar labiau išryškės tipų skirtumai. Pirmojo tipo moterys dėl vyriškos nuostatos visada

elgsis savo nuožiūra, tironiškai, nuolatines egzekucijas palydėdamos garsiu riksmu, žodžiu, naudos šiurkščią prievartą, o vaikai mėgins nuo jos išsisukti. Tokia dresūra pasiekiami rezultatai neturi jokios vertės. Dažniausiai vaikams susidaro įspūdis, kad tokios motinos tiesiog nepajėgios auklėtojos. Triukšmas, riksmas ir maivymasis juos veikia itin blogai, ir kyla grėsmė, kad ilgainiui mergaitės pradės mėgdžioti tokį elgesį, o tolesnį berniukų gyvenimą apkartins nuolatinė baimė. Tarp vyrų, patyrusių motinų valdingumą, nepaprastai daug vengiančių moterų kaip velnias kryžiaus, tarsi jie būtų gavę pakankamą kartėlio dozę ir nė per nago juodymą negalėtų pasitikėti moteriška būtybe. Taip ilgam sukiršinamos abi lytys, ir ilgainiui šį kivirčą aiškiai jaučiame kaip patologinį, nors ir tada atsiranda tokių, kurie tauškia apie „netinkamą vyriškos ir moteriškos substancijos pasiskirstymą".

Kitų dviejų tipų moterys kaip auklėtojos irgi visiškai bergždžios. Kai kurios jų tokios skeptiškos, kad vaikai netrukus pajunta jų nepasitikėjimą savimi ir nustoja klausę. Šiuo atveju motina vis iš naujo mėgina, ragina, kartais grasina pasakysianti tėvui. Tačiau nuolat dairydamasi auklėtojo vyro, ji išsiduoda nesitikinti sėkmingų auklėjamosios veiklos rezultatų. Žodžiu, ir auklėdama ji laikosi atsitraukimo linijos, tarsi privalėtų pateisinti savo požiūrį, kad tik vyras sumanus, todėl nepakeičiamas ir auklėjant vaikus. Antra vertus, pajutusios, kad nieko neįstengia, tokios moterys gali apskritai atsisakyti auklėjimo ir užkrauti atsakomybę vyrui, guvernantei ir pan.

Dar ryškesnis nepasitenkinimas moters vaidmeniu tų mergaičių, kurios pasitraukia iš gyvenimo dėl ypatingų, „aukštesnių" paskatų, įstoja į vienuolyną arba pasirenka profesiją, susijusią su celibatu. Jos irgi priklauso prie tų, kurios, nesitaikstydamos su moters vaidmeniu, iš tikrųjų atsisako savo tikrojo pašaukimo. Panašiai daugelis mergaičių stengiasi labai anksti įgyti profesiją, nes mano, kad tapusias savarankiškas jas nepavyks taip lengvai

ištekinti. Ir šiuo atveju pagrindinis veiksnys – tai antipatija tradiciniam moters vaidmeniui.

Net ir susituokus, kai atrodo, kad moteris noriai prisiėmė šį vaidmenį, santuoka anaiptol ne visada liudija susitaikymą su moters vaidmeniu. Štai tipiškas šiuo požiūriu atvejis moters, kuriai dabar 36 metai. Ji kreipiasi į gydytoją dėl įvairių nervinio pobūdžio negalavimų. Ji buvo vyriausias senstelėjusio vyriškio ir labai valdingos moters vaikas. Jau tas faktas, kad motina, labai graži mergina, ištekėjo už senyvo vyriškio, leidžia numanyti, kad ir motinos santuoką paveikė abejonės dėl moters vaidmens, sąlygojusios tokį sutuoktinio pasirinkimą. Tėvų santuoka nebuvo vykusi. Moteris rėksmingai rėždavo kalbas namuose ir visada beatodairiškai siekdavo savo. Progai pasitaikius, senasis sutuoktinis būdavo nedelsiant užspeičiamas į kampą. Pasak dukros, motina netgi nepakęsdavo, kad tėvas kartais priguldavo pailsėti. Ji visada stengdavosi tvarkyti namų ūkį pagal savo nustatytus principus, kurių visi turėjo nepažeidžiamai laikytis.

Pacientė augo kaip itin gabus vaikas; tėvas ją labai lepino. Motina, priešingai, buvo nuolatinė, amžinai nepatenkinta priešininkė. Santykiai tapo visiškai nepakenčiami, kai gimė berniukas, kuriam motina buvo kur kas palankesnė. Mergaitė suvokė, kad tėvas yra jos atrama, mat, šiaip vangus ir nuolaidus, užstodamas dukrą jis galėdavo gan ryžtingai pasipriešinti; atkakliai kovodama su motina ji tiesiog pradėjo jos nekęsti. Mėgstamu jos puolimo objektu tapo motinos švaros pomėgis, o ši buvo tokia pedantiška, kad, pvz., nepakęsdavo, jei palietusi durų rankeną tarnaitė jos nenuplaudavo. Mergaitė jausdavo didžiulį pasitenkinimą slampinėdama murzina, apsmukusi ir viską aplink tepliodama. Apskritai ji pasižymėjo kaip tik priešingomis savybėmis nei tos, kurių iš jos tikėjosi motina. Ši aplinkybė itin aiškiai neigia prielaidą apie įgimtas būdo savybes. Jei vaikas išsiugdo tik tokias savybes, kurios mirtinai erzina motiną, tai tegali būti

sąmoningo ar nesąmoningo plano padarinys. Kova tebesitęsia ir šiandien, ir vargiai kada susidursime su didesniu priešiškumu nei šis.

Kai mergaitei buvo aštuoneri, santykiai nusistovėjo daugmaž tokie: tėvas visada užstodavo dukterį, motina, amžinai griežta, pikta, apipildavo ją aštriomis pastabomis ir priekaištais, mergaitė, įžūli, nuovoki ir neregėtai sąmojinga, paralyžiuodavo bet kokias motinos pastangas sąmoju. Viskas dar labiau paaštrėjo, kai jaunesnysis brolis, motinos numylėtinis ir lepūnėlis, susirgo širdies yda, ir motina pradėjo dar labiau juo rūpintis. Kaip matote, tėvų pastangos nuolat nukreiptos priešingomis kryptimis. Tokiomis aplinkybėmis mergaitė augo.

Paskui ji susirgo rimta nervų liga, kurios niekas negalėjo paaiškinti. Ligos simptomai buvo tokie: ją be paliovos kamavo piktos, motinai priešiškos mintys, ir ji įtikėjo, kad kaip tik tos mintys yra visų jos nesėkmių priežastis. Galiausiai ji pasinėrė – beje, nesėkmingai – į religiją. Netrukus, kaip manyta, dėl tam tikrų medikamentų, minėtosios mintys išnyko; vis dėlto tai įvyko veikiausiai todėl, kad motina buvo priversta pereiti prie gynybos. Liko tik ligos atgarsis, didžiulė perkūnijos baimė. Mergaitė įsikalė į galvą, kad perkūnija kyla tik dėl jos nešvarios sąžinės ir kada nors ji bus nubausta, nes turėjo tokių negerų minčių. Matome, kad vaikas jau pats stengiasi išsivaduoti iš neapykantos motinai. Taip vyko tolesnė mergaitės raida; galiausiai atrodė, kad jos laukia puiki ateitis. Itin didelį įspūdį jai padarė viena mokytoja, pasakiusi, kad ši mergaitė galėtų pasiekti viską, jei tik panorėtų. Tokie žodžiai savaime nėra reikšmingi, tačiau šiai mergaitei jie reiškė: panorėjusi ką nors *įvykdyti*, ji gali tai padaryti. Tai tik paskatino ją dar aršiau kovoti su motina.

Atėjo paauglystės metai, ji tapo gražia mergina, jau galėjo tekėti ir turėjo daugybę gerbėjų. Tačiau kaskart santykiai nutrūkdavo dėl jos itin aštraus liežuvio. Ypatingą simpatiją ji jautė tik vienam senyvam pažįstamam vyriškiui, tad giminaičiai

ėmė būgštauti, kad ji neištekėtų už jo. Tačiau ir šis vyriškis ilgainiui pasitraukė, ir iki 26 metų mergina liko be gerbėjų. Tai labai krito į akis tuose sluoksniuose, kuriems ji priklausė, ir niekas negalėjo to suprasti, nes nežinojo šios merginos istorijos. Nuo vaikystės atkakliai kovodama su motina, ji tapo nepakenčiama, vaidinga būtybe. Kova jai reiškė pergalę. Motina savo elgesiu erzino dukterį, pastūmėdama ją nuolat vaikytis triumfo. Ji labiausiai pamėgo kapotis liežuviu. Šitaip atsiskleidė jos puikybė. „Vyrišką" jos nuostatą liudija ir tai, kad pirmenybę ji teikė žaidimams, kur reikėdavo įveikti priešininką.

Dvidešimt šešerių metų ji susipažino su labai gerbiamu vyriškiu, kurio neatbaidė jos barningas būdas, ir jis rimtai pasipiršo. Vyriškis elgėsi labai nuolankiai ir paklusniai. Giminių spaudžiama tekėti mergina tvirtino, kad jaučia jam baisią antipatiją, kad santuoka nebus vykusi. Nesunku šitai pranašauti, turint omeny jos būdą. Dvejus metus pasipriešinusi ji pagaliau sutiko, būdama tikra, kad įsigijo vergą, su kuriuo galės daryti, kas šaus į galvą. Ji slapta tikėjosi atradusi kitą visada jai nusileisdavusio tėvo egzempliorių.

Netrukus moteris suprato klydusi. Praėjus kelioms dienoms po vestuvių, galėjai pamatyti vyrą su pypke sėdintį kambaryje ir ramiai skaitantį laikraštį. Rytais jis pradingdavo kontoroje, laiku grįždavo pietauti ir bambėdavo, jei pietūs nebūdavo paruošti. Jis reikalavo švaros, švelnumo, punktualumo, žmonos manymu, visiškai neįtikimų dalykų, kurių ji nebuvo išmokusi. Santykiai susiklostė visai ne tokie, prie kurių ji buvo pripratusi bendraudama su tėvu. Visos jos svajonės žlugo. Kuo daugiau ji reikalavo, tuo mažiau jis tenkino jos norus; kuo dažniau vyras primindavo jai namų šeimininkės vaidmenį, tuo blogiau atliekamą jį pamatydavo. Kartu ji nepraleisdavo progos priminti vyrui, kad jis apskritai neturi teisės nieko reikalauti, nes ji aiškiai pasakė jo nemylinti. Tačiau šitai jam nedarė jokio įspūdžio. Jis ir toliau buvo negailestingai reiklus, tad ateities vaizdas atrodė išties

liūdnas. Sąžiningas, pareigingas vyriškis piršosi apimtas savimaršos svaigulio, bet jis praėjo vos pajutus, kad ji priklauso jam.

Disharmonija tarp sutuoktinių neišnyko ir tada, kai ji tapo motina. Moterį užgriuvo naujos pareigos. Kartu vis blogėjo santykiai su motina, energingai stojusia žento pusėn. Į nenutrūkstamą karą namuose įsitraukė sunkieji pabūklai, tad nenuostabu, kad ir vyras pasielgdavo negražiai, beatodairiškai, o moteris kartais būdavo teisi. Vyro elgesį provokavo jos pačios neprieinamumas, nesitaikstymas su moters vaidmeniu. Pradžioje ji tikėjosi galėsianti atlikti šį vaidmenį, žinoma, kaip valdovė, kurią gyvenime lydi vergas, privalantis vykdyti visus jos norus. Tokiu atveju santuoka veikiausiai būtų buvusi įmanoma.

Ką gi dabar reikėjo daryti? Išsiskirti, grįžti pas motiną ir prisipažinti pralaimėjus? Ji jau negalėjo tapti savarankiška, nebuvo tam pasiruošusi. Skyrybos būtų smūgis jos išdidumui, puikybei. Gyvenimas tapo kankyne. Vienur dėl visko niurzgantis vyras, kitur sunkioji motinos artilerija, nuolatiniai pamokslai apie švarą ir tvarką.

Staiga moteris tapo labai valyva ir pamėgo tvarką. Kiaurą dieną ji šveitė ir gramdė. Atrodė, kad pagaliau tie pamokymai, kuriais jai išūžė ausis motina, pasiekė tikslą. Motina pradžioje veikiausiai palankiai šypsojosi, vyras, matydamas, kaip žmona nuolat ištuština ir vėl sutvarko spintas, irgi džiaugėsi staiga nubudusiu tvarkos pomėgiu. Tačiau visada galima persistengti, kaip tik tai ir įvyko šiuo atveju. Moteris taip viską plovė ir šveitė, kad visame name nebuvo kur kojos pastatyti, ji taip uoliai tvarkėsi, kad visiems ir visi jai trukdydavo. Jei kas nors paliesdavo, ką ji jau nuplovė, plauti reikėdavo iš naujo, ir *tik* ji galėdavo tai padaryti.

Vadinamoji švaros manija [Waschkrankheit] pasitaiko labai dažnai. Visos šia liga sergančios moterys priešinasi moters vaidmeniui, iš savotiško tobulumo aukštybių žvelgia į kitas moteris, kurios ne taip dažnai skalbia ir plauna. Šiomis pastangomis

nesąmoningai siekiama išsprogdinti namus. Antra vertus, retai pamatysi tiek purvo, kiek buvo šios moters namuose. Žodžiu, svarbu buvo ne švara, o galimybė tvarkantis visiems trukdyti.

Visa aibe pavyzdžių galėtume parodyti, kad susitaikymas su moters vaidmeniu dažniausiai tėra regimybė. Visiškai nenustebsime išgirdę, kad ši moteris apskritai neturi draugės, su niekuo nesugyvena ir nieko nepaiso; tai puikiai dera su jos būdu. Kultūra turėtų kuo greičiau pateikti tokius mergaičių auklėjimo metodus, kurie jas labiau sutaikytų su gyvenimu. Šiandien aptardami šį atvejį matome, kad kartais toks sutaikymas neįmanomas net palankiausiomis aplinkybėmis. Įstatymai ir tradicijos mūsų kultūroje tebėra įtvirtinę moters nevisavertiškumą, realiai neegzistuojantį ir kiekvieno įžvalgaus žmogaus neigiamą. Tad turime nuolat būti budrūs, pažinti šio klaidingo mūsų visuomenės elgesio techniką ir kovoti su ja. Žinoma, ne todėl, kad liguistai, perdėtai garbintume moterį, o todėl, kad tokia padėtis griauna mūsų visuomeninį gyvenimą.

Šiame kontekste reikia paminėti dar vieną reiškinį, kuris irgi neretai praverčia žeminamai kritikuojant moterį, būtent *kritinį amžių*, t. y. įvairius psichikos pokyčius ir apraiškas apie penkiasdešimtuosius gyvenimo metus, kai labai išryškėja tam tikri būdo bruožai. Dėl fizinių pokyčių moterį vis labiau pradeda persekioti mintis, kad atėjo metas, kai ji galutinai neteks savo vargais negalais įgyto ir šiaip riboto pripažinimo. Su dviguba energija ji mėgina išlaikyti tai, kas padėjo jai pasiekti ir įtvirtinti savo poziciją, kuri dabar tampa itin netvirta. Apskritai dėl mūsų kultūroje vyraujančio laimėjimų principo senstančių žmonių, juolab moterų, popieriai prasti. Žala, kurią patiria senstančios ir todėl visiškai nuvertinamos moterys, kita forma paliečia visą visuomenę, nes neįmanoma diena dienon numatyti ir įvertinti mūsų gyvenimą. Tai, ką žmogus pasiekė kupinas jėgų, reikėtų prisiminti ir tada, kai jis jų neteks ir negalės dirbti. Nedera nepaisyti materialinių ir dvasinių žmogaus poreikių vien todėl,

kad jis paseno, ir dar taip, kaip jų nepaisoma senų moterų atveju, kurios tiesiog ujamos. Galima įsivaizduoti, su kokiu nerimu augančios mergaitės galvoja apie tuos laikus, kurie laukia ir jų. Moters būtis nesibaigia sukakus penkiasdešimt, žmogiškasis orumas išlieka ir jis turi būti užtikrintas.

5. Įtampa tarp lyčių

Visi šie reiškiniai atsiranda dėl mūsų kultūros klystkelių. Kiekvienas kartą ją persmelkęs prietaras veikia visur, visur aptinkamas. Tad ir moters nevisavertiškumo prietaras bei jo skatinama vyro arogancija nuolat trikdo lyčių harmoniją. Taip atsirado toji neregėta įtampa, kuri smelkiasi ir į meilės santykius, kelia nuolatinę grėsmę ir griauna laimės galimybę. Ši įtampa nuodija, skurdina, niokoja visą mūsų meilės gyvenimą. Tai pagrindinė priežastis, dėl kurios taip retai pasitaiko darnių santuokų, ir vaikai auga, tapatindami santuoką su našta ir grėsme. Minėtieji prietarai bei panašūs samprotavimai trukdo vaikams teisingai suvokti gyvenimą. Prisiminkime daugybę mergaičių, manančių, kad santuoka tėra atsarginis ėjimas, prisiminkime vyrus ir moteris, laikančius ją neišvengiama blogybe. Šiandien šios įtampos sąlygojami sunkumai tiesiog katastrofiški, jie tuo didesni, kuo labiau mergaitė linkusi priešintis nuo vaikystės primetamam vaidmeniui ir atitinkamai kuo labiau vyras trokšta atlikti privilegijuotą vaidmenį, kad ir kaip tai būtų nelogiška.

Tikrojo lyčių susitaikymo, jų pusiausvyros požymis yra *bičiulystė*. Pavaldumas nepakenčiamas nei lyčių, nei tautų gyvenime. Kaip tik dėl to abiem lytims kyla tokių didelių keblumų, kad kiekvienas turėtų atkreipti dėmesį į šią problemą. Tai be galo plati sritis, su ja susijęs kiekvieno žmogaus gyvenimas. Ji labai sudėtinga, nes mūsų kultūra verčia vaiką pasirinkti gyvenimo nuostatą, savotiškai priešišką kitai lyčiai. Šį keblumą veikiausiai

galima būtų įveikti ramiai auklėjant vaiką. Tačiau net vaikų kambaryje jaučiasi ir būsimo gyvenimo apybrėžas formuoja šiandienos skuba, tinkamų auklėjimo principų stygius ir ypač konkurencinė kova, kurios kupinas mūsų gyvenimas. Pavojai, atbaidantys kai kuriuos žmones nuo meilės santykių, egzistuoja, nes vyras privalo įrodinėti vyriškumą bet kokiomis priemonėmis, net klasta, „nukariavimais", o tai griauna meilės nuoširdumą ir pasitikėjimą. Išties Don Žuanas – tai žmogus, netikintis, kad yra pakankamai vyriškas, ir ieškantis vis naujų vyriškumą patvirtinančių nuotykių. Nepasitikėjimas, viešpataujantis tarp lyčių, griauna artimumą, ir galiausiai dėl to kenčia visa žmonija. Perdėtas vyriškumo idealas reiškia nuolatinį reikalavimą, paskatą, amžiną nerimą, jo padariniai tegali būti garbėtroška, besaikis turtų kaupimas ir privilegijuotos padėties siekis; žinoma, tai prieštarauja natūralioms žmonių bendrabūvio sąlygoms. Neturime jokio pagrindo priešintis moterų judėjimui, siekiančiam laisvės ir lygiateisiškumo, priešingai, turime jį aktyviai remti, nes visos žmonijos laimė ir gyvenimo džiaugsmas priklauso nuo to, ar bus sukurtos sąlygos, leidžiančios moteriai susitaikyti su moters vaidmeniu, ir ar įstengs vyras išspręsti santykio su moterimi klausimą.

6. Reformų mėginimai

Svarbiausias iš visų mėginimų pagerinti lyčių santykius iki šiol buvo *koedukacija.* Tai nėra neginčijama institucija, ji turi ir bičiulių, ir priešininkų. Pirmieji pagrindiniu jos pranašumu laiko tai, kad kartu mokantis lytims suteikiama galimybė laiku pažinti vienai kitą, kad tai geriausias būdas išvengti prietarų ir jų žalingų padarinių. Priešininkai dažniausiai pateikia argumentą, kad mergaičių ir berniukų priešingybė, paprastai itin išryškėjanti, kai jie pradeda lankyti mokyklą, dar labiau stiprėja

kartu mokantis, nes berniukai jaučiasi spaudžiami. Mat intelektinė mergaičių raida šiuo metu spartesnė, tad berniukai, kuriems užkrauta privilegijų našta ir kurie priversti įrodinėti, kad yra sumanesni, staiga suvokia, kad jų privilegijos tėra muilo burbulas, kuris susidūrus su tikrove bemat sprogsta. Kai kurie tyrinėtojai teigia nustatę, kad dėl koedukacijos berniukai pradeda baimintis mergaičių ir praranda pasitikėjimą savimi.

Be abejo, tokie teiginiai, tokia argumentacija turi pagrindo. Tačiau ši argumentacija pagrįsta tik tuo atveju, jei manoma, kad koedukacija – tai lyčių konkurencija siekiant laurų sumanumo srityje. Jei mokytojai ir mokiniai ją suvokia šitaip, ji išties žalinga. Visi koedukacijos bandymai bus pasmerkti žlugti, jei neatsiras išmintingesnių mokytojų, kurie suvoks ją kaip lyčių lavinimą, jų rengimą kartu darbuotis ateityje sprendžiant bendrus uždavinius, mokytojų, kuriems toks suvokimas taps profesinės veiklos pagrindu. Kiekviena nesėkmė tik sustiprins priešininkų pozicijas.

Visa tai išsamiai pavaizduoti prireiktų kūrybinių poeto galių. Tad turim tenkintis tik nurodydami pagrindines problemas. Turbūt anksčiau aprašyti tipai ne vienam priminė tai, ką kalbėjome apie vaikus, ateinančius į pasaulį su nevisaverčiais organais. Auganti mergaitė dažnai irgi elgiasi taip, tarsi būtų nevisavertė, tad jai tinka viskas, ką teigėme apie nevisavertiškumo jausmo kompensaciją. Skirtumas tėra tas, kad mergaitę savo nevisavertiškumu patikėti verčia išorinės aplinkybės. Jos gyvenimas taip nukreipiamas šiomis vėžėmis, kad kartais net įžvalgūs tyrinėtojai neatsispiria minėtajam prietarui. Šis prietaras įtraukia abi lytis į *prestižo politikos* sūkurį, verčia jas atlikti vaidmenis, kuriems jos nepasirengusios, kurie apsunkina jų gyvenimą, griauna nuoširdžius santykius, skatina išankstines nuomones, tad nelieka nė menkiausios galimybės būti laimingiems.

Aštuntas skyrius

Broliai ir seserys

Dažnokai kartojome, kad vertinant žmogų svarbu žinoti aplinkybes, kuriomis jis augo. Svarbus šių aplinkybių aspektas yra vaiko padėtis tarp brolių ir seserų. Galime skirstyti žmones ir šiuo požiūriu; įgiję pakankamai patirties ilgainiui įstengsime nustatyti, ar žmogus pirmagimis, vienturtis, jaunėlis ir t. t.

Regis, žmonės nuo seno žino, kad *jaunėlis* – ypatingas tipas. Tai liudija begalė pasakų, legendų, Biblijos istorijų, kuriose jaunėlis nuolat pasirodo ir visur panašiai vaizduojamas. Išties jis auga visiškai kitomis aplinkybėmis nei vyresni vaikai. Tėvams jis – ypatingas vaikas, su juo, kaip su jauniausiu, elgiamasi kitaip. Jauniausias yra ir mažiausias, taigi ir silpniausias greta savarankiškesnių, paūgėjusių brolių ir seserų. Todėl dažniausiai jis patiria daugiau šilumos nei kiti.

Tokios aplinkybės skatina tam tikrus būdo bruožus, savotiškai veikiančius jaunėlio požiūrį į gyvenimą, formuojančius ypatingą asmenybę. Prisideda dar vienas veiksnys, tariamai prieštaraujantis tam, ką kalbėjome. Nė vienam vaikui nėra malonu, kad jis mažiausias, kad jam nieko nepatikima, juo nepasitikima. Šitai taip erzina vaiką, kad dažniausiai jis stengiasi parodyti, kiek daug sugeba. Jo galios siekis itin sustiprėja. Tad jaunėlis dažniausiai toks žmogus, kurį tenkina tik geriausia situacija, kuris išsiugdo siekį pranokti visus.

Tokį tipą dažnai sutinkame gyvenime. Yra jaunėlių, aplenkusių visus, pasiekusių kur kas daugiau nei broliai ir seserys. Kitiems sekėsi prasčiau, jie irgi puoselėjo panašius siekius, tačiau pristigo aktyvumo ir pasitikėjimo savimi, o tai, beje, galėjo lemti jų santykiai su vyresniais broliais ir seserimis. Jei pranokti jų neįmanoma, jaunėlis gali pabūgti savo uždavinių, tapti

baikščiu dejuokliu, visada ieškančiu pateisinamų priežasčių išsisukti nuo pareigų. Jo garbėtroška anaiptol nemažėja, bet įgauna savotišką atspalvį, verčia žmogų sprukti į gyvenimo nuošalę ir tenkinti garbėtrošką išvengiant pavojaus, kad reikės įrodyti savo sugebėjimus.

Tikriausiai ne vienas pastebėjote, kad jaunėlis dažniausiai elgiasi taip, tarsi būtų nuskriaustas, tarsi jį kamuotų nevisavertiškumo jausmas. Tyrinėdami visada aptikdavome šį jausmą, tad didįjį psichikos raidos polėkį galėjome susieti su šiuo kankinamu, nerimą keliančiu jausmu. Šiuo požiūriu jaunėlis visiškai prilygsta vaikui, atėjusiam į pasaulį su silpnais organais. Savaime tai nebūtinai tiesa, svarbu ne objektyvi tikrovė, ne tai, ar žmogus tikrai nevisavertis, o tai, kaip jis jaučiasi. Be to, vaikystėje nepaprastai lengva apsirikti. Susiduriame su daugybe klausimų, aibe galimybių ir padarinių. Kaip turėtų elgtis auklėtojas, gal pakurstyti vaiko tuštybę ir dar labiau jį suerzinti? Nuolat stumti į pirmą vietą, kad vaikas visada pirmautų? Šito tikrai nepakanka vėlesniame gyvenime, be to, patirtis liudija, kad gyvenime svarbu ne pirmauti. Verčiau kiek perdėti ir pasakyti: mums nereikia pirmaujančiųjų. Mums tiesiog bloga nuo jų. Ir istorija, ir asmeninė patirtis liudija, kad pirmavimas anaiptol neatneša laimės. Įdiegus šį principą, vaikas tampa labai vienpusiškas ir pirmiausia jis nebus geras bičiulis. Mat šio principo padarinys dažniausiai yra tas, kad vaikas galvoja tik apie save ir apie tai, kad kiti gali jį pralenkti. Jį apima pavydas ir neapykanta, baimė, ar visada pavyks išlikti pirmam. Jaunėlis tiesiog dėl savo padėties nuo pat pradžių linkęs tapti greitakoju, visus pranokti. Lenktynininką išduoda jo manieros, kartais tiesiog mažmožiai, kurie šiaip, nežinant visų jo psichikos gyvenimo sąryšių, nekrinta į akis. Antai tokie vaikai visada eina grupės priešakyje, jie negali pakęsti, jei kas nors atsistoja prieš juos. Lenktyniavimas yra būdingas daugelio jaunėlių bruožas.

Pasitaiko įvairių šio tipo variacijų, nors kartais aptinkame jį visiškai gryną. Dažnai tarp jaunėlių esama energingų žmonių, kurie prasimušė taip, kad tapo šeimos gelbėtojais. Pažvelkime atgal ir prisiminkime, pvz., Biblijos istorijas, legendą apie Juozapą; ten jaunėlio situacija pavaizduota tiesiog nuostabiai, taip sąmoningai ir aiškiai, tarsi legendos autoriai būtų disponavę žiniomis, kurias šiandien taip sunkiai kaupiame. Tiesa, daug vertingos medžiagos buvo prarasta šimtmečiams bėgant ir dabar turime ją atrasti iš naujo.

Kitas, antrinis, jaunėlių tipas atsiranda iš pirmojo. Įsivaizduokime, kad šis lenktynininkas susiduria su kliūtimi, kurios įveikti nesitiki, todėl pasuka aplinkkeliu. Netekęs drąsos jaunėlis tampa didžiausiu bailiu, kokį tik įmanoma įsivaizduoti. Kiekvienas darbas jam bus per sunkus, jis nuolat vilksis ariergarde, išsisukinės, nedrįs nieko imtis ir tuščiai leis laiką. Dažniausiai jis nesusidoros su savo uždaviniais ir vargais negalais susiras tokį veiklos lauką, kur apskritai neįmanoma jokia konkurencija. Savo nesėkmes jis visada pateisins, pvz., sakydamas, kad yra per silpnas, kad buvo pernelyg apleistas ar per daug lepinamas, kad atsiskleisti jam sutrukdė broliai ir seserys, ir pan. Dar sunkesnis likimas laukia jaunėlio, kuris išties turi kokią nors negalią. Ji virs tikru jo dezertyravimą pateisinančiu kapitalu.

Abiejų tipų jaunėliai dažniausiai nėra geri bičiuliai. Aišku, šiais laikais, kai konkurencija savaime yra vertinga, pirmojo tipo jaunėliui sekasi geriau. Jis gali išlaikyti pusiausvyrą kitų sąskaita, o antrojo tipo jaunėlis visą gyvenimą kamuosis, slegiamas nevisavertiškumo jausmo, nesusitaikys su gyvenimu.

Pirmagimiui irgi būdingi tam tikri bruožai. Pirmiausia jo psichikos raida vyksta palankesnėmis aplinkybėmis. Žinome iš istorijos, kad jo padėtis visada buvo ypatinga, geresnė. Kai kurios tautos ir sluoksniai tradiciškai išsaugojo šį pirmagimių pranašumą. Visiškai įprasta, pvz., kad valstiečių pirmagimis nuo vaikystės žino kada nors perimsiąs ūkį, todėl jo padėtis daug geresnė

nei kitų vaikų, kurie auga jausdami turėsią palikti tėvų namus. Ir šiaip daugelis šeimų orientuojasi į tai, kad vyriausias sūnus kada nors taps namų šeimininku. Net ir ten, kur ši tradicija nėra reikšminga, paprastų miestiečių ar proletarų šeimose, vyriausias vaikas laikomas tokiu stipriu ir protingu, kad tampa tėvų padėjėju ir jaunesniųjų vaikų prižiūrėtoju. Įsivaizduokime, ką reiškia vaikui nuolat patirti aplinkinių pasitikėjimą. Jo nuotaiką daugmaž atitinka tokia minčių eiga: tu didesnis, stipresnis, vyresnis, todėl privalai būti išmintingesnis už kitus ir pan.

Jei raida šia linkme vyks netrikdoma, pirmagimis įgis tokių būdo bruožų, kokie būdingi tvarkos saugotojui. Jis itin vertins galią, tiek savą, asmeninę, tiek apskritai galios sąvoką. Vyresnėliui galia – tai tiesiog savaime suprantamas, reikšmingas ir gerbtinas dalykas. Nenuostabu, kad dažniausiai tokie žmonės yra konservatyvaus būdo.

Antrasis vaikas irgi savaip siekia galios bei pranašumo. Jis atrodo nuolat pasirengęs spurtui, susijaudinęs siekia pirmenybės, lenktyniavimas – irgi svarbi jo gyvenimą formuojanti elgsenos ypatybė. Tai, kad yra kažkas jau anksčiau sulaukęs pripažinimo, – didžiulė paskata antrajam vaikui. Įstengęs įgyti jėgų ir stoti į varžybas su vyresnėliu, jis pakiliai veršis į priekį, o pirmagimis, tikras dėl savo pranašumo, jaučiasi palyginti saugus, kol antrasis nesikėsina jo pralenkti.

Ši situacija labai gyvai vaizduojama Biblijos legendoje apie Ezavą ir Jokūbą. Tokiais atvejais susiduriame su nerimastimi, troškimu, kuris dažniausiai paremtas ne faktais, o regimybe, tačiau šis troškimas neįveikiamas: tikslas pasiekiamas, pirmagimis pranokstamas arba nenusisekusi jaunesniojo kova baigiasi atsitraukimu, o neretai ir nervų liga. Antrojo vaiko savijauta primena beturčių klasių pavydą, jų atstumtumo nuotaiką. Jis gali kelti sau tokius aukštus tikslus, kad visą gyvenimą dėl jų kankinsis ir griaus vidinę harmoniją, nepastebėdamas tikrų gyvenimo faktų dėl idėjos, fikcijos, bevertės regimybės.

Vienturčio padėtis irgi ypatinga. Jis visiškai priklauso nuo edukacinių aplinkos pretenzijų. Tėvai, taip sakant, neturi iš ko rinktis, tad auklėdami visą entuziazmą nukreipia į vienintelį vaiką. Šis tampa maksimaliai nesavarankiškas, nuolat laukia, kas parodys jam kelią, dairosi atramos. Jis neretai yra lepinamas, įpranta nesusidurti su sunkumais, nes šie tiesiog pašalinami iš kelio. Nuolat būdamas aplinkinių dėmesio centre, jis lengvai pasijunta ypatingas. Tai tokia sunki padėtis, kad klaidingos vaiko nuostatos kone neišvengiamos. Aišku, žinodami, kokios reikšmingos tokios aplinkybės ir kokie pavojai čia slypi, tėvai gali užkirsti kelią daugeliui jų. Vis dėlto tai visada gan keblu. Neretai tėvai patys be galo atsargūs, nes laiko gyvenimą itin sunkiu, todėl jų auklėjimui būdingas perdėtas rūpestis, labai slegiantis vaiką. Nuolatinis būgštavimas dėl vaiko gerovės galiausiai verčia jį įsivaizduoti pasaulį kaip priešišką. Tad vaikas auga baimindamasis jo laukiančių sunkumų, nepatyręs, neužsigrūdinęs, nes visada mėgavosi tik gyvenimo malonumais. Tokie vaikai imdamiesi bet kokios savarankiškos veiklos susidurs su sunkumais ir anksčiau ar vėliau taps nepajėgūs gyvenime. Jie gali nesunkiai patirti katastrofą. Kartais jų gyvenimas panašus į parazitų, kurie tik mėgaujasi, o kiti turi jiems visko parūpinti.

Kai tarpusavy konkuruoja keli broliai ir seserys, galimos įvairios kombinacijos. Tada juo sunkiau įvertinti atskirą atvejį. Itin sudėtinga vienintelio berniuko tarp kelių mergaičių padėtis. Namuose vyrauja moteriška įtaka, berniukas, ypač jauniausias, dažniausiai nustumiamas į antrą vietą ir netrukus pasijunta atsidūręs priešais uždarą falangą. Jo pripažinimo siekis atsimuša į neįveikiamas kliūtis. Iš visų pusių puolamas jis niekada neįsisąmonins, kokias privilegijas mūsų atsilikusi kultūra teikia vyrams, ir taps neryžtingas. Baikštumas gali įgauti tokį mastą, kad berniukui ims atrodyti, jog kaip tik vyro padėtis blogesnė. Jo drąsa ir pasitikėjimas savimi lengvai susvyruoja, antra vertus,

kartais dyglys gali būti toks stiprus, kad berniukas ryžtasi dideliems žygiams. Abiem atvejais pirminės aplinkybės tos pačios. Žinoma, papildomi veiksniai lems tai, kuo galiausiai tie berniukai taps.

Matome, kad viskas, ką vaikas iš šeimos išsineša į gyvenimą, priklauso nuo jo padėties tarp kitų vaikų, ši padėtis viskam suteikia savotišką atspalvį. Tai teigdami kartu neigiame *paveldimumo teoriją [Hereditätslehre]*, be galo žalingą edukacinei veiklai. Žinoma, kartais atrodo, kad paveldėti veiksniai tiesiog neabejotini, antai skyrium nuo tėvų užaugęs vaikas vis dėlto pasižymi tais pačiais arba panašiais būdo bruožais. Tačiau nemaloni nuostaba išnyksta, kai geriau suprantame, kas vyksta, kai prisimename, kad tam tikros vaiko raidos klaidos visiškai suprantamos, jei šis, pvz., ateina į pasaulį fiziškai silpnas, jei dėl organų silpnumo patiria įtampą, nes negali patenkinti aplinkos reikalavimų, įtampą, kurią galbūt patyrė ir tėvas, veikiausiai irgi atėjęs į pasaulį su silpnais organais. Šitaip pažvelgus būdo bruožų paveldėjimo teorija atrodo menkokai pagrįsta.

Tad ir vėl aiškėja, kad iš klaidų, kurios pasitaiko vykstant vaiko raidai, sunkiausių padarinių sukelia noras pranokti kitus, siekti pranašumo. Jei šis mūsų kultūroje tarsi savaime suprantamas noras užvaldė žmogaus sielą, jo raida kone determinuota. Norėdami užkirsti tam kelią, turime pažinti ir suprasti atitinkamus sunkumus. Ir jei išvis esama bendro požiūrio, kuris padėtų juos visus įveikti, tai tėra požiūris, skatinantis ugdyti bendrystės jausmą. Jei tai pavyksta, visi sunkumai netenka reikšmės. Tačiau mūsų laikais galimybių ugdyti bendrystės jausmą tikrai nedaug, todėl šie sunkumai labai reikšmingi. Tai suvokę nesistebėsime matydami daugybę žmonių, kurie visą gyvenimą grumiasi ir kuriems taip sunkiai klojasi. Suprasime, kad tai klaidingos raidos aukos, kad kaip tik tokia raida verčia juos laikytis klaidingo požiūrio į gyvenimą. Tad vertinti juos turime labai santūriai, nedaryti *jokių moralinių vertinimų*, t. y. nespręsti apie

(moralinę) žmogaus vertę. Veikiau reikėtų taip panaudoti turimas žinias, kad, įsivaizduodami tokio žmogaus vidinį pasaulį, kur kas geriau įstengtume kitaip su juo bendrauti. Tada neišvengiamai pakis ir auklėjimas, nes pažinę klaidų ištakas įgyjame visą aibę poveikio instrumentų. Stebėdami žmogaus psichikos raidą, įstengiame įžvelgti ne tik praeitį, bet iš dalies ir ateitį. Tik taip žmogus mums tampa išties gyvas. Jis nėra vien blyškus siluetas, ir vertiname jį kitaip, nei įprasta mūsų kultūroje.

MOKYMAS APIE ŽMOGAUS BŪDĄ

Pirmas skyrius

Bendrieji samprotavimai

1. Žmogaus būdo esmė ir ištakos

Būdo bruožu [Charakterzug] vadiname tam tikros psichinės raiškos formą, išryškėjančią, kai žmogus mėgina spręsti gyvenimo uždavinius. Vadinasi, „būdas" yra *socialinė sąvoka.* Apie būdo bruožus tegalime kalbėti atsižvelgdami į žmogaus ryšį su aplinkiniais. Pvz., Robinzono atveju būtų ne itin svarbu, koks jo būdas. Būdas yra psichinis nusistatymas, žmogaus laikysena aplinkinių atžvilgiu, pagrindinė linija, kuria judėdamas jis įgyvendina pripažinimo siekio ir bendrystės jausmo sąveiką.

Jau žinome, kad žmogus siekia pranašumo, galios, stengiasi nugalėti kitus, ir kaip tik šis tikslas sąlygoja visą jo elgesį. Šis tikslas formuoja pasaulėžiūrą, veikia žmogaus gyvenseną, gyvenimo šabloną ir kreipia psichinę raišką tam tikra linkme. Tad būdo bruožai tėra žmogaus raidos linijos išorinės apraiškos. Kaip tokios jos leidžia suvokti jo požiūrį į pasaulį, į aplinkinius, apskritai į bendrystę ir į jam kylančius gyvenimo klausimus. Tai *priemonės,* kurios padeda asmenybei siekti pripažinimo, triukai, kurių visuma tampa gyvenimo metodu.

Būdo bruožai anaiptol nėra įgimti, prigimtiniai, nors daugelis juos tokiais laiko; jie lygintini su pagrindine raidos linija, žmogaus šablonu, leidžiančiu jam daug nesvarstant išreikšti

save kaip vientisą asmenybę bet kokiomis aplinkybėmis. Tai ne kažkokių įgimtų jėgų atitikmenys ar substratai; žmogus *įgyja* būdo bruožus, kad galėtų palaikyti tam tikrą gyvenseną, ir tai įvyksta labai anksti. Pvz., vaiko tinginystė nėra įgimta, jis tingus, nes laiko šią savybę tinkama priemone palengvinti sau gyvenimą ir kartu išsaugoti savo reikšmingumo pojūtį. Juk žmogaus galia tam tikra prasme atsiskleidžia ir tada, kai jis pasirenka tinginystės liniją. Jis gali nuolat teisintis tinginyste kaip įgimta yda, ir vidinė jo vertė visada lieka neabejotina. Galutinis tokio požiūrio į save rezultatas visada daugmaž toks: „Jei ne ši yda, mano sugebėjimai puikiai atsiskleistų; deja, turiu šią ydą". Kitas individas, nesutramdomai siekiantis galios ir įsitraukęs į nuolatines grumtynes su aplinkiniais, išsiugdys būdo bruožus, būtinus šioms grumtynėms, – garbėtrošką, pavydą, nepasitikėjimą ir pan. Atrodo, kad šios savybės neatsiejamos nuo asmenybės, yra įgimtos ir nekintamos, tačiau įdėmiau pažvelgę pastebėtume, kad jos pasirenkamos, nes yra būtinos žmogaus raidos linijai. Būdo bruožai anaiptol ne pirminis, o antrinis veiksnys, nulemtas slapto žmogaus tikslo, todėl čia būtinas *teleologinis* požiūris. Prisiminkime ankstesnius samprotavimus, kad žmogaus gyvenimo stilius, jo veiksena, jo požiūris į pasaulį neatsiejami nuo iškelto tikslo. Nieko nesugalvosime ir nieko neįgyvendinsime, neįsivaizdavę tam tikro tikslo. Vaiko vaizduotėje labai anksti iškyla tikslas, suteikiantis kryptį jo psichikos raidai. Tai varomoji, formuojanti jėga, kuri lemia tai, kad kiekvienas žmogus yra ypatingas vienetas, ypatinga, nuo kitų besiskirianti asmenybė, nes visi jo judesiai, visos raiškos formos nukreipti ta pačia linkme, todėl visada atpažįstame žmogų, kad ir kokiame savo kelio taške jis būtų.

Kalbėdami apie psichikos reiškinius, ypač apie būdo bruožų formavimąsi, turime visiškai nepaisyti *paveldimumo*. Paveldimumo teorijos prielaida šioje srityje neturi atraminių taškų. Žinoma, tirdami kokį nors žmogaus gyvenimo reiškinį iki jo ištakų,

pasiekiame pirmąją gyvenimo dieną, ir atrodo, tarsi viskas būtų įgimta. Jei tam tikri būdo bruožai būdingi visai šeimai, tautai ar rasei, priežastis tiesiog ta, kad vienas žmogus nusižiūri nuo kito, išsiugdo būdo bruožus kopijuodamas, perimdamas iš kitų. Tam tikros realijos, psichikos ypatybės ir fizinės raiškos formos turi ypatingą reikšmę mūsų kultūroje augančiam žmogui, skatindamos jį mėgdžioti. Antai, pvz., žinių troškimas, kartais pasireiškiantis noru matyti, gali pastūmėti regos sutrikimų turinčius vaikus išsiugdyti tokį būdo bruožą kaip smalsumas. Tačiau nebūtinai atsiras kaip tik šis būdo bruožas, priklausomai nuo pagrindinės vaiko raidos linijos jis gali išsiugdyti visiškai kitą: trokšdamas žinių gali užsimanyti ištirti visus daiktus, juos ardydamas ar laužydamas. Arba jis gali tapti knygų žiurke ir t. t. Tą patį galime pasakyti ir apie žmonių, kuriuos kamuoja klausos sutrikimai, nepasitikėjimą. Mūsų kultūroje tokie žmonės priversti itin aštriai jausti pavojus. Jie patiria daug atšiaurumo (pajuoka, menkinimas jų kaip luošių), tad pamažu formuojasi nepatiklus jų būdas. Daugelis malonumų jiems nepasiekiami, tad suprantama, kad ilgainiui suveši priešiški jausmai. Nepagrįstai teigtume, kad jų nepatiklus būdas įgimtas. Taip pat nepagrįsta būtų prielaida, kad paveldimi nusikalstami būdo bruožai. Argumentą, kad šeimoje nuolat atsiranda nusikaltėlis, galime paneigti kontrargumentu: čia koja kojon žengia tradicija, požiūris į gyvenimą ir blogas pavyzdys, pvz., kaip viena gyvenimo galimybių vaikams primygtinai peršamas vagiliavimas.

Tai teisinga ir kalbant apie pripažinimo siekį. Kiekvienas vaikas susiduria su tokia aibe sunkumų, kad neišvengiamai išsiugdo šį siekį. Formos, kuriomis pasireiškia pripažinimo siekis, yra permainingos, jos kinta, mainosi ir kiekvieno žmogaus atveju atrodo vis kitaip. Neretai teigiama, kad vaikai būdo bruožais panašūs į tėvus; galime atsakyti, kad pripažinimo siekiantį vaiką paprastai vilioja jo pažįstamas žmogus, pats reikalaujantis pripažinimo ir patiriantis jį. Kiekviena karta šitaip mokosi iš

protėvių ir laikosi, ko išmokusi, net sunkiausiais laikais, nepaisydama didžiausių galios siekio sąlygojamų komplikacijų.

Pranašumo siekis – tai slaptas siekis. Veikiant bendrystės jausmui, jis tegali skleistis slapta ir visada dangstosi draugiškumo kauke. Tačiau turime pripažinti, kad šis siekis neišvešėtų kaip atogrąžų augmenija, jei žmonės geriau suprastų vieni kitus. Jei kiekvienas taptų įžvalgesnis ir įstengtų geriau perprasti aplinkinių būdą, jam ne tik pavyktų geriau apsisaugoti, jis podraug taip apsunkintų kito triūsą, kad šis taptų nerentabilus. Maskuojamas galios siekis turėtų žlugti. Tad veikiausiai verta įdėmiau pažvelgti į šiuos sąryšius ir pamėginti praktiškai panaudoti įgytas žinias. Mat mūsiškis žmogaus pažinimas netoli tesiekia. Gyvename sudėtingomis kultūrinėmis aplinkybėmis, todėl labai sunku tinkamai parengti vaiką gyvenimui. Liaudžiai neprieinamos svarbiausios įžvalgos ugdymo priemonės, mokykla iki šiol teįstengia pateikti vaikams tam tikras žinias, leidžia jiems „prisikimšti", ko jie gali ir nori, pernelyg neskatindama jų susidomėjimo. Ir net tokia mokykla daugeliui gyventojų tebėra neįgyvendinama svajonė. Iki šiol pernelyg mažai dėmesio skiriama svarbiausiai žmogaus pažinimo prielaidai. Ir mes savuosius žmonių vertinimo mastelius įgijome šiose mokyklose. Ten išmokome skirstyti daiktus į gerus ir blogus, skirti vienus nuo kitų, tačiau niekada neatlikome revizijos. Užsikrovėme naštą ir visą gyvenimą plūkiamės su ja. Vaikystės metų prietarai tarsi pašventinti įstatymai tebelydi mus suaugusius. Tiesiog nepastebime, kaip mus įtraukia šios sudėtingos kultūros verpetas, ir priimame nuomones, trukdančias iš tikrųjų pažinti daiktus, nes galiausiai vėl viską vertiname pagal tai, kiek pavyksta sureikšminti savo asmenybę, ir laikomės pozicijos, garantuojančios mūsų didesnę galią. Regis, ši analizė buvo pernelyg objektyvi.

2. Bendrystės jausmo reikšmė būdo raidai

Formuojantis būdui, greta galios siekio didžiulį vaidmenį atlieka dar vienas veiksnys, bendrystės jausmas. Kaip ir pripažinimo siekis, jis pasireiškia jau pirmaisiais psichiniais vaiko impulsais, ypač švelnumo, kontakto paieška. Jau anksčiau susipažinome su sąlygomis, reikalingomis, kad skleistųsi bendrystės jausmas, tad dabar jas tik trumpai pakartosime. Pirmiausia vaikas nuolat patiria nevisavertiškumo jausmą ir šio sąlygojamą galios siekį. Žmogus – tai būtybė, itin lengvai pasiduodanti įvairiausio pobūdžio nevisavertiškumo jausmams. Tiesą sakant, tik tą akimirką, kai pasireiškia nevisavertiškumo jausmas, prasideda žmogaus psichinio gyvenimo procesas, nerimas, reikalaujantis kompensacijos, saugumo ir visavertiškumo, leidžiančių ramiai ir džiaugsmingai mėgautis gyvenimu. Atsižvelgiant į nevisavertiškumo jausmą savaime randasi taisyklės, kaip reikėtų elgtis su vaiku, jas apibendrindami galime nusakyti kaip reikalavimą neapkartinti jam gyvenimo, pasistengti, kad jis pernelyg anksti nesusidurtų su niūriaisiais gyvenimo aspektais, taigi kiek įmanu atskleisti jam šviesiuosius. Turime paminėti aibę kitų, ekonominio pobūdžio, sąlygų: juk neretai vaikai auga tokiomis sąlygomis, kurių tiesiog neturėtų būti, reikėtų galiausiai pašalinti nesupratimą, skurdą ir stygių. Svarbus vaidmuo tenka ir kūno kliaudoms, dėl kurių toks vaikas negali normaliai gyventi, apsieiti be privilegijų, verčia kitus griebtis ypatingų jo egzistenciją palaikančių priemonių. Net jei tai ir pavyksta, neįmanoma sukliudyti šiems vaikams *jausti* gyvenimą kaip naštą, tad gresia pavojus, kad jų bendrystės jausmas labai nukentės.

Apie žmogų tegalime spręsti, masteliu laikydami bendrystės jausmo idėją ir pagal ją vertindami jo elgesį, mąstyseną bei veikseną. Šis požiūris pagrįstas, nes kiekvienas individas kaip žmonių visuomenės dalis privalo pajusti giliausius gyvenimo sąryšius; kaip tik dėl bendrystės jausmo labiau ar mažiau miglotai, o

kartais tiesiog visiškai aiškiai jaučiame ir žinome, ką esame kitiems skolingi. Atsidūrę gyvenimo šurmulyje, privalėdami paklusti žmonių sambūvio logikai, viską vertinti galime tik įgiję garantijų, kurių matas irgi tegali būti bendrystės jausmo stiprumas. Neįmanoma nuneigti mūsų dvasinės priklausomybės nuo bendrystės jausmo. Nerasime žmogaus, kuris įstengtų visiškai jo atsikratyti. Nėra žodžių, kuriais galėtume atsisakyti įsipareigojimų aplinkiniams. Bendrystės jausmas įspėjamu balsu nuolat primena apie save. Tai anaiptol nereiškia, kad visada elgiamės taip, kaip jis byloja, veikiau prireikia tam tikrų pastangų, kad nuslopintume šį jausmą, nutildytume jį; antra vertus, bendrystės jausmas toks visuotinis, kad niekas neįstengs atlikti jokio veiksmo, pirma jo bent kiek nepateisinęs šiuo jausmu. Čia glūdi ištakos mūsų polinkio pagrįsti viską, ką galvojame ir darome, ar bent pateikti lengvinančias aplinkybes; šitaip atsiranda toji savotiška gyvenimo, mąstymo ir veiklos technika, kai nuolat stengiamės jausti bendrystę, tikimės ją jaučią ar mažų mažiausiai mėginame sukelti bendrystės jausmo regimybę. Trumpai tariant, šie samprotavimai turėtų parodyti, kad egzistuoja bendrystės jausmo regimybė, tarsi šydas slepianti kitas tendencijas, ir tik jas atskleidę galėtume teisingai vertinti žmogų. Bendrystės jausmo laipsnį sunkiau nustatyti dėl apgaulės galimybės. Tačiau pažinti žmogų apskritai sunku, kaip tik todėl žmogaus pažinimą reikia pakylėti iki mokslo. Pamėginsime parodyti galimus piktnaudžiavimus, pateikdami keletą pavyzdžių iš patirties.

Jaunuolis pasakoja kartą su keletu draugų nuplaukęs į salą jūroje ir praleidęs ten kiek laiko. Vienas draugas persisvėrė per uolos kraštą, neišlaikė pusiausvyros ir nukrito į vandenį. Jaunuolis pasilenkė ir smalsiai stebėjo panyrantį draugą. Vėliau prisiminęs šį įvykį jis atkreipė dėmesį į tai, kad anuomet jautė tik smalsumą. Beje, viskas baigėsi laimingai. Galime būti tikri, kad pasakotojas didžia dalimi netekęs bendrystės jausmo. Tad paskui išgirdę, kad per visą gyvenimą jis nėra nieko įskaudinęs, kad

prireikus sugeba puikiai sugyventi, vis dėlto neapsigausime ir nepervertinsime jo bendrystės jausmo. Žinoma, toks teiginys šiaip ar taip drąsus, tad reikia papildomos medžiagos, kad galėtume jį pagrįsti. Šiuo tikslu pasakysime, apie ką šis jaunuolis mėgsta fantazuoti būdraudamas. Fantazijos turinys toks: vaikinas apsigyvena gražiame namelyje miške, atsiskyręs nuo visų žmonių. Tai ir mėgstamas jo piešinių motyvas. Kiekvienas bent kiek susigaudantis fantazijų pasaulyje, žinodamas priešistorę, lengvai pastebės bendrystės jausmo stygių. Vargu ar būsime neteisūs, jei nemoralizuodami konstatuosime, kad vyriškis tapo klaidingos raidos, sukliudžiusios bendrystės jausmo sklaidą, auka.

Kita istorija turėtų dar geriau pailiustruoti skirtumą tarp tikro ir apsimestinio bendrystės jausmo; norėtųsi tikėti, kad tai tėra anekdotas. Kartą pagyvenusi moteris paslydo lipdama iš tramvajaus ir griuvo į sniegą. Ji nepajėgė atsistoti, o žmonės skubėjo pro šalį nekreipdami dėmesio; galiausiai kažkas priėjo ir ją pakėlė. Tuoj pat prišoko kitas, iki šiol stoviniavęs netoliese, ir pasveikino gelbėtoją tokiais žodžiais: „Pagaliau atsirado padorus žmogus; stoviu čia jau penkias minutes ir laukiu, ar kas pakels šią moterį. Jūs esate pirmasis". Čia aiškiai matyti, kaip žmogus piktnaudžiauja savotiškai perdėdamas, simuliuodamas bendrystės jausmą, kaip jis apsimeta kitų teisėju, giria ir peikia, nors pats nepajudina nė piršto.

Pasitaiko tokių komplikuotų atvejų, kad įvertinti bendrystės jausmo laipsnį tikrai nelengva. Nelieka nieko kito, tik grįžti prie jo ištakų. Tada, pvz., neapsiriksime vertindami karvedį, kuris laiko karą pusiau pralaimėtu ir vis dėlto gena tūkstančius kareivių mirti. Žinoma, jis teigs paisąs tautos interesų, ir daugelis jam pritars. Tačiau kad ir kokius argumentus jis pateiktų, nebūsime pernelyg linkę laikyti jį tikru žmonijos bičiuliu.

Norint teisingai spręsti tokiais atvejais, reikia visuotinai galiojančio kriterijaus. Tokiu kriterijumi mes laikome *visuomenės naudą, visumos gerovę*. Labai retai patirsime keblumų, jei spręsdami laikysimės šio požiūrio.

Bendrystės jausmo laipsnį atskleidžia kiekvienas žmogaus gyvenimo aspektas. Neretai jį liudija net išorinė raiška: kaip žmogus žiūri į kitą, kaip ištiesia jam ranką, kaip kalbasi su juo. Dažnai visa jo esybė daro mums grynai emocinį įspūdį. Kartais stebėdami žmogaus elgesį visiškai nesąmoningai padarome tokias išsamias išvadas, kad nuo jų priklauso mūsų pačių elgsena. Šiais samprotavimais tik perkeliame procesą į sąmonės sritį, kartu įgyjame galimybę tikrinti ir vertinti, nesibaimindami suklysti. Mūsų neklaidina išankstinės neigiamos nuostatos, kur kas labiau įmanomos, kai šis procesas vyksta nesąmoningumo srityje, kurios nepajėgiame kontroliuoti, kurioje negalime atlikti revizijos.

Darsyk pabrėžkime: vertindami žmogaus būdą turime neišleisti iš akių esminio veiksnio, visuminės žmogaus pozicijos; nepakanka atsižvelgti į pavienes apraiškas, *vien* į kūnišką substratą, *vien* į aplinką ar *vien* į auklėjimą. Šitai teigdami nuimame nuo žmonijos pečių sunkią naštą. Jei įstengiame žengti šiuo keliu, jei suvokiame, kad geriau pažinę patys save elgiamės adekvačiau, įstengsime teigiamai paveikti ir kitus, ypač vaikus, padėsime, kad jų likimas nevirstų aklu fatumu, kad dėl slogios šeimos atmosferos jie netaptų nelaimingi ir tokie neliktų. Jei tai sugebėsime, prisidėsime prie lemtingos žmonijos kultūros pažangos, ir tikėtina, kad užaugs karta, kuri suvoks esanti savo likimo kalvis.

3. Žmogaus būdo raidos kryptys

Priklausomai nuo krypties, kuria vyksta vaiko psichikos raida, formuosis ir atitinkami būdo bruožai. Ši kryptis gali būti tiesi arba kupina įvairiausių posūkių. Pirmuoju atveju vaikas stengsis įgyvendinti savo tikslą tiesmukai, taigi išsiugdys agresyvų, drąsų būdą. Galima teigti, kad būdas raidos pradžioje

visada pasižymi šiokiu tokiu agresyvumu, aktyvumu, tačiau gyvenimo sunkumai nesunkiai iškraipo šią liniją. Šiuos sunkumus sąlygoja varžovų pasipriešinimas, vaikas negali įgyti pranašumo tiesiogiai. Jis mėgins kaip nors išvengti šių sunkumų. Pasukęs aplinkkeliu įgis atitinkamų būdo bruožų. Panašiai būdo raidą veikia ir kiti, jau minėtieji, sunkumai, kaip antai: ydinga organų raida, aplinkinių klaidos ir pan. Svarbi ir tolimesnės aplinkos, nepalenkiamiausio auklėtojo, įtaka. Juk visuomeninis gyvenimas veikia pačių auklėtojų reikalavimus, mintis ir jausmus, jie priversti taip organizuoti auklėjimą, kad jis derėtų su visuomeniniu gyvenimu ir vyraujančia kultūra.

Įvairiausios kliūtys visada reiškia grėsmę tiesiaeigei būdo raidai. Susidūręs su jomis, galios siekiantis vaikas pasuka keliu, labiau ar mažiau nukrypstančiu nuo tiesės. Pirmuoju atveju vaikas nepaliaujamai demonstruoja nusistatymą visada tiesiogiai susidurti su kliūtimis, o antruoju matysime visiškai kitokį vaiką, pasimokiusį, kad ugnis degina, kad esama varžovų, kad reikia būti atsargiam. Šis pripažinimo ir galios mėgins siekti aplinkkeliais, klasta. Jo raidą lems nukrypimo laipsnis: taps jis pernelyg atsargus ar ne, prisiderins prie gyvenimo būtinybės ar ne. Toks vaikas jau nesiims savo uždavinių tiesiogiai, taps bailus ar drovus, nežiūrės į akis, nesakys tiesos. Tai kito tipo vaikai, bet tikslas išlieka tas pat. Jei du daro ne tą patį, vis dėlto tai gali būti tas pat.

Iki tam tikro laipsnio įmanomos abi būdo raidos kryptys, ypač kol vaikas dar nesustabarėjęs, kol jo principai nenusistovėję ir jis ne visada renkasi tą patį kelią, bet yra pakankamai iniciatyvus ir lankstus, atrasdamas kitą formą, jei ankstesnė pasirodė netinkama.

Taigi netrikdomas bendrabūvis – būtina prielaida, kad vaikas galėtų prisitaikyti prie visumos reikalavimų. Nesunku išmokyti vaiką prisitaikyti, kol jis dar nestojo į kovą su aplinkiniais.

Kovos šeimoje galima išvengti tik tokiu atveju, jei auklėtojai įstengia savo pačių galios siekį apriboti taip, kad šis nevirstų spaudimu, našta vaikui. Jei jie dar nusimano ir apie vaiko raidą, galės pasiekti, kad tiesmuki būdo bruožai neišsigimtų, drąsa nevirstų įžūlumu, savarankiškumas – grynu egoizmu. Taip pat jie galės apsaugoti vaiką, kad jėga primestas autoritetas prisitaikymo nepaverstų vergišku paklusnumu, nepriverstų vaiko užsisklęsti ir vengti sakyti tiesą, būgštaujant dėl atvirumo padarinių. Spaudimas, dažnai pasitelkiamas auklėjant, yra lazda dviem galais, jis dažniausiai sukelia prisitaikymo iliuziją, priverstinis paklusnumas tėra regimybė. Kad ir kokie sunkumai tiesiogiai ar netiesiogiai veiktų vaiką, jo sieloje visada atsispindės ir ją atitinkamai formuos visuminės aplinkybės, ir kritika čia bejėgė, nes vaikui jos tiesiog stinga, o aplinkiniai suaugusieji neišmano arba nesupranta šių procesų.

Žmones galima suskirstyti ir pagal kitą kriterijų, jų elgseną susidūrus su sunkumais. *Optimistai* – tai žmonės, kurių būdo raida iš esmės vyksta tiese. Jie drąsiai pasitinka kliūtis ir nesikremta dėl jų. Jie išsaugojo pasitikėjimą savimi ir lengviau išlaiko palankų požiūrį į gyvenimą. Nereikalauja pernelyg daug, nes vertina save teisingai ir nesijaučia nuskriausti. Tad jie lengviau įveikia gyvenimo sunkumus nei tie, kuriems kiekviena kliūtis tėra dingstis jaustis silpniems ir menkiems. Ir sunkesnėmis aplinkybėmis jie išlieka ramūs, įsitikinę, kad klaidas galima ištaisyti.

Optimistus pažinsime ir pagal jų išorinę raišką. Jie nesibaimina, atvirai ir laisvai kalbasi su kitais, pernelyg nesivaržo. Jei reikėtų pateikti plastinį vaizdą, pavaizduotume juos kaip žmones, pasiruošusius išskėstomis rankomis sutikti kitus. Jie lengvai užmezga kontaktą, greitai susidraugauja, nes nėra nepatiklūs. Jie kalba laisvai, jų laikysena ir eisena nevaržoma. Gryną šios rūšies egzempliorių retai sutiksime, dažniausiai tik pirmaisiais vaikystės metais. Tačiau galime tenkintis daugybe įvairiausių optimizmo ir džiugesio bendraujant laipsnių.

Visiškai kitoks yra *pesimisto* tipas, su juo susijusios sunkiausios auklėjimo problemos. Tai žmonės, kurie dėl vaikystės įspūdžių ir išgyvenimų įgijo nevisavertiškumo kompleksą, kuriuos įvairiausi sunkumai primygtinai įtikino, kad gyvenimas nėra lengvas. Netinkamai auklėti ir patekę pesimistinės pasaulėžiūros įtakon, jie nuolat žvalgosi į niūriuosius gyvenimo aspektus. Jie kur kas geriau nei optimistai įsisąmonina gyvenimo sunkumus ir lengvai netenka drąsos. Kupini netikrumo jie nuolat ieško atramos; dažniausiai tai liudija ir išorinė raiška, jie negali laisvai stovėti, pvz., vaikystėje mėgina remtis į mamą arba šaukiasi jos. Kartais jie iki pat senatvės *šaukiasi mamos*.

Perdėtą šio tipo žmonių atsargumą liudija jų laikysena, dažniausiai jie drovūs, baikštūs, lėti, stengiasi viską apdairiai apskaičiuoti, nes visur nujaučia pavojus. Jie ir miegos blogiau. Miegas – apskritai puikus žmogaus raidos matuoklis. *Miego sutrikimai [Schlafstörungen]* visada liudija didesnį nei įprasta atsargumą ir netikrumą. Atrodo, tarsi žmogus nuolat budėtų, stengdamasis apsisaugoti nuo gyvenimo priešiškumo. Tai irgi rodo, kad gyvenimo menas šio tipo žmonėms nepasiekiamas, kad jie menkai suvokia gyvenimą ir jo sąryšius, nes negali net gerai išsimiegoti. Jei jie iš tikrųjų būtų teisūs, apskritai *neturėtų* miegoti. Jei gyvenimas išties būtų toks sunkus, kokiu jį laiko šie žmonės, miegas iš tikrųjų būtų kenksminga išmonė. Polinkis priešintis tokiems natūraliems reiškiniams išduoda jų negyvybingumą. Kartais pasitaiko ne miego sutrikimų, o kitokių mažmožių, antai žmogus nuolat tikrina, ar gerai užrakintos durys, dažnai sapnuoja įsilaužėlius ir pan. Šį tipą išduoda net miegojimo poza. Dažnai tokie žmonės susisuka į kamuolį, užimdami kuo mažiau vietos, arba užsitraukia antklodę ant galvos.

Pasitelkus kitą kriterijų žmones galima suskirstyti į puolančiuosius ir puolamuosius. *Puolimo nuostatą [Angriffsattitüde]* pirmiausia liudija intensyvesni judesiai. Agresyvūs žmonės gali būti drąsūs, tačiau jų drąsa virs pasipūtimu, jie nuolat pabrėžtinai

stengsis parodyti sau ir kitiems galį kažką laimėti. Šitaip jie išsiduoda valdomi stipraus netikrumo jausmo. Jei jie baikštūs, mėgins užsigrūdinti nuo baimės. Kiti savo ruožtu sieks įveikti švelnius jausmus, laikydami juos silpnumu. Jie visada demonstruos esą stiprūs, dažnai pernelyg atkreipdami dėmesį į save. Kartais šie puolėjai pasižymi ir šiurkštumu bei žiaurumu. Jei jie linkę į pesimizmą, santykiai su aplinkiniais visiškai kitokie, jie su niekuo nebendradarbiauja, nieko neužjaučia, nusiteikę priešiškai visam pasauliui. Antra vertus, sąmoningas savęs vertinimas gali būti labai perdėtas, kartais jie tiesiog kupini puikybės, arogancijos ir savimanos. Jie gali demonstruoti tuštybę, tarsi būtų tikri nugalėtojai. Bet jie tai daro taip akivaizdžiai ir drauge taip persistengia, kad ne tik griauna bendrabūvį, bet ir išsiduoda, jog visa tai tėra dirbtinis statinys, suręstas ant nepatikimų, svyruojančių pamatų. Taip jie įgyvendina savąją puolimo nuostatą, kuri gali ilgokai išsilaikyti.

Tokių žmonių raida nelengva. Visuomenė nėra palanki tokiam būdui. Jie tampa nemėgstami vien todėl, kad atkreipia dėmesį. Nuolat stengdamiesi įgyti viršenybę jie netrukus susikerta su kitais, ypač to paties tipo žmonėmis, išprovokuodami konkurenciją. Jų gyvenimas virsta nuolatinių kautynių virtine, ir dažnai jų pergalės ir triumfo linija nutrūksta patyrus pralaimėjimą, o tai beveik neišvengiama. Tada jie tampa lengvai įbauginami, praranda ištvermę ir dar sunkiau susidoroja su nesėkmėmis. Sunku juos ir vėl išjudinti. Nesėkmės padaro jiems neišdildomą poveikį ir jų raida užsibaigia daugmaž ten, kur prasideda kito tipo žmonių, tų, kurie visada jaučiasi puolami, raida.

Šis tipas, *„puolamieji"*, – tai tie, kurie mėgina įveikti silpnumo jausmą, pasirinkdami ne puolimo liniją, o baikštumą, atsargumą ir bailumą. Žinoma, pirma jie nors trumpai išmėgina anksčiau aprašytą pirmojo tipo liniją. „Puolamuosius" netrukus taip prislegia bloga patirtis, jie padaro tokias triuškinamas išvadas, kad lengvai leidžiasi į kojas. Kai kuriems šį dezertyravimą

pavyksta nuslėpti netgi nuo savęs, jie elgiasi taip, tarsi įgyvendintų vaisingą sumanymą. Tarkim, atsigręžia į praeitį, panyra į prisiminimus ir išsiugdo vaizduotę, tačiau iš tikrųjų siekia vienintelio tikslo: išvengti tikrovės, kuri atrodo grėsminga. Galbūt net ir šitaip vienas kitas, galutinai nepraradęs iniciatyvos, įstengs nuveikti ką nors pravartaus visuomenei. Kas domisi *menininko psichologija*, šį tipą dažnai aptiks tarp menininkų, nusigręžusių nuo tikrovės, idant sukurtų kitą pasaulį vaizduotėje, idėjų karalijoje, kur nėra jokių kliūčių. Tačiau tai tėra išimtys. Dauguma tokių žmonių patiria nesėkmę. Jie bijo visų ir visko, tampa itin nepatiklūs, tikisi iš kitų vien priešiškumo. Deja, mūsų kultūra pernelyg dažnai tik patvirtina tokį požiūrį, tad jie galutinai praranda sugebėjimą matyti gerąsias žmonių savybes ir šviesiuosius gyvenimo aspektus. Neretai šie žmonės tampa itin *kritiški*, tokie įžvalgūs, kad išsyk pastebi menkiausią kito klaidą. Patys niekuo neprisidėję prie aplinkinių gerovės, dedasi teisėjais. Jie visada tik kritikuoja, yra blogi partneriai, visiems kaišioja pagalius į ratus. Nepasitikėjimas verčia juos lūkuriuoti, delsti. Vos susidūrę su kokia nors užduotimi, jie pradeda dvejoti ir svyruoti, tarsi tikėtųsi išvengti būtinybės ją spręsti. Pamėginę simboliškai pavaizduoti ir šį tipą įsivaizduokime žmogų, atstačiusį rankas tarsi gintųsi, nusukusį žvilgsnį į šalį, kad nereikėtų matyti pavojaus.

Ne ką simpatiškesni ir kiti šių žmonių bruožai. Apskritai visi savimi nepasitikintys žmonės yra linkę nepasitikėti ir kitais. Tačiau tokia nuostata neišvengiamai sukelia pavydą ir godulį. Jie dažnai gyvena užsisklendę, ir tai rodo, kad jie nelabai noriai teikia džiaugsmą kitiems nei džiaugiasi kartu su kitais. Kartais juos netgi skaudina kitų džiaugsmas, jie jaučiasi tiesiog įžeisti. Kai kurie jų jaučiasi pranašesni už kitus, ir šis triukas jiems taip pavyksta, kad tiesiog neįmanoma šio jausmo pakirsti. Trokšdami pasirodyti pranašesni, jie gali demonstruoti tokius sudėtingus jausmus, kad iš pirmo žvilgsnio net nepavyks įžvelgti priešiškumo.

4. Senoji psichologijos mokykla

Galima mėginti pažinti žmogų ir aiškiai nesuvokus jo krypties linijos. Dažniausiai tai vyksta taip: pasirenkamas *atskiras* psichinės raidos aspektas ir remiantis juo mėginama išskirti žmonių tipus, kurie padėtų orientuotis. Antai galėtume išskirti žmones, kurie mąslesni, daugiau svarsto ar labiau panirę į vaizduotės pasaulį, nemėgsta kištis į gyvenimą, todėl juos sunku išjudinti imtis veiksmo, ir žmones, kurie veiklesni, mažiau svarsto ir fantazuoja, visada užsiėmę, pluša, aktyviai kišasi į gyvenimą. Žinoma, tokie tipai egzistuoja. Tačiau tai konstatavę podraug užbaigtume tyrimą, kaip ir kiti psichologai, pasitenkintume teigdami, kad vieni žmonės labiau išlavinę fantaziją, kiti – veiklumą. Ilgainiui šito vargiai pakaktų. Veikiau reikėtų mėginti susidaryti aiškų vaizdą, *kaip* tai atsitiko, ar turėjo atsitikti ir ar galima buvo to išvengti ar pakeisti. Todėl minėtieji savavališki, paviršutiniški skirstymai į tipus nepraverčia racionaliai pažįstant žmogų, nors su tokiais tipais susiduriame nuolat.

Tirdama psichikos raidą individualioji psichologija atsigręžė į psichikos raiškos formų ištakas, būtent ankstyviausias vaikystės dienas. Ji nustatė, kad visos be išimties psichikos raiškos formos įgauna ypatingą atspalvį, nelygu kas nusveria: bendrystės jausmas ar galios siekis. Šitai nustačiusi individualioji psichologija staiga susivokė turinti raktą, kurį pasitelkusi gali gana vienaprasmiškai suprasti ir klasifikuoti kiekvieną žmogų; žinoma, psichologui, kurio veiklos sritis labai plati, ir šiuo atveju dera būti itin atsargiam. Nepamiršdami šios savaime suprantamos sąlygos, galime naudotis įgytu matu nustatydami, ar kokiam nors psichikos reiškiniui būdingas didesnis bendrystės jausmo laipsnis, o galios siekis ir prestižo politika tėra nereikšminga priemaiša, ar jis nulemtas vien garbėtroškos ir pasitelkiamas tik tam, kad pats žmogus patikėtų pranokstąs kitus arba pademonstruotų savo pranašumą aplinkiniams. Tai bazė,

padedanti aiškiau pamatyti tam tikrus būdo bruožus, atsižvelgti į juos, suprasti asmenybės vienovės požiūriu; podraug įgyjame svertus, leidžiančius daryti įtaką žmogui.

5. Temperamentai ir vidinė sekrecija

Skirdama psichikos raiškos formas, psichologija nuo seno vartoja *temperamento* sąvoką. Nelengva pasakyti, ką reikėtų laikyti temperamentu: greitį, kuriuo žmogus mąsto, kalba ar veikia, intensyvumą, ritmą ar pan. Peržvelgę, ką apie temperamentų esmę teigė ir tebeteigia psichologai, turime pripažinti, kad stebėdamas psichikos gyvenimą mokslas vargiai įveikė nuo senų senovės atliekamą keturių temperamentų skyrimą. Jau senovės Graikijoje buvo skiriami sangviniškas, choleriškas, melancholiškas ir flegmatiškas temperamentai, paskui šią klasifikaciją perėmė Hipokratas, vėliau romėnai, o ir šiandien ji tebelaikoma garbia psichologijos šventenybe.

Sangviniku laikomas žmogus, kuriam būdingas tam tikras gyvenimo džiaugsmas, kuris nelabai kremtasi, nežyla dėl kiekvieno mažmožio, stengiasi įžvelgti gražiausius ir maloniausius kiekvieno reiškinio aspektus, kai tenka liūdėti, liūdi, bet nepalūžta, kai įvykiai džiaugsmingi, jaučia malonumą, bet tai jo neišmuša iš vėžių. Išsamus šių žmonių apibūdinimas liudija, kad tai daugmaž sveiki žmonės, kuriems nebūdingos didesnės ydos. Šito negalime teigti apie kitus tris tipus. Anot vienos senos poetinės alegorijos, *cholerikas* po kojomis pasipainiojusį akmenį įtūžęs sviedžia šalin, o sangvinikas ramiai jį peržengia. Pasitelkę individualiosios psichologijos kalbą galime sakyti, kad cholerikas taip intensyviai siekia galios, kad nuolat jaučiasi turįs pabrėžtinai reikštis, demonstruoti jėgą ir visus triuškinti tiesmukai agresyviu elgesiu. Anksčiau šis temperamentas buvo siejamas su tulžimi, atitinkamai buvo kalbama apie tulžingą būdą. Ir

šiandien apie įtūžusį žmogų sakoma: „išliejo tulžį". Tačiau išties tai žmonės, kurių raiška pabrėžtina nuo pat vaikystės, jie ne tik jaučia savo jėgą, bet ir leidžia sau išgyventi šį jausmą ir mielai jį demonstruoja.

Kitokį įspūdį daro *melancholikas*. Anot tos pačios alegorijos, pamatęs minėtąjį akmenį, šis žmogus „prisimena visas nuodėmes", įninka į liūdnus apmąstymus ir galiausiai apsisukęs grįžta atgal. Individualiosios psichologijos požiūriu, tai žmogus, kuris pernelyg abejoja, nesitiki, kad įveiks kliūtį ir žengs pirmyn; kiekvieną jo žingsnį lydi perdėtas apdairumas, jis mieliau sustoja arba apsigręžia, nei rizikuoja. Žodžiu, tai žmogus, kurio gyvenime nusveria abejonė, kuris labiau linkęs galvoti apie save nei apie kitus, taigi ir šiam tipui nepasiekiamos didžiosios gyvenimo galimybės. Jį taip slegia savieji rūpesčiai, kad žvilgsnis neišvengiamai krypsta tik atgal arba vidun.

Flegmatikas apskritai perdėm svetimas gyvenimui, kaupia įspūdžius nedarydamas jokių svarbesnių išvadų, niekas jo nestebina, niekas pernelyg nedomina, jis niekad nededa ypatingų pastangų, trumpai tariant, irgi neturi ryšio su gyvenimu ir bene labiausiai iš visų tipų yra nutolęs nuo jo.

Tad galime sakyti, kad tik sangvinikas yra gero žmogaus tipas. Reikėtų pridurti, kad gryni temperamentai pasitaiko gana retai, dažniausiai susiduriame su mišriais atvejais, tad mokymas apie temperamentus apskritai praranda vertę. Be to, neretai įvairūs temperamentai keičia vienas kitą: pvz., vaikas pradžioje gali reikštis kaip cholerikas, paskui tapti melancholiku ir galiausiai flegmatiku. Dar turime pridurti, kad sangvinikas paprastai yra žmogus, kurį vaikystėje mažiausiai kamavo nevisavertiškumo jausmas, kurio organai neturėjo ryškių nevisavertiškumo požymių, kuriam neteko pernelyg smarkiai jaudintis, tad jis galėjo ramiai vystytis, pamilti gyvenimą ir patikliai jį priimti.

Šioje vietoje įsikiša mokslas ir pareiškia: žmogaus temperamentas priklauso nuo *vidaus sekrecijos liaukų**. Dabartinis medicinos mokslas pripažino vadinamųjų kraujo liaukų – skydliaukės, hipofizės, antinksčių, prieskydžio liaukų ir gonadų – svarbą. Tai belatakės liaukos, audiniai, išskiriantys sekreciją į kraują.

Apskritai manoma, kad šių liaukų išskyros, per kraują pasiekiančios kiekvieną kūno ląstelę, veikia visus kūno organus ir audinius, juos aktyvindamos ir detoksikuodamos, taigi yra būtinos gyvybei palaikyti. Galutinė „endokrininių liaukų" reikšmė vis dar neaiški. Šis mokslas tebėra užuomazgoje, ir kol kas neįmanoma pateikti visiškai tikrų faktų. Tačiau turime šiek tiek apie tai pakalbėti, nes šis mokslas pretenduoja pagrįsti vieną iš psichologijos krypčių, teigdamas galįs pateikti žinių apie žmogaus būdą ir temperamentą.

Pirmiausia pateiksime svarbų prieštaravimą. Stebėdami ligos atvejį, kai, tarkim, skydliaukės sekrecija nepakankama, veikiausiai susidursime ir su tokiais psichiniais reiškiniais, kurie būdingi flegmatiškam temperamentui. Negana to, kad šie žmonės išpursta, oda itin sušiurkštėja, plaukai auga vis prasčiau, jų judesiai tampa labai lėti ir inertiški. Jų psichinis jautrumas silpnas, iniciatyva menka.

Tačiau palyginkime šį atvejį su kitu, kurį apibūdiname kaip flegmatišką temperamentą, nors ir negalime nustatyti *jokių* patologinių skydliaukės sekrecijos pokyčių, ir pamatysime, kad šie atvejai anaiptol nėra panašūs, prieš mus visiškai skirtingi paveikslai. Žodžiu, galime teigti: veikiausiai į kraują patenkančiose skydliaukės išskyrose esama kažko, kas turi įtakos, kad psichikos funkcija išliktų nepriekaištinga. Tačiau negalime perdėti ir tvirtinti, kad flegmatiškas temperamentas atsiranda dėl nepakankamos skydliaukės sekrecijos.

* Žr. Kretschmer, *Charakter und Temperament*, Berlin 1921.

Patologiškas flegmatiko tipas anaiptol nepanašus į tą, kurį gyvenime vadiname flegmatiku; dėl psichologinės priešistorės patologinio ir psichologinio flegmatikų temperamentai ir būdai iš esmės skiriasi. Tie flegmatikai, kurie domina mus kaip psichologus, anaiptol nėra nekintantys tipai, dažnai tiesiog stulbina, kokios gilios ir stiprios būna šių žmonių reakcijos. Apskritai nė vienas žmogus nebūna flegmatikas visą gyvenimą; kaskart įsitikinsime, kad šis temperamentas tėra dirbtinis apvalkalas, apsauginis kiautas, kurį atsiribodamas nuo išorinio pasaulio susikūrė labai jautrus žmogus, galbūt nuo pat pradžių šiek tiek į tai linkęs dėl savo konstitucijos. Flegmatiškas temperamentas – tai gynybinis procesas, prasmingas atsakas į gyvenimo klausimus, ir aišku, kad jis visiškai skiriasi nuo to beprasmio lėtumo, inertiškumo ir neadekvatumo, būdingų žmogui, kurio skydliaukės funkcija visiškai ar iš dalies pažeista.

Negalime apeiti šio svarbaus prieštaravimo; net jei pavyktų įrodyti, kad flegmatišką temperamentą įgyja tik žmonės, kurių skydliaukės funkcija liguista, turime pareikšti, kad tai anaiptol neišsprendžia problemos, iš tikrųjų susiduriame su daugybe priežasčių ir tikslų, su organų veiklos sistema ir aibe išorinių poveikių, kurie pradžioje sukelia organinį nevisavertiškumo jausmą, savo ruožtu skatinantį individą įvairiais būdais ieškoti išeities, ir vienas tų būdų *gali* būti mėginimas apsaugoti asmenybės jausmą [Persönlichkeitsgefühl] nuo skriaudų bei užgaulių, pasitelkiant flegmatišką temperamentą. Kitaip tariant, vėl matome anksčiau aptartą tipą: šiuo atveju organų nevisavertiškumas specifinis, tai skydliaukės disfunkcija ir jos padariniai, dėl šio organo nevisavertiškumo žmogaus padėtis gyvenime blogesnė, ir jis mėgina atsigriebti tokiais psichikos triukais kaip, tarkim, flegmatiškumas.

Mūsų nuomonė tik sustiprės patyrinėjus kitas sekrecijos anomalijas ir „atitinkamus“ temperamentus. Pasitaiko žmonių, kurių skydliaukės sekrecija padidėjusi, kaip antai Bazedovo ligos

atveju. Fiziniai šios ligos požymiai tokie: sustiprėjusi ligonio širdies veikla, padažnėjęs pulsas, išverstos akys, padidėjusi skydliaukė, didesnis ar mažesnis viso kūno, ypač rankų, drebulys. Ligonį greitai išmuša prakaitas, neretai, veikiausiai dėl kasos defektų, sutrinka virškinimas. Dažnos jaudulio būsenos, pacientui būdingas skubotumas, dirglumas, neretai jį kamuoja baimė. Žvelgdami į ligonį, ilgėliau sergantį Bazedovo liga, neabejotinai matysime itin baikštų žmogų.

Tačiau smarkiai apsiriktume sutapatindami jo būseną su psichologiniu baimingumu. Kaip minėta, Bazedovo ligos atveju susiduriame su tokiais psichologiniais faktais kaip jaudulio būsenos, tam tikras nesugebėjimas atlikti protinį ar fizinį darbą, organinės ir psichinės kilmės silpnumo būsenos. Tačiau palyginę ligonį su žmonėmis, kuriuos šiaip kamuoja skuba, jaudulys ir baimė, pamatysime didžiulį skirtumą. Apie žmones, kurių skydliaukės sekrecija padidėjusi, galime sakyti, kad jų būdas yra chroniško apsinuodijimo, tarsi apsvaigimo, padarinys; visiškai kitokia padėtis žmonių, kurie šiaip yra dirglūs, elgiasi skubotai ir lengvai įsibaugina, – mes galime atskleisti jų psichikos priešistorę. Žodžiu, ligonio elgesys tėra *panašus* į šių žmonių elgesį, bet jam trūksta *planingumo*, pagrindinio būdo ir temperamento požymio.

Turime paminėti dar keletą vidaus sekrecijos liaukų. Visų šių liaukų raida savotiškai susijusi su *gonadomis**. Teiginys, kad kiekvienos liaukos anomalijas neišvengiamai lydi gonadų anomalijos, šiandien tapo biologinio tyrinėjimo principu. Tebėra neaiškus šių kliaudų priklausomybės pobūdis, jų vienalaikio atsiradimo priežastis. Tačiau ir šių liaukų kliaudos sukelia tokius pačius psichinius padarinius, ir šiuo atveju tematome tą patį anksčiau aprašytą paveikslą: organiškai nevisavertį žmogų, kuriam sunkiau prisitaikyti pasaulyje ir kuris dažniau griebiasi psichikos triukų ir gynybos mechanizmų.

* Žr. Adler A. *Studie über die Minderwertigkeit von Organen.*

Daugelis tyrinėtojų patikėjo įrodę, kad būdą ir temperamentą nulemia gonados. Tačiau prisiminę, kad ryškių gonadų substancijos anomalijų pasitaiko retai, turime pripažinti, kad tokie patologiniai dariniai yra išimtiniai atvejai. Jei, be to, konstatuojame, kad bendro psichikos vaizdo apskritai negalima tiesiogiai sieti su gonadų funkcijomis, kad jį veikiau lemia savotiška ligonio, kurio gonadų veikla sutrikusi, situacija, ir vėl pasigendame solidaus psichologinio pagrindimo. Tegalime tvirtinti, kad ir gonados teikia tam tikrus organizmo vitališkumui būtinus stimulus, nuo kurių priklauso vaiko padėtis tarp aplinkinių, tačiau šie stimulai anaiptol neturi vienaprasmiškai sąlygoti psichinę struktūrą, be to, juos gali sukelti ir kiti organai (Carlyle).

Vertinti žmogų – itin opus ir sunkus uždavinys, klaidos čia gali lemti gyvybę ar mirtį, todėl turime įspėti: vaikai, turintys įgimtų fizinių kliaudų, tikrai jaus didelę *pagundą* ypatingiems triukams ir savotiškai psichikos raidai, *tačiau tą pagundą galima įveikti.* Joks organas, kad ir kokios būsenos, neverčia žmogaus vienaip ar kitaip elgtis. Jis tik *paskatina*, o tai visai kas kita. Minėtosios nuomonės gali atsirasti tik todėl, kad niekas iš anksto nepasistengė užkirsti kelio tiems psichikos raidos sunkumams, kuriuos patiria vaikai su nevisaverčiais organais: jiems leidžiama klysti, jie stebimi, bet nesistengiama juos paskatinti ir jiems padėti. Tad individualiąja psichologija grindžiamą *pozicinę* arba *kontekstinę psichologiją* privalėsime apginti nuo naujosios *dispozicinės* arba *konstitucinės psichologijos* pretenzijų.

6. Santrauka

Prieš nagrinėdami atskirus būdo bruožus, trumpai apžvelkime iki šiol gautus rezultatus.

Svarbu buvo konstatuoti, kad žmogaus neįmanoma pažinti remiantis atskiru, iš konteksto išplėštu reiškiniu. Turime paly-

ginti bent du laiko atžvilgiu kuo labiau nutolusius reiškinius ir atrasti, kas jiems bendra. Paaiškėjo, kad šis praktinis patarimas tikrai naudingas. Šitaip sukaupiame visą aibę įspūdžių, o juos sistemiškai vertindami galiausiai gauname teisingą sprendimą. Jei savo sprendimą grįstume vieninteliu izoliuotu reiškiniu, mūsų padėtis būtų tokia pat kebli kaip kitų psichologų bei pedagogų ir vėl tektų griebtis įprastų priemonių, kurios kaskart pasirodydavo esančios neveiksmingos. Tačiau jei pavyksta surasti visus įmanomus atramos taškus ir susieti juos tarpusavyje, gauname sistemą, kurios jėgos linijos akivaizdžios, ir drauge aiškų, vientisą žmogaus įspūdį. Jaučiame tvirtą pagrindą po kojomis. Žinoma, artimiau susipažinus su žmogumi, sprendimą gali tekti labiau ar mažiau modifikuoti. Susikurti visiškai aiškų paveikslą būtina ir prieš kiekvieną pedagoginį veiksmą.

Pasitelkdami reiškinius, kuriuos aptinkame savyje ar kurių pageidaujame iš idealaus žmogaus paveikslo, aptarėme ir įvairias priemones bei būdus, padedančius sukurti tokią sistemą. Paskui pareikalavome, kad į mūsų sukurtą sistemą visada įeitų tam tikras, būtent socialinis, veiksnys. Nepakanka psichikos gyvenimo reiškinius vertinti tik kaip individualius, turime suvokti jų ryšį su visuomenės gyvenimu. Nustatėme ypatingą, mūsų bendrabūviui itin vertingą principą: *žmogaus būdas nėra moralinio vertinimo pagrindas, jis rodo žmogaus socialumą, jo įtaką aplinkiniams ir santykius su jais.*

Šitaip samprotaudami aptikome du visuotinius reiškinius: pirmasis jų – tai visa apimantis bendrystės jausmas, susiejantis žmones ir sąlygojantis didžiausius kultūros laimėjimus. Šį kriterijų taikėme vertindami psichikos gyvenimo reiškinius, nustatydami veiksmingo bendrystės jausmo laipsnį. Žinodami, kaip individas elgiasi draugijoje, kaip jis įgyvendina bičiulystę, paverčia ją vaisinga ir gyva, gauname plastišką žmogaus psichikos vaizdą. Galiausiai nustatėme – tai buvo antrasis būdo

vertinimo kriterijus, – kad galios ir pranašumo siekis yra ta jėga, kuri labiausiai ardo bendrystės jausmą.

Remdamiesi šiais dviem kriterijais supratome, kad žmonių skirtumus sąlygoja santykinis bendrystės jausmo ir galios siekio laipsnis, kad šie veiksniai tarpusavyje priklausomi. Tai dinaminė sąveika, kurios išorinę raišką ir vadiname būdu.

Antras skyrius

Agresyvaus būdo bruožai

1. Tuščiagarbystė (garbėtroška)

Psichikos gyvenime išsikerojus pripažinimo siekiui, įtampa taip sustiprėja, kad ilgainiui žmogus susitelkia į galios bei pranašumo tikslą ir intensyviau stengiasi jį pasiekti. Jo gyvenimas virsta didelio triumfo laukimu. Toks žmogus praranda realybės jausmą, nes nutrūksta jo ryšys su gyvenimu, jį nuolat kamuoja klausimas, kokį įspūdį jis daro kitiems ir ką kiti apie jį mano. Tokia laikysena itin riboja individo veiksmų laisvę, ir ryškiausiu būdo bruožu tampa tuščiagarbystė.

Galime teigti, kad kiekvienam žmogui būdinga tuščiagarbystė ar bent jos užuomazgos. Tiesa, atvirai demonstruojama tuščiagarbystė nelabai imponuoja, todėl paprastai ji slepiama, įgauna įvairiausias formas. Kuklumas kartais irgi gali būti tuščiagarbystės atmaina. Žmogus gali būti toks tuščiagarbis, kad kitų nuomonė jam apskritai nerūpi arba, priešingai, jis godžiai jos vaikosi, mėgindamas išpešti sau naudos.

Peržengusi tam tikrą ribą tuščiagarbystė tampa itin pavojinga. Ji ne tik spaudžia žmogų atlikti įvairiausius nereikalingus darbus, reikalauja pastangų, labiau nukreiptų į regimybę, o ne į būtį, ne tik verčia jį nuolat galvoti apie save ar daugių daugiausia domėtis kitų nuomone apie jį, dėl tuščiagarbystės jis anksčiau ar vėliau praranda kontaktą su tikrove. Jis gyvena nesuvokdamas žmonių ryšių, nejausdamas sąsajų su gyvenimu, pamiršta, ko šis iš jo reikalauja ir ką jis pats galėtų duoti kaip žmogus. Tuščiagarbystė labiau už bet kurią kitą ydą stabdo laisvą žmogaus raidą, nes jis nuolat svarsto, ar galiausiai *turės* kokios nors naudos.

Kartais žmonės gelbstisi, tuščiagarbystę, puikybę pavadindami gražesniu žodžiu, *ambicija;* atrasime nemažai žmonių, besididžiuojančių, kokie jie ambicingi. Kartais kalbama ir apie „aktyvumą". Kol šis naudingas visuomenei, galima jį toleruoti. Tačiau dažniausiai visais šiais žodžiais tedangstoma ypatinga tuščiagarbystė.

Tuščiagarbystė atsiranda labai anksti ir kliudo žmonėms tapti tikrais partneriais, verčia juos veikiau kaišioti kitiems pagalius į ratus. Matydami negalėsią patenkinti tuščiagarbystės, jie neretai pasistengia, kad bent kiti kentėtų. Dažnai matome, kad tuščiagarbiai vaikai pavojingomis aplinkybėmis stengiasi itin pabrėžti savo vertę ir džiaugiasi, jei pavyksta priversti silpnesniuosius pajusti jų jėgą. Čia būtų galima paminėti ir gyvūno kankinimo atvejus. Kiti, jau kiek netekę drąsos, mėgins tenkinti tuščiagarbystę nesuprantamais mažmožiais, užmetę svarbiausią veiklos sritį, darbą, jie sieks pripažinimo kitame, pagal užgaidas susikurtame karo veiksmų teatre. Tarp jų sutiksime nuolat besiskundžiančių, koks sunkus gyvenimas, ir nuolat tvirtinančių, kad kiti jiems yra skolingi. Tokie žmonės teigia, kad būtų daug pasiekę, jei ne blogas auklėjimas, jei ne ta ar kita nelaimė. Daugmaž tokie jų skundai. Jie visada suranda dingstį pasitraukti iš gyvenimo fronto. Tačiau ir jų svajonės tenkina vien tuščiagarbystę.

Aplinkiniams nuo jų nemenkai kliūva. Jie išgirsta nemažai kritikos. Paprastai tuščiagarbis stengiasi neigti savo kaltę dėl nesėkmių. Jis visada teisus, o kiti neteisūs, nors išties gyvenime svarbu ne būti teisiam, o atlikti, ką privalai, ir prisidėti skatinant kitus. Tačiau iš jo lūpų sklinda vien skundai ir pasiteisinimai.

Tai žmogaus dvasios triukai, mėginimai išsaugoti tuščiagarbystę, pranašumo pojūtį ir nepatirti sukrėtimų.

Dažnai girdime prieštaraujant, kad be ambicijos nebūtų įmanomi didieji žmonijos laimėjimai. Tai tėra regimybė, neteisinga perspektyva. Kadangi nė vienas žmogus nėra visiškai apsaugotas nuo tuščiagarbystės, kiekvienam ji labiau ar mažiau būdinga.

Tačiau anaiptol ne šis bruožas nukreipia žmogų naudingų laimėjimų linkme ir suteikia jam jėgų. Šie laimėjimai gali rastis tik esant bendrystės jausmui. Genialus laimėjimas neįmanomas visiškai nepaisant bendrystės. Būtina jo prielaida – ryšys su visuma, troškimas skatinti ją. Antraip mums į galvą neateitų laikyti vertingu tokį laimėjimą. Tuščiagarbystė, jei jos būta, iš tikrųjų tegalėjo trukdyti, varžyti. Jos indėlis negali būti svarus.

Šiandienos visuomeninė atmosfera tikrai nepalanki, kad galėtume tikėtis visiškai įveikti tuščiagarbystę. Naudinga tiesiog suvokti šį faktą. Jį pripažinę kartu pripažįstame skaudžiausią mūsų kultūros reiškinį: daugybė žmonių degraduoja, lieka nelaimingi visą gyvenimą, juos tiesiog persekioja nelaimės. Tai žmonės, kurie nesutaria su kitais, negali prisitaikyti gyvenime, nes siekia vienintelio tikslo – atrodyti didesni, nei iš tiesų yra. Tad jie lengvai įsivelia į konfliktą su tikrove, kuriai nei šilta, nei šalta dėl to, kad kas nors pernelyg geros nuomonės apie save. Nenusisekęs mėginimas patenkinti tuščiagarbystę – esminis veiksnys, kurį aptinkame tirdami sunkiausius žmonijos istorijos momentus. Norint suprasti sudėtingą asmenybę, svarbu nustatyti, kokio masto jos tuščiagarbystė, kur link ji nukreipta ir kokias priemones pasitelkia. Galiausiai visada pamatysime, kad tuščiagarbystė niokoja bendrystės jausmą. Ji nesuderinama su bendrystės jausmu, nes negali paklusti bendrystės principui.

Tačiau tuščiagarbystėje glūdi jos pačios lemtis. Mat jos plėtrai nuolat kelia grėsmę logiški kontrargumentai, savaime atsirandantys visuomeniniame gyvenime kaip absoliuti tiesa, kuriai niekas negali pasipriešinti. Tad tuščiagarbystė netrukus priverčiama slapstytis, maskuotis, ji turi rinktis aplinkkelius, o tuščiagarbį individą nuolat kamuoja baikščios dvejonės, ar išties jis pergalingai prasimuš ir pasieks tokią šlovę ir tokį triumfą, kad jo tuščiagarbystė būtų patenkinta. Laikas bėga, kol jis taip svajoja ir svarsto. Kai laikas praeina, jis gali geriausiu atveju teisintis, kad dabar jau vėlu, sąlygos veikti nebetinkamos.

Paprastai toliau įvykiai klostosi taip: žmogus nuolat žvalgosi privilegijuotos padėties, stovi nuošaly ir stebi, nepasitiki ir laiko aplinkinius priešais. Jis laikosi puolimo ir gynybos pozicijos. Dažnai tokius žmones matome dvejojančius, mąsliai ir, regis, gan logiškai samprotaujančius, tad atrodo, tarsi jie išties būtų teisūs. Tačiau tie samprotavimai tėra laiko švaistymas, leidžiantis jiems nepaisyti savo būties esmės, atsisakyti kontakto su gyvenimu, su visuomene, su jiems keliamais uždaviniais. Įdėmiau pažvelgę pamatysime beribę tuščiagarbystę, įvairiausias formas įgaunantį troškimą visus pranokti. Jį liudija šių žmonių laikysena ir apranga, jų kalbėsena ir tai, kaip jie elgiasi su kitais. Trumpai tariant, kad ir kur pažvelgsi, matysi tuščiagarbį žmogų, siekiantį visus pranokti, dažnai bet kokiomis priemonėmis. Kadangi išorinės tokio pobūdžio apraiškos nelabai simpatiškos, tuščiagarbiai žmonės, jei jie protingi, netrukus suvokia savo konfliktą su visuomene ir pasistengia jį kiek užglaistyti. Pasitaiko, kad tokiais atvejais individas vaidina labai kuklų, beveik nesirūpina išore, idant parodytų, kad nėra tuščiagarbis. Pasakojama, kad kartą Sokratas, pamatęs tribūnoje apdriskusį oratorių, sušuko: „Atėnų jaunuoli, pro visas skyles žvelgia tavo tuščiagarbystė".

Dažnai žmonės tiesiog įsitikinę nesą tuščiagarbiai. Jie kreipia dėmesį tik į išorines apraiškas ir nesupranta, kad tuščiagarbystė slypi kur kas giliau. Pvz., ji gali reikštis ir tuo, kad žmogus nuolat gražbyliauja draugijoje, visada stengiasi pareikšti savo nuomonę, kartais netgi draugiją vertina pagal tai, ar jam tai pavyko, ar ne. Yra tuščiagarbių, kurie apskritai neišsišoka, netgi nepasirodo draugijose, vengia jų. Šis vengimas irgi gali įgauti įvairiausias formas. Kviečiami jie arba apskritai neateina, arba leidžiasi ilgai įkalbinėjami, arba vėluoja. Kiti draugijoje pasirodo tik ypatingomis aplinkybėmis, jie laiko save „rinktiniais" ir kartkartėmis tai išdidžiai pareiškia. Dar kiti patenkina tuščiagarbystę apeidami *visas* draugijas.

Nereikia manyti, kad tai tėra nereikšmingos smulkmenos. Šių reiškinių priežastys slypi kur kas giliau. Iš tikrųjų tokiems žmonėms svetimas visuomeninis gyvenimas, jie labiau linkę jį griauti, nei skatinti. Norint išsamiau pavaizduoti visus šiuos tipus, prireiktų mūsų didžiųjų rašytojų kūrybinių sugebėjimų.

Tuščiagarbystė aiškiai liudija veržimąsi aukštyn; nepajėgumo jausmo apimtas žmogus nori būti pranašesnis už kitus ir iškelia sau tikslą, kurio neįmanoma pasiekti. Galime įtarti, kad žmogus, kurio tuščiagarbystė krinta į akis, dažniausiai pats nesuvokdamas *menkai save vertina*. Žinoma, pasitaiko puikiai suvokiančių, kad kaip tik čia jų tuščiagarbystės ištakos. Tačiau nepakanka tai suvokti, kad būtų galima padaryti veiksmingas išvadas.

Tuščiagarbystė žmogaus psichikos gyvenime pasireiškia labai anksti. Išties joje visada esama kažko vaikiško; tuščiagarbiai beveik visada mums atrodo vaikiški. Šio būdo bruožo formavimąsi gali paskatinti įvairiausios aplinkybės. Vaikas gali jaustis nuskriaustas, nes dėl klaidingo auklėjimo jį itin slegia tai, kad jis mažas. Kitais atvejais pasipūtimą skatina savotiška šeimos tradicija. Iš tokių žmonių neretai išgirstame, kad ir jų tėvai pasižymėjo šiuo „aristokratišku" būdo bruožu, skyrusiu juos nuo kitų. Tačiau tokia laikysena iš tikrųjų dangstomas mėginimas pasijusti išskirtiniu, kitokiu žmogumi, kilusiu iš ypatingos, „geresnės" šeimos, kupinu „geresnių", „aukštesnių" poreikių bei jausmų, kuriam privilegijos tiesiog likimo nulemtos. Kaip tik ši pretenzija į privilegijuotą padėtį suteikia kryptį žmogaus gyvenimui, lemia jo elgseną ir raiškos formas. Gyvenimas nelabai skatina sėkmingą tokio tipo žmonių raidą, jie nekenčiami arba išjuokiami, tad daugelis netrukus baikščiai atsitraukia ir gyvena kaip atsiskyrėliai. Tūnodami namie, neprivalėdami niekam pateikti ataskaitos, jie gali puoselėti iliuzijas ir net paremti savo laikyseną samprotavimais, ko būtų galėję pasiekti, jei kažkas būtų buvę kitaip. Tarp jų dažnai pasitaiko įžymių, talentingų,

nepaprastai išsilavinusių žmonių. Jų galimybės tikrai nemenkos. Tačiau jie tuo piktnaudžiauja mulkindami save ir kitus. Jie labai reiklūs toms sąlygoms, kuriomis sutiktų aktyviai bendradarbiauti visuomenėje. Kartais kelia reikalavimus, neįvykdomus dėl laiko veiksnio (pvz., jei jie ar kas nors kitas būtų ką nors padarę, išmokę ar sužinoję anksčiau ir pan.) arba dėl kitų priežasčių (pvz., jei vyrai būtų vyrai, jei moterys būtų kitokios). Tokių reikalavimų neįmanoma įgyvendinti net turint geriausių norų, tad reikia pripažinti, kad tai tėra vangūs išsisukinėjimai, kurie praverčia kaip migdomieji, kad nereikėtų galvoti apie tai, kas pražiopsota.

Tad šie žmonės kupini priešiškumo, linkę lengvabūdiškai stebėti kitų skausmą ir nepaisyti jo; galime prisiminti didžiojo žmonių žinovo La Rochefoucauld kadaise pasakytus žodžius, kuriais jis apibūdino daugelį žmonių: „Jie lengvai pakelia kitų skausmą". Dažnai priešiškumą liudija *aštri kritiška*. Tokie žmonės bet ką sutrina į miltus, nuolat šaiposi ir peikia, niekam nenusileidžia ir visus keikia. Kartu turime priminti, kad negana pažinti blogį ir jį pasmerkti; reikia kaskart klausti savęs, ką *pats* padarei, kad padėtis pagerėtų. Žinia, tuščiagarbiui visiškai pakanka vienu moju pakilti virš kitų, viską išdeginant aštriu kritikos šarmu. Kartu šiems žmonėms dažnai praverčia tai, kad jie neįtikėtinai pasikaustę šioje srityje. Tarp jų pasitaiko nuostabiausio sąmojo, stulbinamo nuovokumo egzempliorių. Piktnaudžiauti galima viskuo, taip pat ir sąmoju bei nuovokumu, juos galima paversti blogu įpročiu arba menu, kaip didžiųjų satyrikų atveju. Paniekinamu, žeminamu elgesiu, kuriuo šie žmonės negali atsimėgauti, reiškiasi itin dažna šio būdo bruožo savybė, *polinkis nuvertinti*. Jis rodo, kad iš tikrųjų tuščiagarbio puolimo objektu tampa kito žmogaus vertė ir reikšmė. Jis mėgina pajusti pranašumą menkindamas kitą. Kito vertės pripažinimas tokius žmones paveikia kaip asmeninis įžeidimas. Šitai irgi liudija giliai glūdintį silpnumo pojūtį.

Kadangi tai nesvetima mums visiems, šiais samprotavimais galime puikiai pasinaudoti keldami sau reikalavimus. Net jei nepajėgsime per trumpą laiką išrauti visko, ką mumyse sudaigino tūkstantmetė kultūra, pažangu bus ir tai, kad nesileisime apakinami nuomonių, kurios po akimirkos pasirodo esančios žalingos. Tai anaiptol nereiškia, kad trokštame būti kitoniški ar dairomės kitoniškų žmonių, mes tiesiog paklūstame dėsniui, kuris reikalauja, kad ištiestume vieni kitiems ranką, laikytumės drauge ir drauge dirbtume. Šiais laikais, kai bendradarbiavimas itin reikalingas, nebelieka vietos asmeniniams tuščiagarbiškiems siekiams. Kaip tik tokiais laikais kaip dabartiniai itin išryškėja tuščiagarbiškos nuostatos keliami prieštaravimai, nes tokių pažiūrų žmonės lengvai patiria nesėkmę ir galiausiai turi būti arba sutramdomi, arba užjaučiami. Regis, kaip tik mūsų laikai ypač nepalankūs tuščiagarbystei, tad reikia mažų mažiausiai atrasti naujas tuščiagarbystės formas, pasistengti, kad žmogus siektų patenkinti tuščiagarbystę bent jau tose srityse, kur jis gali būti naudingas visuomenei.

Neretai pasitaikančias tuščiagarbystės apraiškas mėginsime parodyti tokiu pavyzdžiu. Jauna moteris, jauniausia iš daugybės brolių ir seserų, buvo lepinama nuo pat kūdikystės. Motina dieną naktį buvo jos paslaugoms, tenkindavo kiekvieną jos norą. Tad jaunėlės, kuri ir fiziškai buvo labai silpna, reikalavimai neišmatuojamai išaugo. Vieną dieną ji suvokė, kad susirgus jos galia aplinkiniams dar labiau padidėja. Netrukus liga jai tapo itin vertinga gėrybe. Ji jau nebejautė ligai antipatijos, kuri būdinga sveikiems žmonėms, kartkartėmis pasijusti blogai jai anaiptol nebuvo nemalonu. Netrukus ji taip ištobulėjo, kad galėdavo susirgti bet kada, ypač panorėjusi ką nors laimėti. Tačiau ką nors laimėti ji norėdavo visada, tad tapo amžina ligone. Tokios *ligos pojūčio* formos dažnai pasitaiko tarp vaikų ir suaugusiųjų, jaučiančių, kad šitaip didėja jų galia aplinkiniams, jie tampa šeimos centru, neribojami valdo kitus. Galimybė tokiu būdu

demonstruoti galią itin padidėja, jei tai gležni, silpni žmonės; natūralu, kad šį būdą pasirenka kaip tik tie, kurie jau pasimėgavo kitų rūpesčiu dėl jų sveikatos. Žinoma, galima sugalvoti ir vieną kitą triuką, pvz., pradėti mažai valgyti, šitaip nušaunant bent du zuikius: pats blogai atrodai, o kiti priverčiami tobulinti kulinarinius sugebėjimus. Kartu atsiranda troškimas, kad kas nors nuolat būtų šalia. Tokie žmonės nepakenčia, jei yra paliekami vieni. Šito nesunku išvengti įsikalbėjus ligą ar kokią kitą grėsmę, ir tai vyksta įsigyvenant į pavojingą situaciją, tarkim, įsijaučiant į ligą ar kokį kitą pavojų. Žmogaus sugebėjimą *įsijausti* liudija sapno fenomenas, sapnuojant susidaro įspūdis, tarsi tam tikra situacija būtų reali.

Tokiems žmonėms pavyksta įsijausti į ligą, netgi taip, kad nė kalbos negali būti apie melą, apgavystę ar įsivaizdavimą. Jau žinome, kad įsijautimo į situaciją padariniai gali būti tokie patys kaip ir realios situacijos. Pvz., tokie žmonės gali apsivemti ar įsibaiminti, tarsi iš tikrųjų justų šleikštulį ar grėsmę. Paprastai jie ir išsiduoda, kaip jiems tai pavyksta. Antai minėta moteris paaiškino kartais jaučianti tokią baimę, kad atrodo, jog „kitą akimirką ištiks apopleksija“. Kai kurie žmonės tai gali taip puikiai įsivaizduoti, kad išties praranda pusiausvyrą, ir niekas nepasakys, kad jie įsivaizduoja ar simuliuoja. Jei žmogui pavyksta pademonstruoti ligos požymius ar bent nervingumo simptomus, kiti priverčiami pasilikti greta, globoti jį ir rūpintis jo gera savijauta. To reikalauja jų bendrystės jausmas. Tuo ir grindžiama ligonio galybė.

Tokiomis aplinkybėmis itin išryškėja prieštaravimas bendrystės dėsniui, reikalaujančiam atodairos į aplinkinius. Paprastai tokie žmonės neįstengia suprasti aplinkinių džiaugsmų ir rūpesčių; jiems labai sunku palaikyti kitą ar bent jo neskaudinti. Galbūt jiems tai pavyktų įtempus visas jėgas, pasitelkus tai, ką jiems suteikė kultūra ir auklėjimas; arba, kaip dažniausiai pasitaiko, jie bent sukurtų regimybę, kad labai nerimauja dėl kito.

Tačiau vis tiek jų elgesį lemtų ne kas kita, tik savimeilė ir tuščiagarbystė. Taip buvo ir mūsų aptariamu atveju. Pacientės nerimas dėl giminaičių buvo tiesiog beribis. Tereikėjo motinai kartą pusvalandžiu vėliau patiekti pusryčius, kad ji labai susirūpintų. Pacientė nenurimo, kol jos vyras atsikėlė ir patikrino, ar motinai nieko neatsitiko. Ši ilgainiui priprato visada būti labai punktuali. Ne lengviau sekėsi ir sutuoktiniui, verslininkui, kuris turėjo paisyti klientų ir verslo partnerių, tačiau kaskart, grįžęs kiek vėliau, nei sutarta, rasdavo žmoną susmukusią, iš baimės išpiltą prakaito, žodžiu, tikrą nelaimėlę, kuri pasakodavo iškentusi baisiausias kančias. Tad ir jam neliko nieko kito, tik būti punktualiam.

Daugelis turbūt paprieštaraus, kad šitokiu elgesiu moteris nieko nelaimi, tai ne itin dideli triumfai. Tačiau prisiminkime, kad tai tėra *maža visumos dalis*, atspindinti visus gyvenimo santykius, kad šitaip moteris pradeda ir atlieka kito dresūrą, kad, negana to, ji apimta nevaržomo galios troškimo ir tik jį patenkinusi užglosto tuščiagarbystę; įvertinkime sąnaudas, kurios reikalingos jai siekiant savo, ir suprasime: *šiai* moteriai tokia laikysena jau tapo būtinybe. Ji negalėtų ramiai gyventi, jei jos norai nebūtų besąlygiškai ir nedelsiant vykdomi. Bendras gyvenimas neapsiriboja punktualiu kito atėjimu, tad tokiu imperatyviu elgesiu moteris reguliuoja tūkstančius kitų santykių, įsakymus paremdama ir baimės priepuoliais. Ji taip rūpinasi, kad kiekvienas turi besąlygiškai paklusti jos valiai. Tad matome, kad šiuo atveju *rūpestis tėra tuščiagarbystės tenkinimo priemonė.*

Neretai ši laikysena įgauna tokį mastą, kad įgyvendinti norą žmogui tampa svarbiau nei tai, ko jis nori. Tai liudija vienos šešiametės mergaitės pavyzdys; ji buvo itin *aikštinga*, nuolat stengdavosi pasiekti viską, kas tik jai šaudavo į galvą, genama vien troškimo parodyti savo galią ir priversti kitus paklusti, kad ir kokie būtų padariniai. Kartą motina, kuri stengėsi sutarti su ja, tik nežinojo kaip, pamėgino nudžiuginti mergaitę jos

mėgstamu patiekalu ir atnešė jį sakydama: „Žinau, kad labai jį mėgsti, todėl tau atnešiau". Mergaitė numetė skanėstą ant žemės, sutrypė jį ir sušuko: „Bet aš noriu ne todėl, kad tu jį atnešei, o todėl, kad noriu". Kitą kartą motinai paklausus, ko ji norėtų pavakariams, kavos ar pieno, mergaitė sustojo tarpdury ir visiškai aiškiai sumurmėjo: „Jei pasiūlys pieno, gersiu kavą, jei pasiūlys kavos, gersiu pieną".

Šis vaikas kalbėjo be užuolankų. Tačiau nepamirškime, kad daugelis vaikų tokie, tik neišsiduoda, kad veikiausiai šis bruožas labiau ar mažiau būdingas kiekvienam vaikui, kiekvienas bent retkarčiais stengiasi pasiekti savo, net jei tai jam visiškai nenaudinga ar netgi žalinga. Dažniausiai tai tokie vaikai, kuriems vienaip ar kitaip buvo leista pajusti savo valios privilegiją. Šiandien tam dingsčių tikrai netrūksta. Kaip tik todėl tarp suaugusiųjų daug dažniau sutinkame žmonių, kurie nori pasiekti savo, o ne skatinti aplinkinius. Kai kurių tuščiagarbystė taip išvešėjo, kad jie nebeįstengia atlikti nieko, ką jiems pasiūlo kiti, net jei tai būtų savaime suprantamas dalykas ar nuo to priklausytų jų pačių laimė; tai žmonės, kurie per kiekvieną pokalbį laukia akimirkos, kada galės įsikišti ir paprieštarauti. Tuščiagarbystė taip paveikia kai kurių žmonių valią, kad jie sako „ne" ir tada, kai nori pasakyti „taip".

Nuolat pasiekti savo pavyksta tik šeimoje, ir tai ne visada. Nemažai tokių žmonių, kurie bendraudami su svetimais atrodo itin nuoširdūs ir nuolaidūs. Tiesa, toks bendravimas neilgalaikis, jis greitai nutrūksta, veikiausiai ir nelabai pageidaujamas. Tačiau gyvenimas neišvengiamai suveda žmones, tad dažnai galima matyti, kaip žmogus tuoj pat užkariauja visų širdis ir vos spėjęs jas užkariauti palieka visus likimo valiai. Tokie žmonės beveik visada *stengiasi apsiriboti šeima.* Taip buvo ir mūsų pacientės atveju. Dėl malonaus būdo, demonstruojamo už šeimos ribų, ji visur buvo labai mylima. Tačiau kur nors išėjusi ji

tuoj pat grįždavo namo. Siekis grįžti į šeimą kaskart įgaudavo įvairiausias formas. Ji ateidavo į svečius, bet netrukus turėdavo eiti namo, nes suskausdavo galva. Mat svečiuose ji nesijausdavo absoliučiai pranaši kaip namie. Kadangi ši moteris pagrindinę savo gyvenimo problemą, tuščiagarbystės tenkinimo problemą, galėjo spręsti tik šeimoje, visada kas nors nugindavo ją atgal į šeimą, kas nors jai trukdydavo už šeimos ribų. Galiausiai ji susijaudindavo ir įsibaimindavo tiesiog atsidūrusi tarp svetimų žmonių. Ji jau negalėjo lankytis teatre, netrukus apskritai bijojo išeiti į gatvę. Čia ją apleisdavo pojūtis, kad kiti paklūsta jos valiai. *Už* šeimos ribų, ypač gatvėje, jos pageidaujamos situacijos nesurasi. Šitai paaiškina moters nenorą išeiti pasivaikščioti be „dvariškių" palydos. Tai buvo ideali, jos mėgstama situacija: būti supamai žmonių, nuolat besirūpinančių ja. Tyrimas parodė, kad šį šabloną ji atsinešė iš kūdikystės. Ji buvo jauniausia, silpna ir liguista, todėl jai reikėjo kur kas daugiau šilumos nei kitiems vaikams. Ji griebėsi šios lepinamo vaiko situacijos ir būtų neatsisakiusi jos visą gyvenimą, jei konfliktinės gyvenimo aplinkybės nebūtų sutrikdžiusios tokios elgsenos. Moters nerimas ir baimės būsenos, tokios stiprios, kad kiti tiesiog negalėjo prieštarauti, liudijo, kad spręsdama tuščiagarbystės problemą ji pasuko neteisingu keliu. Sprendimas buvo blogas, nes ji visiškai nenorėjo paklusti žmonių bendrabūvio sąlygoms. Galiausiai kankinantys simptomai taip sustiprėjo, kad ji kreipėsi į gydytoją.

Dabar reikėjo pamažu atskleisti jos metų metais kurtą gyvenimo planą. Reikėjo įveikti didžiulį pasipriešinimą, nes, nors ir atėjusi pas gydytoją, sielos gelmėse ji nebuvo pasiruošusi permainoms. Ji tenorėjo toliau viešpatauti šeimoje ir nepatirti baimės būsenų gatvėje. Deja, viena buvo neįmanoma be kita, be atpildo. Atskleidę nesąmoningą jos gyvenimo planą parodėme, kad ji yra to plano vergė, nori mėgautis jo teikiama nauda ir kaip nors išvengti žalos.

Šis pavyzdys ryškiai parodo, kad bent kiek stipresnė tuščiagarbystė yra našta, visą gyvenimą stabdanti žmogaus pažangą ir galiausiai pastūmėjanti jį prie kracho. Pacientė neįžvelgia šio ryšio, kol jos žvilgsnis nukreiptas tik į tuščiagarbystės teikiamus pranašumus. Daugybė žmonių laiko garbėtrošką *vertinga* savybe nepastebėdami, kad šis bruožas verčia žmogų būti nuolat nepatenkintą, paveržia jo ramybę ir miegą.

Pasitelksime dar vieną pavyzdį. Dvidešimt penkerių metų vyriškis turėjo laikyti baigiamuosius egzaminus. Tačiau jis kapituliavo pajutęs, kad viskas apskritai nustojo jį dominti. Persekiojamas bjauriausių nuotaikų jis koneveikė save visiškai įsitikinęs, kad nieko nesugeba. Prisiminęs vaikystę vyriškis pradėjo priekaištauti tėvams, kad tai jų nesupratingumas sugriovė jo gyvenimą. Taip nusiteikęs jis kartais pagalvodavo, kad iš tikrųjų žmonės visiškai beverčiai ir neįdomūs. Tokios mintys galiausiai privertė jį izoliuotis.

Slapta varomoji jėga ir šiuo atveju buvo tuščiagarbystė, suteikusi jam dingstį išsisukti nuo egzaminų. Mat kaip tik prieš egzaminą vyriškį apniko šios mintys, atsirado šis *scenos jaudulys*, begalinis nenoras, dėl kurio jis nieko nepajėgė daryti. Tačiau visa tai jam turėjo ypatingą reikšmę. Mat nors dabar jis nieko nepasiekė, jo savigarba vis tiek buvo išgelbėta. Jis turėjo gelbėjimo ratą, jam nebuvo galima priekaištauti. Galėjo guostis, kad jį ištiko sunki lemtis, jis susirgo, tapo neįgalus. Laikysena, neleidžianti žmogui atsidurti dėmesio centre, tėra kita tuščiagarbystės forma. Ji verčia jį daryti lankstą kaip tik tą akimirką, kai teigiamas sprendimas dėl jo kompetencijos kone neabejotinas. Žmogus galvoja apie šlovę, kurią galėtų prarasti pralaimėjęs, ir pradeda abejoti savo sugebėjimais. Tai paslaptis visų tų, kurie negali ryžtis apsispręsti.

Prie tokių žmonių priklauso ir mūsų pacientas. Iš jo pasakojimų aiškėja, kad jis išties visada buvo toks. Imdavo dvejoti kaskart, kai artėdavo apsisprendimo momentas. Mums, studijuo-

jantiems žmogaus raidos liniją, jo gyvenseną, toks elgesys reiškia norą spustelėti stabdžius, sustoti.

Šis pacientas buvo vyriausias iš keturių vaikų, vienintelis berniukas, ir tik jį tėvai leido į mokslus, žodžiu, tai buvo šeimos šviesulys, į kurį dėta daugybė vilčių. Tėvas nepraleisdavo progos paskatinti jo garbėtrošką, nuolat pranašaudavo, kuo jis kada nors taps, tad galiausiai vaikinas prieš akis tematė vienintelį tikslą: visada būti pranašesniam už kitus. Dabar apimtas netikrumo jausmo jis dvejojo, ar išties įstengs pasiekti, ko iš jo tikimasi. Tuščiagarbystė privertė jį atsitraukti.

Tai rodo, kad vykstant tuščiagarbystės, garbėtroškos principo raidai, kauliukai krinta savaime, žmogaus pažanga tampa neįmanoma. Tuščiagarbystė susiremia su bendrystės jausmu, ir šis prieštaravimas neišsprendžiamas. Vis dėlto matome, kaip tuščiagarbiai žmonės nuo pat vaikystės neigia bendrystės jausmą ir mėgina eiti savo keliu. Jie primena žmogų, vaizduotėje susikūrusį miesto planą, vaikščiojantį su tuo planu po miestą ir ieškantį objektų ten, kur *jis* juos pažymėjo pagal savo užgaidą. Aišku, jis niekada neranda ko ieškojęs ir kaltina tikrovę. Panaši tuščiagarbio, įnoringo žmogaus dalia. Jėga arba klasta ir vyliumi jis stengiasi prastumti savo principą, tai esminis jo santykių su aplinkiniais bruožas. Jis nuolat laukia progos parodyti, kad kiti neteisūs, ir nurodyti jų klaidas. Jis laimingas, jei pavyksta (bent jau sau) parodyti, kad yra protingesnis ar geresnis už kitus, ir nors kitiems dėl to nei šilta, nei šalta, jie priima iššūkį ir pradeda neilgą kovą, kurią tuščiagarbis kartais laimi, kartais pralaimi, tačiau visada lieka įsitikinęs savo pranašumu ir teisumu.

Visa tai tėra pigūs triukai. Juk kiekvienas gali įsivaizduoti, kas jam patinka. Tad, kaip šiuo atveju, gali atsitikti, kad susidūręs su būtinybe studijuoti, paklusti knygos išminčiai, juolab laikyti egzaminą, kuris turėtų nustatyti tikrąjį jo kompetencijos laipsnį, žmogus staiga suvokia visą savo nepajėgumą. Dėl netei-

singos perspektyvos jis pervertina situaciją, suvokia ją taip, tarsi ant kortos būtų pastatyta jo gyvenimo laimė ir prasmė. Tad tiesiog neišvengiamai kyla įtampa, kurios nė vienas nepajėgtų ištverti.

Kiekvienas kontaktas jam irgi bus reikšmingas, ypatingas įvykis. Kiekvieną pokalbį, kiekvieną žodį jis vertins kaip savo pergalę arba pralaimėjimą. Tai nenutrūkstama kova; žmogui, pavertusiam tuščiagarbystę, garbėtrošką bei puikybę gyvenimo šablonu, ji kelia vis naujų sunkumų, paglemžia tikrąjį gyvenimo džiaugsmą. Juk džiaugtis įmanoma tik priimant gyvenimo aplinkybes. Nepaisantis jų užkerta sau kelią į džiaugsmą bei palaimą ir netrukus pats pastebės, kad jam apskritai nepasiekiama tai, kas kitiems teikia pasitenkinimą ir laimę. Jis gali daugių daugiausia įsisvajoti apie savo didybę ir pranašumą, tačiau tikrovė anaiptol nepatvirtins jo svajonių, jos nebus įgyvendintos. Netgi jei jam ir pavyktų įgyti pranašumą, visada atsiras pakankamai žmonių, kuriems bus malonu tai nuginčyti. Šito neįmanoma išvengti. Neįmanoma priversti kitą pripažinti savo pranašumą. Tad lieka tik pasipūtėliška, visiškai nepatikima paties žmogaus nuomonė apie save. Šitaip įklimpus sunku siekti realių tikslų ar skatinti aplinkinius. Niekas nelaimi, visi tampa puolimo ir nuolatinės destrukcijos objektais. Regis, tokie žmonės tiesiog jaučiasi įpareigoti visą laiką atrodyti didingi ir pranašesni už kitus.

Visai kas kita, kai *žmogaus vertė* atsiskleidžia skatinant kitus. Tada jis savaime tampa vertingas, ir neveiksmingi jokie mėginimai tai nuginčyti. Pats žmogus gali išlikti visiškai ramus, nes ne viską grindė tuščiagarbyste. Pagrindinis tuščiagarbystės požymis – tai į *savo asmenį* nukreiptas žvilgsnis, nuolatinės pastangos išaukštinti savo asmenybę. Tuščiagarbis visada atlieka laukiančiojo ir imančiojo vaidmenį. Palyginkime jį su žmogumi, kurio bendrystės jausmas stiprus, kuris gyvena taip, tarsi nuolat nebyliai klaustų: „Ką galėčiau duoti?", ir išsyk pamatysime milžinišką jų vertės skirtumą.

Taip priartėjame prie to, ką žmonės nepaprastai įžvalgiai nujautė prieš tūkstančius metų. Šią nuojautą atskleidžia išmintingas Biblijos žodis: *didesnė palaima duoti, nei imti.* Šiandien apmąstydami šių žodžių, nusakančių itin seną žmonijos patirtį, prasmę suvokiame, kad omeny turima *nuotaika*, davimo, skatinimo, pagalbos nuotaika, natūraliai teikianti pusiausvyrą, harmoniją psichikos gyvenimui; tai tarsi dievų dovana, savaime tenkanti duodančiajam, tuo tarpu tas, kuris labiau nusiteikęs imti, dažniausiai yra nepatenkintas, suglumęs, nuolat kamuojamas minties, ką dar galėtų įgyti ir pasisavinti, kad būtų visiškai laimingas. Nekreipiant dėmesio į kito poreikius, džiūgaujant dėl kito nelaimės nebelieka erdvės mintims apie susitaikymą ir ramybę. Toks žmogus negailestingai reikalauja, kad kitas paklustų įstatymams, sukurptiems pagal jo užgaidą, jam reikia kito dangaus nei esamas, kitokios žmonių mąstysenos ir jausenos. Trumpai tariant, jo nepasitenkinimas ir netaktas siaubingi, kaip, beje, ir visa kita, kas jam būdinga.

Grynai išorinės, primityvesnės tuščiagarbystės formos būdingos žmonėms, kuriems pernelyg svarbi jų apranga, kurie rengiasi rėksmingai, pustosi kaip dabitos, norėdami pasipuikuoti prieš kitus; panašiai stengdavosi išsiskirti pirmykščiai žmonės, o ir dabar taip tebesielgia primityvios tautos, pvz., koks nors primityvus žmogus labiausiai didžiuosis, įsipynęs į plaukus išties ilgą plunksną. Begalė žmonių jaučia didžiausią pasitenkinimą išsipuošę, visada vilkėdami kuo madingiausius drabužius. Jų tuščiagarbystę liudija įvairūs atvaizdai ir papuošalai, kuriais jie be saiko apsikarsto, kartais ir energingi lozungai, karingos emblemos ar ginklai, kurie išties panaudoti veikiausiai išgąsdintų priešą. Kartais, ypač vyrai, puošiasi erotinio pobūdžio figūromis, tatuiruotėmis, kurios mums atrodo nešvankios ir pan.

Tokiais atvejais visada pajuntame jų norą imponuoti, išsiskirti bent begėdiškumu. Kai kurie žmonės išties jaučia savotišką didybę ir pranašumą elgdamiesi begėdiškai. Kiti patiria šį

pojūtį, kai elgiasi šiurkščiai, negailestingai, demonstruoja nenuolaidumą ir užsisklendimą. Kartais tai irgi gali būti tik regimybė, neretai šie žmonės išties kur kas labiau linkę į švelnumą nei į šiurkštumą ir storžievišką riterystę. Berniukai itin dažnai savotiškai nejautrūs arba priešiškai nusiteikę bendrystės jausmo impulsams. Kai žmones gena tokio pobūdžio tuščiagarbystė, kai jie linkę atlikti vaidmenį, dėl kurio kiti kenčia, blogiausias iš visų įmanomų dalykų būtų apeliuoti į jų jausmus. Šitai juos tik dar labiau suerzintų, dar labiau pakurstytų jų tuščiagarbystę. Paprastai tokiu atveju matome, kaip kas nors, tarkim, tėvai, kreipiasi prašydami, atskleisdami savo skausmą, o priešais stovi žmogus, kuriam kito skausmas tesukelia pranašumo jausmą.

Jau minėjome, kad tuščiagarbystė linkusi maskuotis. Norėdami kitus užvaldyti tuščiagarbiai žmonės pirmiausia priversti juos prisivilioti, kad prikaustytų prie savęs. Todėl susidūrus su *meiliu, draugišku ir paslaugiu* žmogumi nereikėtų išsyk susižavėti ir apsigauti, nes tai gali būti kovotojas, puolėjas, norintis pranokti kitus, siekiantis juos užvaldyti. Per pirmąją tokios kovos fazę jam reikia užliūliuoti varžovą, pasistengti, kad šis prarastų budrumą. Per šią, draugiško paslaugumo, fazę lengva susigundyti ir patikėti, kad tai žmogus, pasižymintis stipriu bendrystės jausmu Tačiau antroji fazė parodo, kad klydome. Tada paprastai sakome, kad jis mus *nuvylė*, kad yra dviveidis. Tačiau tai tėra vienas veidas, meilus pradžioje ir kovingas vėliau. Pradiniai mėginimai įsiteikti gali įgyti tokį mastą, kad virs savotiška *sielų medžiokle*. Tokie žmonės dažnai demonstruoja begalinį atsidavimą, kuris jiems pats savaime kone prilygsta triumfui. Jie gali deklaruoti ir veiksmais tarsi liudyti gryniausią humanizmą. Tačiau dažnai jie tai daro taip demonstratyviai, kad žmonių žinovas suklus. Vienas italų kriminalinis psichologas kartą pasakė: „Kai ideali žmogaus laikysena peržengia tam tikras ribas, kai jo geraširdiškumas ir žmoniškumas įgauna formas, kurios pernelyg krinta į akis, tikrai verta juo nepasitikėti". Žinoma, ir su šia

nuomone nereikia sutikti beatodairiškai, tačiau nedera pamiršti, kad šis požiūris pagrįstas ir teoriškai, ir praktiškai. Vienoje venecijietiškų epigramų Goethe irgi pasako panašią mintį:

Trisdešimtmetį svajoklį
dera prikalti prie kryžiaus;
kartą pažinęs pasaulį
tampa naivuolis klastūnu.
(*vertė Antanas A. Jonynas*)

Apskritai šį tipą dažniausiai lengva pažinti. Pataikavimo niekas nemėgsta, jis tampa koktus, ir netrukus tokių žmonių tiesiog pradedama vengti. Taigi garbėtroškoms nepatartina naudotis šia priemone. Geriau pasirinkti kitą būdą, paprastesnę elgseną.

Bendrojoje dalyje jau susipažinome su aplinkybėmis, kurios gali paskatinti vaiką nukrypti nuo normalios psichinės raidos. Pagrindinė *auklėjimo problema* ta, kad tokiais atvejais susiduriame su vaikais, kovingai nusiteikusiais aplinkinių atžvilgiu. Jei auklėtojas ir suvokia savuosius gyvenimo logika grindžiamus įsipareigojimus, anaiptol negalime vaiko priversti, kad ši logika taptų įpareigojanti ir jam. Vienintelis būdas – kiek įmanu vengti kovos situacijų, o tai bene lengviausiai pavyksta, kai vaikas laikomas ne objektu, o subjektu, visiškai lygiateisiu žmogumi, bičiuliu ir atitinkamai su juo elgiamasi. Taip auklėdami kur kas rečiau matysime prislėgtus ir nuskriaustus vaikus, besilaikančius kovingos pozicijos, kuri ilgainiui automatiškai pastūmėja juos į liguistą tuščiagarbystę, labiau ar mažiau persmelkiančią mūsų mintis, veiksmus, būdo bruožus, nuolat sunkinančią gyvenimą, kartais sukeliančią didžiausias komplikacijas, nesėkmes, galiausiai asmenybės žlugimą.

Pasakos, tas šaltinis, iš kurio pirmiausia semiamės žmonių pažinimo, pateikia daugybę tuščiagarbystės pavyzdžių ir atskleidžia jos keliamus pavojus. Galėtume paminėti vieną pasaką,

kuri nevaržomą tuščiagarbystės raidą ir automatiškai ją lydintį žlugimą pateikia itin drastiškai. Tai Anderseno „Acto ąsotis". Žvejys paleidžia sugautą žuvį, ši atsidėkodama paklausia, ko jis norėtų. Žvejo pasakytas noras išsipildo. Tačiau nepatenkinta tuščiagarbė žvejo pati, pradžioje norėjusi būti grafiene, paskui karaliene, galiausiai pačiu Dievu, vis siunčia žvejį atgal pas žuvį, kol supykusi dėl paskutinio noro ši galutinai jį palieka.

Tuščiagarbystė gali augti peržengdama visas ribas. Įdomu stebėti, kaip ne tik pasakoje, bet ir tikrovėje, pernelyg įkaitus tuščiagarbio žmogaus psichikos gyvenimui, vis stiprėjantis galios siekis gali virsti troškimu prilygti savotiškam *dievybės idealui.* Dažnai neprireikia pernelyg ilgo tyrimo, kad pamatytume, jog (sudėtingiausiais atvejais) toks žmogus tiesiog elgiasi, tarsi būtų Dievas ar jo atstovas arba bent kupinas tokių norų ir siekių, kuriuos įgyvendinęs tikrai taptų Dievu. Šiuo reiškiniu, *siekiu būti panašiam į Dievą,* ir šiaip žmogui būdingas polinkis peržengti savo asmenybės ribas pasiekia maksimumą. Kaip tik mūsų laikais tai pasitaiko itin dažnai. Visi tie, kurių dėmesys ir pastangos sutelkti į *spiritizmą* bei *telepatiją,* nekantrauja peržengti žmogui nustatytas ribas, sau priskiria žmogui nebūdingas galias, kartais tiesiog mėgina atšaukti laiką, įveikti jį ir erdvę, pvz., užmegzti ryšį su vėlėmis. Labiau pasidomėję aptiksime, kad daugelis žmonių linkę užsitikrinti vietelę bent jau Dievo pašonėje. Daugybė mokyklų tebeskelbia savo auklėjimo idealą: padaryti žmones panašius į Dievą. Kadaise tai apskritai buvo kiekvieno religinio auklėjimo idealas. Pasibaisėję galime konstatuoti, kas iš to išėjo, ir kartu suvokiame, kad reikia pasidairyti tinkamesnio idealo. Tačiau visiškai suprantama, kad šis polinkis žmoguje giliai įsišaknijęs. Ir ne vien dėl psichologinių priežasčių, svarbi ir ta aplinkybė, kad didžioji žmonijos dalis bene pirmąsias žinias apie žmogaus esybę gauna iš Biblijos, kuri aiškina, jog žmogus sukurtas „pagal Dievo paveikslą", ir vaiko psichikai tai padaro didžiulį, neretai lemtingą įspūdį. Žinoma, Biblija yra

puikus kūrinys, kurį visada skaitysi žavėdamasis, jei esi pakankamai subrendęs, kad jį suvoktum. Tačiau jei norime, kad ir vaikai pradėtų nuo jo, mažų mažiausiai turime pateikti komentarą, idant jie išmoktų tenkintis šiuo gyvenimu, neperdėtų, neįsivaizduotų turį visokiausių stebuklingų galių ir nereikalautų, kad visi jiems paklustų, nes jie esą sukurti pagal Dievo paveikslą.

Pasakų šalis, kurioje išsipildo visi norai, – irgi labai panašus ir dažnai pasitaikantis idealas. Vaikai beveik niekada netiki, kad ši pasakiška tikrovė egzistuoja. Tačiau prisiminę didžiulį vaikų susidomėjimą *burtais* nesuabejosime, kad jie suviliojami bent jau galvoti šia linkme ir gilintis į tai. Būrimo, magiško poveikio kitam idėja labai gaji tarp žmonių ir dažnai nepalieka jų iki pat senatvės. Esama srities, kur panašių minčių veikiausiai negali išvengti nė vienas žmogus. Tai pojūčiai, susiję su magišku moterų poveikiu vyrui. Vis dar pasitaiko nemažai vyrų, kurie elgiasi taip, tarsi būtų paveikti magiškų lytinės partnerės galių. Tai sakydami prisimename tuos laikus, kai šis tikėjimas buvo dar labiau išplitęs, kai dėl banaliausių priežasčių moteriai grėsė pavojus būti palaikytai burtininke arba ragana ir šis košmaras slėgė visą Europą iš dalies nulemdamas jos istoriją. Dėl šios beprotybės žuvo per milijoną moterų, todėl negalima kalbėti apie menką suklydimą, padariniais jis prilygsta inkvizicijos procesams ar pasauliniam karui.

Tyrinėdami žmogaus siekį būti panašiam į Dievą, susiduriame ir su tokiu reiškiniu, kai *tenkindamas religinius poreikius* individas piktnaudžiauja, iš tikrųjų tik stengiasi patenkinti tuščiagarbystę. Pagalvokime, kaip svarbu žmogui, ypač psichiškai palūžusiam, užmegzti ryšį su Dievu ir kalbėtis su juo aplenkiant visus kitus žmones, kaip svarbu jam jaustis pajėgiam dievobaimingais veiksmais ir maldomis nukreipti Dievo valią reikiama linkme, sakyti jam „Tu" ir pasijusti atsidūrus šalia Dievo. Kartais tai nė iš tolo nepanašu į tikrąjį religingumą, netgi daro

liguistumo įspūdį. Antai vienas vyriškis pasakoja negalįs užmigti nesukalbėjęs tam tikrų maldų; jei jis to nepadarytų, kažką kažkur tolybėse galėtų ištikti nelaimė. Kad tai tėra tauzijimas, akivaizdu tik pateikus tą patį teiginį kaip negatyvų: kai sukalbu šią formulę, kitam nieko negali atsitikti. Taip išties nesunku pajusti savo magišką didybę. Juk iki tam tikros akimirkos vyriškiui pavyko apsaugoti kitą nuo nelaimės! Ir būdraujančių šių žmonių fantazijos liudija, kad jie peržengia bet kokį žmogišką mastelį. Jie įsivaizduoja atlieką veiksmus, kurie visiškai beprasmiai, kurie negali pakeisti tikrosios padėties, pavyksta tik vaizduotėje ir iš esmės trukdo individui apsiprasti su tikrove.

Vienas mūsų civilizacijos elementas kartais išties atrodo turįs stebuklingos galios. Tai *pinigai.* Daugelis žmonių mano, kad turint pinigų galima įgyvendinti visus norus, tad nenuostabu, kad pinigai bei nuosavybė irgi tampa garbėtroškos ir tuščiagarbystės objektu. Tai kiek paaiškina neretai pasitaikantį tokį nerimastingą turto siekį, kad beveik galima pamanyti, jog jis patologiškas ar yra sąlygojamas rasės. Tačiau ir tai ne kas kita, tik tuščiagarbystė, skatinanti individą kuo daugiau prisiglemžti, kad įgytų šios stebuklingos galios ir pasijustų didingas. Vienas tokių turčių, pakankamai pralobęs, tačiau tolyn labyn besigviešiantis pinigų, paklaustas apie motyvus iš pradžių sumišo, bet galiausiai prisipažino: „Žinote, tai galia, kuri vis iš naujo vilioja". Daugelis nedrįsta pripažinti to, ką pripažino šis žmogus. Šiandien galia taip susijusi su pinigais ir nuosavybe, turto siekis daugeliui atrodo toks natūralus, kad kone nepastebime, jog daugelis vaikosi pinigų tik tuščiagarbystės genami.

Baigdami pateiksime dar vieną atvejį, juo remdamiesi darsyk pademonstruosime visas aptartas detales ir kartu kiek geriau suvoksime kitą reiškinį, *nusikaltusiojo būseną,* irgi svarbią aptariant tuščiagarbystę. Kalbėsime apie brolį ir seserį; jaunėlis brolis buvo laikomas niekam tikusiu, o sesuo garsėjo kaip labai sumani. Nepajėgdamas su ja konkuruoti brolis ilgainiui pasi-

traukė iš lenktynių. Nuo pat pradžių jis buvo skriaudžiamas; nors dabar buvo stengiamasi pašalinti jam iš kelio kliūtis, vis dėlto jį tebegniuždė didžiulė našta, *tariamo* nepajėgumo suvokimas. Nuo vaikystės jam buvo kalama, kad sesuo visada lengviau susidoros su gyvenimo sunkumais, o jo lemtis – menkesni šio pasaulio dalykai. Palankesnė sesers padėtis privertė jį pasijusti nepajėgų, nors tai anaiptol neatitiko tikrovės. Su šia našta jis atėjo į mokyklą ir iškentė visa, ką patiria pesimistiškai nusiteikęs vaikas, bet kokia kaina siekiantis išvengti, kad jį demaskuotų kaip nepajėgų. Augdamas jis vis labiau troško atsisakyti kvailo berniuko vaidmens, norėjo, kad su juo būtų elgiamasi kaip su suaugusiu. Nuo keturiolikos metų jis dažnai prisidėdavo prie suaugusiųjų draugijos. Stiprus nevisavertiškumo jausmas buvo dyglys, nuolat vertęs jį sukti galvą, kaip jau dabar suvaidinti didį poną. Vieną dieną jis pasuko į prostitucijos pasaulį, čia ir įstrigo. Tai buvo susiję su piniginėmis išlaidomis, didybės manija jam neleido prašyti tėvo pinigų, tad vaikinas pradėjo žvalgytis, kaip jų pasivogus. Jis nesigraužė dėl šių vagysčių, tiesiog jautėsi kaip suaugęs vyras, disponuojantis tėvo pinigais. Tai tęsėsi, kol kartą kilo grėsmė susikirsti per egzaminus mokykloje. Tokiu atveju būtų pasitvirtinęs jo nesugebėjimas, o šito jis nieku būdu negalėjo leisti. Tada prasidėjo štai kas. Staiga jį užplūdo *sąžinės priekaištai*, nė akimirksnio neduodantys ramybės, tad galiausiai jis apskritai nepajėgė mokytis. Jo padėtis kiek pagerėjo. Susikirtęs dabar jis būtų galėjęs ir sau, ir kitiems pasiteisinti: sąžinės priekaištai jį taip nukamavę, kad bet kuris kitas tokiomis aplinkybėmis irgi būtų susikirtęs. Mokytis trukdė ir beribis išsiblaškymas, jis nuolat galvodavo apie kitus dalykus. Taip praeidavo diena, ateidavo naktis, ir nuvargęs jaunuolis eidavo miegoti įsitikinęs, kad stengėsi mokytis, tačiau iš tiesų jam visiškai nerūpėjo jo uždaviniai. Įvykių eiga irgi padėjo jam atlikti savo vaidmenį. Jis turėdavo laiku atsikelti, tad kiaurą dieną būdavo nuvargęs ir mieguistas, tad galiausiai apskritai negalėdavo susi-

kaupti. Juk iš tokio žmogaus tikrai negalima reikalauti, kad jis konkuruotų su sumanesne seserimi. Kaltas buvo ne jo nesugebėjimas, o fatališkos šalutinės aplinkybės, atgaila, sąžinės priekaištai, neduodavę jam ramybės. Šitaip jis išties buvo pasiruošęs viskam, visapusiškai apsisaugojęs, jam nieko negalėjo nutikti. Jei jis susikirs, tai dėl pateisinamų aplinkybių, ir niekas negalės kaltinti jo nesugebėjimu. Jei išlaikys egzaminą, įrodys, kad jis yra sumanus, nors kai kas to ir nenori pripažinti.

Štai kokių intrigų griebtis skatina tuščiagarbystė. Matome, kad žmogus gali net nusikalsti, kad tik nebūtų demaskuotas kaip nepajėgus, nors tas nepajėgumas tariamas, įsivaizduojamas. Tuščiagarbystė ir garbėtroška pastūmėja klystkeliais, sukelia daugybę komplikacijų, žmogus tampa nenuoširdus, netenka išties žmogiškų malonumų – gyvenimo džiaugsmo ir palaimos. Atidžiau pažvelgę pamatysime, kad anapus visko slypi banaliausia klaida.

2. Pavyduliavimas

Pavyduliavimas – būdo bruožas, patraukiantis mūsų dėmesį dėl ypatingo dažnumo. Kalbame ne tik apie meilės santykiams būdingą pavyduliavimą, pavyduliavimas persmelkia visus žmonių santykius, ypač vaikystėje, kai stengdamasis būti pranašesnis už kitus vaikas išsiugdo ne tik tuščiagarbystę, bet ir pavyduliavimą, šitaip demonstruodamas priešišką, kovingą poziciją. Nuskriaustumo jausmas skatina kitą garbėtroškos formą, pavyduliavimą, ir šis bruožas neretai būdingas žmogui visą gyvenimą.

Tarp vaikų kone reguliariai susiduriame su pavyduliavimu, ypač kai gimsta kitas vaikas, labiau traukiantis tėvų dėmesį, tad vyresnėlis pasijunta tarsi nuverstas nuo sosto karalius. Pavyduoliais lengvai tampa kaip tik tie vaikai, kurie anksčiau mėgavosi

malonia šiluma. Kokį mastą gali įgyti šis jausmas, liudija atvejis mergaitės, kuri būdama aštuonerių jau buvo įvykdžiusi tris žmogžudystes.

Tai buvo kiek atsilikusi mergaitė, dėl silpnumo negaudavusi nė menkiausio darbelio, žodžiu, augusi palyginti palankiomis aplinkybėmis. Viskas staiga pasikeitė, kai būdama šešerių ji sulaukė sesers. Mergaitė be galo pasikeitė, kupina aršios neapykantos ji persekiojo seserį. Nežinodami, ko griebtis, tėvai elgėsi labai griežtai ir mėgino išaiškinti mergaitei, kad ji atsakinga už kiekvieną piktadarybę. Vieną dieną per kaimą tekančiame upelyje žmonės rado negyvą mergaitę. Netrukus tai pasikartojo, galiausiai aštuonmetė buvo užklupta kaip tik tą akimirką, kai stūmė kitą mažylę į vandenį. Ji prisipažino įvykdžiusi ankstesnes žmogžudystes, pateko į psichiatrijos ligoninę ir galiausiai atsidūrė auklėjimo kolonijoje.

Šiuo atveju mergaitės pavyduliavimas nuo sesers nukrypo į kitas jaunesnes mergaites. Įdomu tai, kad berniukams ji nejautė jokio priešiškumo. Regis, jaunesnė mergaitė jai priminė seserį ir ji norėjo patenkinti keršto jausmą dėl patirtos skriaudos nužudydama mažylę.

Dar lengviau pavydo impulsus sužadinti tarp skirtingų lyčių vaikų. Mūsų kultūra nėra labai patraukli mergaitei, ją lengvai apima apmaudas matant, kad berniukas pasitinkamas su ypatingu džiaugsmu, patiria daugiau rūpesčio bei meilės ir mėgaujasi kitomis privilegijomis, kurios jai neprieinamos.

Tokiomis aplinkybėmis nebūtinai atsiranda aršus priešiškumas. Pasitaiko, kad vyresnis vaikas jaučia stiprią simpatiją jaunesniajam ir rūpinasi juo kaip motina, tačiau psichologiškai šis atvejis anaiptol ne visada skiriasi nuo ankstesnio. Jei vyresnioji mergaitė imasi jaunesniojo vaiko motinos vaidmens, ji savo ruožtu gali jaustis pranašesnė, elgtis savo nuožiūra. Pavojingą situaciją jai pavyksta paversti pranašumu.

Pavyduliavimo impulsai neretai atsiranda ir kitomis aplinkybėmis – kai broliai ir seserys intensyviai varžosi tarpusavy. Mergaitė jaučia nuoskaudą tarsi dyglį, kuris nuolat gena ją pirmyn, ir neretai dėl stropumo ir energijos ji gerokai aplenkia brolį; žinoma, prisideda ir savotiška gamtos teikiama privilegija: paauglystės metais ir kūno, ir intelekto raida mergaitės lenkia berniukus, tačiau ilgainiui šis skirtumas išsilygina.

Pavyduliavimo apraiškos labai įvairios. Jį atpažįstame susidūrę su nepasitikėjimu, pasalūnišku tykojimu, kritišku kitų vertinimu ir nuolatiniu būgštavimu, kad tik kas nors nenuskriaustų. Kuri šių apraiškų ryškesnė, priklauso nuo to, kaip vyko ankstesnis pasirengimas visuomeniniam gyvenimui. Pavyduliaujantis žmogus gali graužti pats save arba elgtis nutrūktgalviškai, energingai. Pavyduliavimą gali išduoti mėginimai sumenkinti varžovą arba pastangos supančioti kitą, apriboti jo laisvę, tapti jo viešpačiu. Itin mėgstamas metodas taip įkomponuoti pavyduliavimą į žmonių santykius, kad kitas tiesiog priverčiamas laikytis tam tikrų taisyklių. Šitaip elgiasi žmonės, besistengiantys primesti kitam savotiškas meilės taisykles, izoliuoti jį, nurodinėti, kur link šis turi kreipti žvilgsnį, kaip elgtis ir netgi kaip mąstyti. Pavyduliaujant galima siekti sumenkinti kitą, apipilti jį priekaištais ir pan. Tačiau tai tėra priemonės paveržti kito laisvą valią, sukaustyti ir pavergti jį. Tokį elgesį puikiai pavaizdavo Dostojevskis apysakoje „Netočka Nezvanova": vyras sugeba kamuoti žmoną tokiais triukais visą gyvenimą, šitaip išlaikydamas viešpatavimą.

Žodžiu, pavyduliavimas – tai ypatinga galios siekimo forma.

3. Pavydas

Siekiantis galios ir pranašumo žmogus dažnai tampa ir pavydus. Atstumas, skiriantis jį nuo nepasiekiamo tikslo, pažadina

nevisavertiškumo jausmą. Šis jausmas taip prislegia ir užvaldo žmogų, kad savo elgsena ir gyvenimo būdu jis tarsi nuolat teigia, kaip toli jam iki trokštamo tikslo. Nepatenkintas savimi, prastai save vertindamas, jis nuolat lygina save su kitais, dairosi, ką kiti pasiekė, ir jaučiasi nuskriaustas. Iš tikrųjų toks individas gali turėti net daugiau nei kiti. Nuskriaustumo jausmas, visos jo apraiškos liudija užmaskuotą nepatenkintą tuščiagarbystę, norą turėti vis daugiau, tiesiog turėti viską. Žinoma, tokie žmonės nesiskelbia norį turėti viską, nes taip galvoti trukdo bendrystės jausmo instancija, tačiau jie elgiasi taip, tarsi išties norėtų šito.

Suprantama, pavydas, atsirandantis nuolat lyginant save su kitais, anaiptol neprideda laimės. Tačiau kad ir koks koktus mums visiems pavydas, kad ir kaip jo nemėgstame dėl visiems mums būdingo bendrystės jausmo, nedaug atsiras žmonių, niekada nepasiduodančių pavydo impulsams. Turime prisipažinti, kad ir mes nesame visiškai išsivadavę iš pavydo. Tolygi gyvenimo tėkmė ne visada tai aiškiai atskleidžia. Tačiau kai žmogus kenčia, jaučiasi engiamas, kai jis patiria pinigų, maisto, drabužių, šilumos stygių, kai perspektyvos blankios ir nematyti jokios išeities, suprantama, kad šiandienos žmonių giminė, stovinti prie naujos civilizacijos ištakų, jaus pavydo impulsus, net jei tai draudžia moralė ir religija. Tad suprantamas ir beturčių pavydas. Negalėtume jo suprasti tik tokiu atveju, jei kam nors pavyktų įrodyti, kad kitų žmonių tokiomis aplinkybėmis irgi neapimtų pavydas. Tuo tik konstatuojame, kad šiandienė psichinė žmogaus konstitucija verčia skaitytis su šiuo veiksniu. Kai suvaržymai peržengia tam tikras ribas, tiesiog neįmanoma išvengti, kad pavydas neapimtų atskiro individo ar masės. Tačiau nors ir negalime pritarti toms atstumiančioms formoms, kurias įgauna pavydas, privalome pasakyti, kad išties nežinome jokių priemonių, kurios *tokiais* atvejais padėtų išvengti pavydo ir dažnai jį lydinčios neapykantos. Veikiausiai kiekvienam gyvenančiam mūsų visuomenėje iš anksto aišku viena: negalima provokuoti

tokių impulsų, reikia turėti pakankamai takto, kad nesukeltume ar nesustiprintume šio išties tikėtino reiškinio. Žinoma, šitaip dar nieko nepataisome, tačiau galime reikalauti, kad žmogus bent nedemonstruotų momentinio pranašumo, nes tai gali įskaudinti kitą.

Šis būdo bruožas liudija nepertraukiamą atskiro individo ryšį su visuma. Niekas negali iškilti virš visuomenės ir demonstruoti savo galią podraug nepažadindamas priešiškų jėgų. Pavydas visada verčia imtis veiksmų ir priemonių, kuriais siekiama žmonių pariteto, lygiavertiškumo. Tad abstrakčiais samprotavimais vėl priartėjame prie pagrindinio, intuityviai nujaučiamo žmonių visuomenės dėsnio, kurio negalima pažeisti neišjudinant priešingų jėgų: *visų žmogiškų būtybių lygybės dėsnio.*

Pavydą lengvai išduoda mimika, ypač žvilgsnis. Pavydo impulsai turi ir fiziologinius atitikmenis, tai atspindi tam tikri posakiai. Sakoma, kad žmogus iš pavydo pagelto ar pajuodo, šitaip nurodoma, kad pavydo jausmas veikia kraujotaką. Organinė pavydo raiška – tai susitraukiantys išoriniai kraujo indai.

Jei jau apskritai negalime išstumti pavydo impulsų iš pasaulio, pedagoginiais sumetimais turėtume pasistengti, kad jie mažų mažiausiai praverstų bendram labui, nukreipti juos taip, kad pernelyg nesukrėsdami psichikos gyvenimo jie galėtų būti vaisingi. Tai teisinga ir pavienio individo, ir masės atveju. Jei kalbame apie individą, svarbu parinkti tokią veiklą, kuri stiprintų vaiko pasitikėjimą savimi. Kalbant apie tautas, toms, kurios jaučiasi nuskriaustos ir veikiausiai su nevaisingu pavydu stebi augančią kitų tautų gerovę, galima parodyti, kokiais būdais jos galėtų realizuoti nepanaudotas jėgas, ir padėti tai padaryti. Visą gyvenimą pavydo kamuojamas žmogus yra neproduktyvus, netinkamas bendrabūviui. Jis visada norės ką nors atimti iš kito, kaip nors apriboti jį, trukdyti, išsisukinės ir kaltins kitus dėl to, ko pats nepasiekė. Tai kovotojas, nepatikimas žaidėjas, žmogus,

kuriam ne itin rūpi geri santykiai su kitais, kuris visiškai nesistengia, kad taptų tinkamas bendrabūviui. Kadangi jam nelabai rūpi įsijausti į kitą, jis bus ir blogas žmonių žinovas, nuolat skaudins kitus savo vertinimais. Jo nejaudins tai, kad kitas kenčia dėl tokios elgsenos. Pavydas gali įgyti tokį mastą, kad žmogus jaus savotišką pasitenkinimą dėl artimo kančios.

4. Godumas

Labai giminingas pavydui, dažnai su juo susiję ir godumas. Turime omeny ne tik tą godumo atmainą, kuri apsiriboja pinigų kaupimu, bet ir bendresnę jo formą, iš esmės pasireiškiančią tuo, kad individas nesugeba teikti džiaugsmo kitam, šykštauja bendraudamas su kitu žmogumi ar visuomene, susimūrija sieną aplink save, kad būtų tikras dėl savo varganų lobių. Akivaizdus ryšys su tuščiagarbyste, garbėtroška ir, antra vertus, su pavydu. Neperdėsime sakydami, kad šie bruožai visi drauge būdingi žmogui; jei aptikę vieną jų tvirtiname, kad yra ir visi kiti, anaiptol nereiškia, kad turime telepatinių sugebėjimų.

Bent kartkartėmis godumas apima ir šiandienos kultūringą žmogų. Tiesa, jis gali jį nuslėpti ar užmaskuoti perdėtu dosnumu, kuris veikiausiai irgi tėra *maloninga auka*, pastanga dosnumo gestu kitų sąskaita sustiprinti savo asmenybės jausmą. Kartais netgi atrodo, kad su tam tikromis gyvenimo formomis susijęs godumas yra tiesiog vertinga savybė. Pvz., žmogus gali taupyti savo laiką ar darbo jėgą, drauge atlikdamas didžiulį darbą. Viena iš šiandienos mokslo ir etikos krypčių kaip tik pabrėžia laiko taupymą, reikalaudama, kad kiekvienas būtų „ekonomiškas" ir laiko, ir darbo jėgos (ar „darbo jėgų") atžvilgiu. Teorija labai graži. Tačiau vos kur nors susiduriame su praktiškai įgyvendintu jos principu, išsyk matome, kad jis pasitelkiamas tik siekiant galios ir pranašumo. Šiuo teoriniu principu dažniausiai

tik piktnaudžiaujama, taupantysis laiką ir darbo jėgą nuolat mėgins perkelti visą naštą nuo savęs kitiems. Šį principą galime vertinti tik pagal tai, kiek jis naudingas visuomenei. Mūsų technikos amžiaus raida vyko tokia linkme, kad su žmogumi būtų galima elgtis kaip su mašina, jo gyvenimui primesti principus, tam tikru mastu pateisinamus technikos pasaulyje, tačiau tarp žmonių skatinančius vien izoliaciją, vienatvę, artimo skriaudą. Tad geriau tvarkytis taip, kad užuot taupę duotume; šio principo anaiptol nereikia iškraipyti – jei paisome aplinkinių naudos, juo negalima ir tiesiog neįmanoma piktnaudžiauti.

5. Neapykanta

Kovingai nusiteikusiems žmonėms neretai būdinga ir neapykanta. Neapykantos impulsai, dažnai pasireiškiantys dar vaikystėje, kartais būna itin intensyvūs, jų mastą liudija pykčio priepuoliai arba švelnesnė forma, *ilgalaikė pagieža*. Ir viena, ir kita labai ryškiai atskleidžia žmogaus nuostatas, tad sužinoję, kokio laipsnio neapykantos impulsams pajėgus žmogus, galime jį daug adekvačiau vertinti. Šie impulsai suteikia asmenybei individualų, charakteringą atspalvį.

Neapykantos impulsų objektai gali būti įvairūs. Žmogus gali neapkęsti jam keliamų uždavinių, pavienių asmenų, tautų ar klasių, kitos lyties ar rasės. Negalima pamiršti, kad neapykantos impulsai ne visada tiesmuki ir akivaizdūs, kartais jie labai gerai maskuojami, pvz., gali įgauti subtilesnę *kritiškos laikysenos* formą. Jie gali reikštis ir tuo, kad žmogus apskritai atsisako bet kokių kontaktų. Kartais lyg žaibui blykstelėjus atsiskleidžia, kokiems neapykantos impulsams pajėgus žmogus. Antai vienas pacientas pasakojo, kaip atleistas nuo karinės tarnybos jis džiūgaudavo, skaitydamas pranešimus apie milžiniškus nuostolius, daugybę žuvusių ir suluošintų.

Nusikaltimai – tai sritis, kurioje neapykantos apraiškos itin gausios. Tačiau kiek silpniau jos gali reikštis ir visuomenėje, įgaudamos formas, nebūtinai akivaizdžiai įžeidžiančias ar atstumiančias. Viena tokių formų, kuris išduoda bene didžiausią neapykantos laipsnį, yra *mizantropija.* Kai kurias filosofines kryptis taip persmelkia priešiškumas ir neapykanta žmogui, kad jos visiškai prilygsta kartais pasitaikantiems daug šiurkštesniems, neužmaskuotiems brutalumo ir žiaurumo aktams. Kartkartėmis uždangą kiek praskleidžia žymių žmonių biografijos, pvz.: kai Grillparzeris prasitaria, kad per poezijos meną visa jėga pasireiškia žmogaus žiaurumas, turėtume ne tiek galvoti apie jo pasakytą neginčijamą tiesą, kiek apie tai, kad menininkui gali būti būdingi ir neapykantos bei žiaurumo jausmai, nors jis turėtų būti artimas žmonijai, jei nori pasiekti meninių laimėjimų.

Neapykantos jausmo atmainos be galo įvairios. Čia jų nenagrinėsime, nes pernelyg nukryptume, mėgindami atskleisti visus kitų būdo bruožų sąryšius su neapykanta. Nesunku parodyti, kad be kiek mizantropiškos nuostatos neapsieinama renkantis tam tikras profesijas, nors tai anaiptol nereiškia, kad atitinkamai profesinei *veiklai* tokia nuostata būtina. Atvirkščiai. Tą akimirką, kai mizantropiškai nusiteikęs protas ryžtasi pasirinkti tokią, pvz., kariūno, profesiją, tarnybos organizacija, būtinybė palaikyti ryšius su kitais šios profesijos atstovais visus priešiškus impulsus nukreipia taip, kad jie išoriškai atitiktų visuomenės poreikius.

Priešiškumo jausmai itin gerai maskuojami, kai žmogus sužalojamas ar daiktas sugadinamas dėl *nerūpestingumo*, todėl, kad kaltininkui apskritai nebūdinga bendrystės jausmo reikalaujama atodaira. Nors teisininkai be paliovos diskutuoja šiuo klausimu, jis tebelieka neišspręstas. Savaime suprantama, nerūpestingo, aplaidaus veiksmo negalima vertinti taip pat kaip nusikaltimo: anaiptol ne tas pat, ar pastatysi gėlių vazoną ant palangės taip, kad jis dėl menkiausios vibracijos nukris praeiviui

ant galvos, ar tiesiog sviesi jam į galvą. Tačiau negalima neigti, kad neretai ir nerūpestingo elgesio priežastis – toks pats priešiškumas kaip nusikaltimo atveju, tad ir nerūpestinga elgsena gali tapti raktu, padedančiu suprasti žmogų. Teisė lengvinančia aplinkybe laiko tai, kad kaltininkas neturėjo *sąmoningo* ketinimo. Tačiau neabejotina, kad nepalankumas, paskatinęs nesąmoningą priešišką elgseną, intensyvumu gali visiškai prilygti nepalankumui, pastūmėjusiam atlikti sąmoningą piktavališką veiksmą. Abiem atvejais tai žmonės, kuriems stinga bendrystės jausmo. Stebėdami žaidžiančius vaikus visada matome, kad kai kurie jų mažiau dėmesingi kitiems, ir veikiausiai visiškai pagrįstai darome išvadą, kad jie nelabai geri draugai. Tiesa, reikia palūkėti, kol šią prielaidą patvirtins ir iš kitų šaltinių gauta informacija. Tačiau jei kaskart atsitinka nelaimė, vos į žaidimą įsitraukia vienas tokių vaikų, turime pripažinti, kad jis nėra jautrus kitiems ir nepratęs atsižvelgti į kitų džiaugsmą ar skausmą.

Mūsų *ekonominis gyvenimas* šiuo požiūriu nusipelno ypač daug dėmesio. Čia nerūpestingumo ir priešiškumo ryšys nėra toks akivaizdus. Su ekonominiu gyvenimu susiję veiksmai dažniausiai apskritai atliekami be menkiausios atodairos į aplinkinius, kurią mes laikome itin pageidautina. Visa aibė mūsų ūkio gyvenimui būdingų procedūrų ir iniciatyvų aiškiai rodo, kad šiuos specialius veiksmus atliekantis individas kartu visada skriaudžia kitą. Paprastai šie veiksmai, net jei jie grindžiami sąmoningu blogu ketinimu, išvis nebaudžiami. Tačiau, kaip ir nerūpestingumo atveju, čia mažų mažiausiai stinga bendrystės jausmo, ir tai nuodija visą mūsų ekonominį gyvenimą, nes ir geros valios žmonės įsitikina, kad šioje srityje teįmanoma rūpintis maksimaliu asmeniniu saugumu. Kartu dažniausiai nepastebima, kad šį asmeninį saugumą nuolat lydi kieno nors kito nuostoliai. Pastaraisiais metais susidūrėme su daugybe tokių faktų ir galėjome įsitikinti, kokių komplikacijų jie sukelia. Tikrai pravartu atkreipti dėmesį į šiuos reiškinius, kad pamatytume,

kaip sunku ekonominiame gyvenime paklusti reikalavimams, kurie žmogui atrodo savaime suprantami ir teisingi dėl bendrystės jausmo. Ir čia reikės surasti išeitį, kad individui būtų lengviau nei šiandien bendradarbiauti, prisidėti prie visuotinės gerovės. Kartais tai įvyksta tiesiog automatiškai, nes kolektyvinė siela [Massenseele] nuolat veikia ir ginasi kaip įmanydama. Tačiau turi prisidėti ir psichologija, ne tik tam, kad suvoktume ekonominius sąryšius, bet kad suprastume ir šiuose procesuose dalyvaujantį psichikos aparatą, sužinotume, ko apskritai galima reikalauti iš individo bei visuomenės ir ko galima iš jų tikėtis.

Nerūpestingumas labai dažnai pasitaiko šeimoje, mokykloje ir gyvenime. Su juo susiduriame visose mūsų institucijose. Nuolat kur nors į pirmą vietą išsiveržia žmogus, visiškai nepaisantis aplinkinių. Žinoma, jis nelieka nenubaustas, beatodairiško žmogaus elgsena ilgainiui sukelia tokių padarinių, kurie jo tikrai nedžiugina. Tiesa, bausmė kartais labai vėluoja, – Dievo girnos lėtai mala, – tad galiausiai jis pats nebeįžvelgia priežasties ir padarinio ryšio, nesupranta jo, nes niekada nekontroliavo savo elgesio. Skundus dėl nepelnyto likimo dažniausiai galima paaiškinti: ilgai kentę tokio partnerio beatodairiškumą, kiti galiausiai nustoja dėję iki tol geranoriškas pastangas ir nusisuka nuo jo.

Nors nerūpestingus veiksmus kartais lyg ir galima pateisinti, įdėmiau pažvelgę suvoksime, kokio masto priešiškumą jie slepia. Antai viršijęs leistiną greitį ir suvažinėjęs žmogų vairuotojas teisinasi, kad turėjo skubėti, nes buvo susitaręs. Tai tik rodo, kad esama žmonių, kuriems jų smulkmeniški asmeniniai poreikiai taip užgožia kitų džiaugsmą ir skausmą, kad jie net nepastebi, kokią grėsmę kelia savo elgesiu. Priešiškumo laipsnį aiškiai liudija jų poreikių ir visuomenės gerovės atotrūkis.

Trečias skyrius

Neagresyvaus būdo bruožai

Šiai grupei priskiriame tuos būdo bruožus, kurie liudija ne tiesmuką ir aiškiai regimą agresiją aplinkiniams, o daro *priešiško izoliuotumo* įspūdį. Atrodo, *tarsi* priešiškumo srautas būtų pasisukęs ir padaręs lankstą. Tokiais atvejais paprastai matome žmogų, kuris galbūt niekad nieko neskriaudžia, bet pasitraukia nuo žmonių ir gyvenimo, vengia bet kokių kontaktų ir pasirinkęs vienatvę atsisako bendradarbiauti su kitais. Tačiau žmonija dažniausiai pajėgi spręsti savo uždavinius tik bendru darbu, tad galime įtarti, kad atsiskiriančio žmogaus priešiškumas ne menkesnis nei to, kuris atvirai ir tiesmukai puola visuomenę bei kenkia jai ir nė piršto nepajudina, kad ji išsilaikytų. Čia veriasi nepaprastai platus stebėjimų laukas, kuriame išsamiau patyrinėsime keletą į akis krintančių reiškinių. Pirmiausia aptarsime užsisklendimą.

1. Užsisklendimas

Užsisklendimas gali reikštis įvairiausiais būdais. Užsisklendę žmonės mažai kalba ar apskritai nekalba, nežiūri į kitą, neklauso jo ar būna neatidūs, kai kalbama su jais. Visus, net paprasčiausius, santykius persmelkia šaltis, atskiriantis nuo kitų . Tas šaltis dvelkia iš tokių žmonių manierų, iš to, kaip jie spaudžia ranką, kaip kalba, kaip sveikinasi su kitu ar atsako į pasveikinimą. Visada krinta į akis jų nustatoma *distancija* tarp savęs ir kitų. Tokiais mėginimais izoliuotis reiškiasi mums jau pažįstamas būdo bruožas, tuščiagarbystė, šįsyk įgavusi naują, ypatingą formą: atsiskirti nuo kitų, įrodyti savo kitoniškumą

bandoma užsisklendžiant. Tačiau šie žmonės daugių daugiausia gali puoselėti vaizduotės piešiamus nesamos didybės vaizdus. Akivaizdu, kad tariamai nežalinga individo laikysena slepia kovingą priešiškumą. Užsisklęsti gali ir didesnės grupės. Kiekvienas esame susidūrę su šeimomis, hermetiškai atsiskyrusiomis nuo kitų. Atidžiau pažvelgę čia visada aptinkame priešiškumą ir polinkį laikyti save aukštesnėmis, geresnėmis būtybėmis. Izoliavimosi tendencija gali apimti klases, religijas, rases ir tautas; kaip atskiri sluoksniai atsiriboja vieni nuo kitų, galime aiškiai matyti vaikštinėdami po nepažįstamą miestą, kartais tiesiog iš architektūros stilių. Šis reiškinys kol kas giliai įsišaknijęs mūsų tradicijoje, žmonės lengvai susigundo izoliuotis, skirstytis į tautas, konfesijas ir klases, ir dažniausiai tai tesukelia tarpusavio kovas, ilgainiui vėl ištirpstančias nukaršusioje, bejėgėje tradicijoje. Neretai pasitaiko, kad šitaip atskiriems žmonėms suteikiama galimybė pasinaudoti latentiniais prieštaravimais ir sukurstyti šias grupes, siekiant vienintelio tikslo: įsakinėti, valdyti ir tenkinti savo pačių tuščiagarbystę. Priešiškumas pasireiškia ir tuo, kad tokia klasė ar tauta jaučiasi ypatinga, didžiuojasi savo dvasios subtilybėmis ir dažniausiai temato kitų blogybes. Priešiškumas gali sustiprėti ir tapti pavojingas, nes paprastai klausoma tik tam tikrų kalbėtojų, dėl priešiškų pažiūrų ir asmeninių interesų mėginančių kurstyti ir stiprinti kitų priešiškumą. Jei paskui prasideda tokios nelaimės kaip pasaulinis karas, sukeliantis atitinkamus padarinius, niekas nenori prisipažinti kaltas. Tokio tipo žmonės jaučiasi nesaugūs, tad siekia pranašumo ir nepriklausomybės, kuriuos stengiasi įgyvendinti kitų sąskaita.

Užsisklendimas yra tokio individo lemtis ir jo pasaulis. Akivaizdu, kad šie žmonės nepajėgūs žengti pirmyn ir prisidėti prie kultūros pažangos.

2. Baimė

Žmogus, kuris priešiškai nusiteikęs aplinkinių atžvilgiu, neretai būna baikštus, ir tai suteikia jo būdui savotišką atspalvį. Baikštumas itin plačiai paplitęs, neretai lydi žmogų nuo ankstyviausių vaikystės dienų iki senatvės, be galo kartindamas gyvenimą, trukdydamas prisidėti prie kitų, griaudamas taikaus gyvenimo ir vaisingų laimėjimų viltis. Baimė gali persmelkti visus žmogaus gyvenimo santykius. Jis gali baimintis išorinio ar pabūgti savo paties vidinio pasaulio. Gali būgštaudamas vengti draugijos ar baimintis vienatvės. Baikštūs žmonės irgi priklauso tam jau pažįstamam tipui, kurio atstovai jaučiasi priversti daugiau galvoti apie save, todėl menkai simpatizuoja aplinkiniams. Prisidėjus baimei gali itin sustiprėti ir suvešėti kartą įgytas įprotis vengti gyvenimo sunkumų. Išties kai kurie žmonės visada pirmiausia pajunta baimę, vos reikia ko nors imtis, – išeiti iš namų, atsisveikinti su palydovu, pradėti dirbti ar įsimylėti. Jų ryšys su gyvenimu ir aplinkiniais toks silpnas, kad menkiausias įprastų aplinkybių pokytis kelia baimę.

Tai stabdo asmenybės raidą ir riboja jos laimėjimus. Žmogus nebūtinai pradeda tirtėti ir pasipusto padus. Tačiau jo žingsniai lėtėja, jis atranda įvairiausių dingsčių ir pasiteisinimų. Kartais net pats nenutuokia, kad baimingai elgiasi spaudžiamas naujų aplinkybių.

Įdomu, kad dažnai tarsi patvirtindami šį teiginį tokie žmonės mielai galvoja apie praeitį arba apie mirtį, – abiem atvejais poveikis kone toks pats. Mąstyti apie praeitį – neįkyri ir todėl labai mėgstama priemonė save „prislėgti". Mirties arba ligų baimę irgi neretai jaučia žmonės, kurie ieško dingsties išsisukti nuo bet kokios veiklos. Arba jie pabrėžia, kad viskas bergždžia, kad gyvenimas toks trumpas, jog negali žinoti, kas atsitiks. Panašiai gali veikti ir *religija, guosdama anapusinio pasaulio pažadu*, teigdama, kad tikrasis žmogaus tikslas – anapusinis gyvenimas, o

žemiškoji būtis tėra nereikalingos pastangos, bevertė raidos fazė. Pirmojo tipo žmonės vengia bet kokios veiklos, nes tuščiagarbystė neleidžia jiems būti egzaminuojamiems, šiuo atveju irgi matome veržimąsi prie to paties dievo, to paties tikslo, būtent pranašumo, ir čia veikia tuščiagarbystė, kuri padaro tokio tipo žmones negyvybingus.

Pirmoji, primityviausia, baimės forma – tai baimė, kuri apima kai kuriuos vaikus, kai jie paliekami vieni. Tokio vaiko ilgesio anaiptol nenumaldo tai, kad paskui pas jį sugrįžtama, buvimą drauge jis panaudoja kitiems tikslams. Jei, tarkim, motina jį vėl palieka vieną, jis šauksis jos aiškiai demonstruodamas baimę, o tai tereiškia, kad niekas nepasikeitė nuo to, ar motina šalia, ar ne. Vaikas veikiau trokšta valdyti ją, priversti tarnauti. Paprastai tokie reiškiniai liudija, kad jis neskatinamas elgtis savarankiškai, auklėjamas klaidingai, pastūmėjamas reikalauti kontribucijos iš kitų.

Vaikiškos baimės apraiškos visuotinai žinomos. Jos itin ryškios, kai naktį užgesinus šviesą ryšys su aplinka arba norimu asmeniu tampa sudėtingesnis. Vaikas baimingu riksmu tarsi atkuria nakties nutrauktą ryšį. Jei kas nors atskuba, dažniausiai viskas vyksta anksčiau aprašytu būdu. Vaikas apipila pageidavimais, reikalauja uždegti šviesą, pasilikti su juo, žaisti ir t. t. Kol jam paklūstama, baimės tarsi nė nebūta. Tačiau vos kyla grėsmė prarasti tokią viešpataujančią padėtį, atsiranda baimė, vėl sustiprinanti vaiko viešpatavimą.

Suaugusiųjų gyvenime irgi pasitaiko tokių atvejų. Tai žmonės, kurie nenori iš namų išeiti vieni. Juos nesunku pažinti pamačius gatvėje: bailiai susigūžę jie dairosi aplink ir nesijudina iš vietos arba lekia per gatvę tarsi pikto priešo genami. Kartais toks personažas netgi paprašo pervesti jį per gatvę. Tai anaiptol ne silpni, ligoti žmonės, jie puikiai vaikšto, dažniausiai jų sveikata netgi geresnė nei daugelio kitų, tačiau susidūrę su menkiausiu sunkumu jie patiria baimės priepuolį. Kartais nesaugumo ir

baimės jausmas juos apima net nespėjus išeiti iš namų. Šios *agorafobijos* apraiškos mums labai įdomios, mat aiškėja, kad tokių žmonių nė akimirkos nepalieka pojūtis, jog kažkas juos persekioja. Jų manymu, jie kažkuo itin išsiskiria iš kitų. Kartais jie užvaldyti kokios nors fantastiškos idėjos, pvz., jiems atrodo, kad išėję gali pargriūti; mums tai reiškia, jog jie jaučiasi esą tikrai aukštai. Žodžiu, ligos apraiškos, patologinės baimės būsenos irgi slepia tą patį galios ir pranašumo siekį; ir šiuo atveju gyvenimo našta sunki, žmogui gresia liūdnas likimas. Juk daugelio žmonių baimė tereiškia tai, kad kas nors turi būti greta ir jais rūpintis. Jei individas neįstengia net išeiti iš kambario, vadinasi, *visi* turi paklusti jo baimei. Primesdamas kitiems įstatymą, pagal kurį visi turi eiti pas jį, o jam niekur nereikia eiti, jis tampa karaliumi, valdančiu kitus.

Panaikinti baimę gali tik ryšys, susiejantis individą su žmonių visuomene. Tik įsisąmoninęs, kad jai priklauso, jis galės gyventi be baimės.

Štai įdomus pavyzdys. 1918 metų perversmo dienomis daugelis pacientų pareiškė negalėję ateiti į gydytojo priimamąjį. Visi nurodė daugmaž tas pačias priežastis: dabar tokie neramūs laikai, nežinia, ką sutiksi gatvėje; geriau apsirengęs apskritai gali susilaukti nemalonumų.

Žinoma, nepasitenkinimas anuomet buvo didžiulis. Tačiau krinta į akis, kad tokias išvadas padarė tik *tam tikri* žmonės. Kodėl kaip tik *jie* taip pagalvojo? Tai anaiptol ne atsitiktinumas: jie nepalaikė kontaktų su kitais, tad ir nesijautė saugūs, o tie, kurie jautėsi priklausantys visuomenei, nesibaimino ir dirbo įprastus darbus.

Kita baimės forma, *drovumas*, ne tokia kenksminga, nors irgi nusipelno ne mažiau dėmesio; jai tinka visa, ką kalbėjome apie baimę. Kad ir kokie paprasti būtų vaikų santykiai, drovumas visada leis išvengti kontaktų arba nutraukti juos, nubudus nevisavertiškumo, kitoniškumo jausmui, kuris trukdo džiaugtis bendravimu.

3. Neryžtingumas

Neryžtingumas būdingas tiems žmonėms, kuriems atliktina užduotis atrodo itin sunki, kurie netiki turį pakankamai jėgų. Paprastai šis būdo bruožas reiškiasi lėtaeigiu judėjimu, tad žmogus, jei apskritai mėgina spręsti užduotį, daro tai ne pernelyg greitai. Pvz., užuot sprendęs kokį nors gyvenimo klausimą, jis staiga atsiduria kažin kur kitur. Tarkim, staiga susivokia visiškai netinkąs pasirinktai profesijai. Jis įžvelgia daugybę neigiamų šios profesijos aspektų ir atitinkamai prievartauja savo logiką, tad galiausiai profesinė veikla jam išties atrodo neįmanoma. Žodžiu, neryžtingumas reiškiasi ne tik lėtaeigiu judėjimu, bet ir įvairiausiomis apsauginėmis priemonėmis, paruošiamaisiais žingsniais ir pan., kurių tikslas – nusimesti atsakomybę dėl neatliktos užduoties.

Visą kompleksą klausimų, susijusių su šiuo nepaprastai paplitusiu reiškiniu, individualioji psichologija pavadino *distancijos problema*. Remdamiesi šio mokslo sukurta koncepcija galime neklysdami įvertinti žmogaus nusistatymą, išmatuoti, koks atstumas jį skiria nuo trijų didžiųjų gyvenimo problemų sprendimo. Pirmoji jų – tai socialinių uždavinių sprendimas, *Aš* santykis su *Tu*, daugmaž tinkami žmogaus kontaktai su kitais ar jų vengimas. Antroji problema – profesijos, trečioji – erotinė, meilės ir santuokos problema. Nesėkmės laipsnis, *distancija*, skirianti žmogų nuo šių trijų klausimų sprendimo, leidžia spręsti apie jo individualybę, jo asmenybę, žodžiu, ir šie reiškiniai gali papildyti mūsiškį žmogaus pažinimą.

Paprastai tokiais atvejais labiausiai krinta į akis, kad žmogų nuo jo užduoties skiria didesnė ar mažesnė distancija. Atidžiau pažvelgę pamatysime ne tik šį, neigiamą, situacijos aspektą, paaiškės, kad yra ir teigiamų. Žmogaus pasirinkimą veikiausiai nulėmė tik šie teigiami aspektai. Juk jei jis imasi kokios nors užduoties visiškai nepasiruošęs, jos neatlikus atsiras aibė lengvi-

nančių aplinkybių, savimeilė ir asmeninė tuščiagarbystė nenukentės. Situacija kur kas saugesnė, žmogus darbuojasi tarsi lyno akrobatas, kuris žino, kad apačioje ištiestas tinklas. Jei krinta, nukrinta minkštai, jei nepasiruošęs imasi užduoties ir jos neatlieka, savigarbai negresia pavojus, nes jis gali sau pasakyti, kad daug kas buvo tiesiog neįmanoma dėl įvairiausių priežasčių: buvo jau per vėlu, pradėta per vėlai ir t. t. – antraip viskas būtų kuo puikiausiai pavykę. Tad nesėkmės priežastis – ne asmenybės kliauda, o kokia nors menka, šalutinė aplinkybė, dėl kurios jis anaiptol nėra atsakingas. Tačiau jei užduotį pavyksta atlikti, sėkmė kur kas vertingesnė. Juk jei žmogus stropiai atlieka užduotis, niekas pernelyg nesistebi jo sėkme, tai savaime suprantama. Tačiau jei jis pradeda per vėlai, dirba priešokiais ar visiškai nepasiruošęs ir vis dėlto atlieka užduotį, kas anaiptol nėra neįmanoma, jis – ypatingas, taip sakant, dvigubas didvyris, viena ranka atlikęs tai, ką kiti daro abiem.

Tokie yra teigiami šios akrobatikos aspektai. Ši elgsena išsyk išduoda tuščiagarbystę ir garbėtrošką, liudija, kad tai žmogus, kuris nori atsidurti scenoje, bent jau sau suvaidinti didvyrį. Jis viską daro norėdamas pasirodyti, sukelti iliuziją, kad disponuoja ypatingomis galiomis.

Taip pamažu vis geriau suprantame visus, kurie nori apeiti jiems kylančias problemas, apskritai nesprendžia jų arba ilgai dvejoja, patys prisidarydami sunkumų. Jie juda aplinkkeliu, ir į akis krinta tokios jų gyvenimo ypatybės, kaip tinginystė, neveiklumas, profesijos keitimas, aplaidumas ir t. t. Kai kurie žmonės šį nusistatymą rodo net išorine laikysena, jų eigastis tokia lanksti, kad pasitaikius progai jie išsisuka kaip gyvatės. Tai anaiptol ne atsitiktinumas, su tam tikromis išlygomis galime teigti, kad šie žmonės linkę apeiti svarbius spręstinus klausimus.

Pailiustruosime tai tikru atveju iš gyvenimo. Vienas pacientas buvo nuolat paniuręs, gyvenimas jam įgriso iki gyvo kaulo, jis vis galvodavo apie savižudybę. Niekas jo nebedžiugino, visa

savo laikysena jis teigė atsisveikinęs su gyvenimu. Per pokalbį paaiškėjo, kad jis buvo vyriausias iš trijų brolių, jo tėvas buvo itin ambicingas, gyvenime labai entuziastingai veržęsis į priekį ir gana daug pasiekęs. Pacientas buvo mylimiausias jo vaikas, tėvas tikėjosi, kad kada nors sūnus žengs jo pėdomis. Motina anksti mirė. Su pamote pacientas puikiai sutarė, veikiausiai ir dėl to, kad tėvas jį labai protegavo.

Kaip pirmagimis, jis labai garbino jėgą ir prievartą. Visi jo būdo bruožai pasižymėjo šiokiu tokiu valdingumu. Mokykloje jis greitai išsiveržė į priekį. Baigęs ją perėmė tėvo verslą ir elgėsi su visais tarsi labdarys. Kalbėdavo draugiškai, jo darbininkams ėjosi neblogai, jis mokėjo jiems didžiausias algas ir visada išklausydavo jų prašymus.

Po 1918 metų perversmo jo būdas pasikeitė. Dabar jis vis skundėsi, kaip jį erzina nenuolankus darbuotojų elgesys. Jie reikalavo to, ko anksčiau prašydavo ir, beje, visada gaudavo. Jo kartėlis taip išaugo, kad jis jau puoselėjo mintį mesti verslą.

Žodžiu, spręsdamas savo profesinį uždavinį jis padarė lankstą tiesiog pirmosiose fronto linijose. Šiaip jis buvo geranoriškas šefas. Tačiau tą akimirką, kai iškilo jo galios klausimas, jis atsisakė prisidėti, jo pasaulėžiūra tapo kliūtimi ne tik visam fabrikui, bet ir jam pačiam. Niekas nebūtų jo kliudęs, jei jis nebūtų taip ambicingai troškęs parodyti, kas padėties šeimininkas. Tačiau jam terūpi demonstruoti asmeninę valdžią. Dabar tai sunkina logiška aplinkybių raida, ir profesija iškart nustoja jį džiuginusi. Tad jo noras pasitraukti – tai skundas, neklusnių tarnautojų ataka.

Su tuščiagarbyste toli nenueisi. Staiga atsiskleidė, į kokią prieštaringą situaciją jis įsipainiojęs. Jo principai pasirodė esą nepakankami. Dėl vienpusiškos raidos jis neįstengė keistis, priimti kitus principus. Tolesnė raida buvo neįmanoma, nes galia ir pranašumas tapo vieninteliu jo tikslu, atitinkamai tuščiagarbystė nustelbė visus kitus būdo bruožus.

Pažvelgę į kitas gyvenimo sritis sužinome, kad jo visuomeniniai ryšiai išties buvo apgailėtini. Savaime suprantama, kad šitaip nusiteikęs aplink save jis galėjo suburti tik tokius žmones, kurie pripažino jo pranašumą, buvo pasiruošę vykdyti jo valią. Be to, jis buvo ir aršus kritikas, proto jam netrūko, tad jo pastabos kartais būdavo labai tikslios ir žeminančios. Taip jis išvaikė visus pažįstamus ir apskritai niekada neturėjo tikro draugo. Trūkstamus kontaktus su žmonėmis pakeitė įvairiausių rūšių malonumai.

Tačiau didžiausia katastrofa jį ištiko sprendžiant meilės ir santuokos klausimą. Šitokią lemtį buvo galima pranašauti iš anksto. Meilė, kaip stipriausias bičiulystės ryšys, apskritai nepakelia individo troškimo valdyti. Kadangi jis troško valdyti, turėjo į tai atsižvelgti ir rinkdamasis partnerę. Valdingas, pranašumo trokštantis žmogus visada pasirinks tokį partnerį, kuris irgi nėra silpnas, kurio nukariavimas jam pasirodys triumfu. Taip susieina du panašūs žmonės, ir bendras gyvenimas tampa nenutrūkstama aršiausios kovos grandine. Šis žmogus pasirinko moterį, kai kuriais atžvilgiais dar valdingesnę nei jis. Ištikimi savo principams, jie abu turėjo griebtis įvairiausių priemonių, kad išlaikytų viešpatavimą. Žinoma, drauge jie tolo vienas nuo kito, tačiau neįstengė išsiskirti galutinai, nes tokie žmonės kaskart tikisi galutinės pergalės, tad nėra linkę pasitraukti iš kovos lauko.

Pacientas papasakojo ir vieną anų dienų sapną. Jis sapnavo kalbąs su mergina, kuri atrodė kaip tarnaitė ir labai priminė jo buhalterę. Sapne jis pasakė: „Juk aš esu kunigaikščių giminės".

Nesunku suprasti, kokią minčių eigą atspindi šis sapnas. Taip iš aukšto jis žvelgia į žmones. Kiekvienas iš pradžių jam atrodo esąs tarnas, neišsilavinęs ir menkas, juolab jei tai moteris. Kartu prisimename, kad jis grumiasi su žmona, tad labai tikėtina, jog sapno personažas simbolizuoja jo žmoną.

Niekas nesupranta paciento, juolab savęs nesupranta jis pats, nes neregėtai išpuikęs temato tuščiagarbišką tikslą. Arogancija,

pretenzijos į niekuo nepagrįstą didybę, kitų vertės neigimas tolina jį nuo aplinkinių; jo pasaulėžiūra ir nuostatos anaiptol neskatina draugystės nei meilės.

Labai dažnai tokius nukrypimus mėginama pateisinti tipiškais argumentais. Neretai pateikiamos priežastys skamba visiškai įtikinamai, atrodo savaime suprantamos, deja, jos anaiptol nepagrįstos esamomis aplinkybėmis. Pvz., vienas pacientas nusprendžia, kad turėtų daugiau bendrauti, ir įgyvendina šį sprendimą įsitraukdamas į smuklės kompaniją, stumia laiką gerdamas, kortuodamas ir tikisi šitaip susirasiąs draugų ir pažįstamų. Jis grįžta namo vėlai naktį, ryte keliasi neišsimiegojęs ir teisinasi: kadangi reikia bendrauti, ne visada gali... Būtų pusė bėdos, jei jis bent kiek geriau susidorotų su savo uždaviniais. Tačiau jei staiga, užuot juos sprendęs, jis atsiduria kažin kur kitur, nes reikia daugiau bendrauti, jis neteisus, net jei jo argumentai teisingi. Kitas savo ruožtu staiga pajunta didžiulį polinkį politikuoti, tai ypač būdinga jaunuoliams, privalantiems pasirinkti profesiją. Žinia, politika – svarbus dalykas. Tačiau nedera mulkinti save ir kitus, nedera nieko neveikti, tik politikuoti, užuot pasirinkus profesiją ir pradėjus jai rengtis.

Šis atvejis aiškiai rodo, kad ne objektyvi patirtis, o *asmeninis požiūris*, asmeninis faktų aiškinimas ir vertinimas pastūmėja mus nukrypti nuo tiesaus raidos kelio. Mūsų žvilgsniui veriasi neaprėpiama žmogaus klystkelių sritis. Šis ir panašūs atvejai pasižymi ištisa klaidų ir klaidingų galimybių virtine. Pasistengę suvokti tokio žmogaus argumentus, jo gyvenimo planą, turime įžvelgti šias klaidas ir patarti, kaip jas įveikti. Kartu daugmaž nusakėme ir tokio pobūdžio auklėjamąją veiklą. Auklėti reiškia ne ką kita, kaip šalinti klaidas. Tačiau tam būtina suprasti, kaip klaidingu požiūriu grindžiama klaidinga žmogaus raida gali virsti tragedija. Turime su nuostaba pripažinti senovės tautų išmintį: jos žinojo ar bent nujautė šiuos sąryšius, kalbėdamos apie *Nemezidę*, keršto deivę. Tokia raida visada liudija, kad žmogus

kenkia pats sau, kai, užuot elgęsis kaip visuomenės narys ir paisęs jos interesų, ieško būdų, kaip įgyvendinti asmeninę galią; toks galios kultas dažniausiai verčia jį siekti tikslo aplinkkeliais, nepaisant aplinkinių interesų ir nuolat baiminantis pralaimėjimo. Dažniausiai prisideda ir *nervų sutrikimai*, kurių tikslas ir reikšmė ypatingi: sulaikyti žmogų nuo kokio nors veiksmo, nes patirtis kužda, kad kiekvieną žingsnį šios prarajos link lydi milžiniški pavojai.

Dezertyrams nėra vietos visuomenėje. Čia reikia tam tikro nuolaidumo ir prisitaikymo, sugebėjimo bendradarbiauti ir padėti kitiems, o ne veržtis vadovauti, kad būtum pranašesnis už kitus. Kad tai tiesa, daugelis patyrėme savo kailiu arba įsitikinome, stebėdami kurį nors pažįstamą žmogų. Toks žmogus gali vaikščioti į svečius, labai maloniai elgtis, netrukdyti. Tačiau galios siekis kiša koją, jam stinga šilumos, tad ir kiti nepajunta jam šiltų jausmų. Neretai jis tylėdamas sėdi prie stalo ir anaiptol neprimena smagiai nusiteikusio žmogaus, ne itin ir stengiasi bendrauti. Jis veikiau pasirenka dialogą, o ne atvirą diskusiją didesnėje draugijoje. Net mažmožiai išduoda jo ypatingumą, pvz., jis visada stengiasi įrodyti esąs teisus, netgi tada, kai tai niekam nerūpi. Kartu aiškėja, kad iš esmės jam visiškai nesvarbūs jo paties argumentai, svarbu tik įrodyti, kad kitas neteisus. Antra vertus, lemiamais momentais prasideda mįslingi reiškiniai, be jokios priežasties jis jaučiasi pavargęs, skuba nė kiek nepasistūmėdamas į priekį, negali užmigti, neatgauna jėgų, jaučia įvairiausius negalavimus, žodžiu, girdime aibę skundų, apie kuriuos jis dažniausiai negali pasakyti nieko tikro. Jis atrodo esąs ligonis, jis *nervingas*. Išties tai vylingos priemonės, padedančios nukreipti dėmesį nuo tikrosios padėties. Jos pasirenkamos neatsitiktinai. Pagalvokime, kokio maištingo užsispyrimo kupinas žmogus, jei pasitelkęs baimę jis sukyla prieš tokį natūralų reiškinį kaip naktis; aišku, toks žmogus anaiptol nėra susitaikęs su žemiškuoju gyvenimu. Jis tiesiog nori panaikinti naktį,

kaip tik šis noras skatina jo elgseną. Tai būtina sąlyga, kad jis galėtų įsitraukti į normalų gyvenimą. Tačiau, keldamas tokią neįvykdomą sąlygą, žmogus išsiduoda turįs piktų ketinimų. Jis tiesiog neigia gyvenimą.

Visi tokio pobūdžio nervų sutrikimai atsiranda, kai žmogus pabūgsta savo uždavinio ir dairosi dingsties spręsti jį lėčiau, lengvinančiomis aplinkybėmis arba apskritai išsisukti. Kartu jis išvengia ir tų uždavinių, kuriuos būtina spręsti, kad išliktų žmonių visuomenė, pirmiausia kenkia savo artimiesiems, paskui ir kitiems žmonėms. Tokių reiškinių pasaulyje seniai nebebūtų, jei visi geriau pažintume žmogų ir įstengtume pamatyti, koks šiurpus priežastinis ryšys sieja logiškų, imanentinių žmonių visuomenės taisyklių nepaisymą ir žmogų neretai ištinkantį tragišką likimą. Paprastai laiko intervalas pernelyg didelis, dažniausiai atsiranda dar ir daugybė papildomų komplikacijų, tad galiausiai neįstengiame tiksliau užfiksuoti šių sąryšių, pasimokyti iš jų ir pamokyti kitus. Tik atskleidę žmogaus gyvenimo liniją ir įsigilinę į jo istoriją, įstengiame įžvelgti ryšį ir pasakyti, kur padaryta klaida.

4. Nesuramdomi instinktai kaip nepakankamo prisitaikymo požymis

Kai kuriems žmonėms itin būdingos tam tikros raiškos formos, paprastai apibūdinamos kaip *neišsiauklėjimas*. Vieni neiškenčia nekramtę nagų, kitus nenugalima jėga verčia nuolat krapštyti nosį, treti taip godžiai valgo, kad atrodo, tarsi būtų apimti nesuramdomos aistros. Tai, kad tokie reiškiniai išties svarbūs, suprasime vos pamatę žmogų, kuris griebia maistą kaip peralkęs vilkas ir nei varžosi, nei gėdijasi demonstruodamas godulį. Jis šliurpia, graužia, čepsi. Didžiausi kąsniai kone nekramtyti išnyksta tarsi bedugnėje, stulbina ir tai, kokiu greičiu jie praryjami.

Tačiau įspūdinga ne tik išorinė forma, bet ir kiekis, valgymo dažnis. Neperdėsime teigdami, kad kai kurių žmonių tiesiog neįmanoma įsivaizduoti nuolat ko nors nekramtančių. Kitas neišsiauklėjimo požymis – *nevalyvumas.* Anaiptol ne pedantiškumo stygius, būdingas labai užsiėmusiems žmonėms, taip pat ne toji natūrali netvarka, kartais būdinga sunkiai dirbantiems žmonėms. Aptariamo tipo žmogus paprastai neapkrautas darbais, dažniausiai net apskritai nedirba. Tačiau jis visada netvarkingas ir purvinas, ir niekada to neatsikratys. Atrodo, tarsi jis specialiai stengtųsi, ir nelengva būtų pamėgdžioti nevalyvumą, taip būdingą šiam žmogui, kad veikiausiai jo nepažintume, jei jis staiga taptų valyvas.

Tokios išorinės neišauklėto žmogaus raiškos formos. Jomis jis duoda mums suprantamą ženklą, kad iš tikrųjų nebendradarbiauja su kitais, kad nori išsiskirti. Visi šiuos ir kitus blogus įpročius turintys žmonės menkai simpatizuoja aplinkiniams. Stebina ne pats reiškinys, o faktas, kad tokių blogų įpročių ištakos dažniausiai glūdi vaikystėje. Juk apskritai beveik nėra vaikų, kurių raida būtų tiesi kaip styga. Nuostabą kelia veikiau ta aplinkybė, kad kai kurie žmonės apskritai neatsikrato šių vaikiškų įpročių.

Patyrinėję priežastis pastebėsime, kad šie žmonės labiau ar mažiau kratosi aplinkinių ir kartu savo uždavinių. Tokie žmonės iš tikrųjų norėtų nusišalinti nuo gyvenimo, jie atsisako bendradarbiauti. Tad suprantama, kodėl jokiais moraliniais samprotavimais nepajėgsime jų įtikinti atsisakyti blogų įpročių. Juk jei žmogaus gyvenimo nuostata tokia, jis visiškai teisus, pvz., kramtydamas nagus. Vargiai rasime geresnį būdą išsisukti; visuomenės vengiančiam žmogui nėra geresnės, veiksmingesnės priemonės kaip, pvz., nuolat vaikščioti purvina apykakle ar dėmėtu sijonu. Kas, jei ne šitoks stilius iš tikrųjų padės išsisukti nuo tarnybos, kur tektų susidurti su kitų dėmesiu, kritika ir konkurencija, kas veiksmingiau pagelbės bėgant nuo meilės ir

santuokos? Žmogus savaime iškrinta iš konkurencinės kovos, o blogas įprotis tampa puikiu pasiteisinimu: ko tik nebūčiau galėjęs pasiekti, jei ne šis įprotis; deja, *turiu* jį.

Pateiksime atvejį, rodantį, kaip blogas įprotis praverčia savigynai ir kaip juo galima pasinaudoti, siekiant valdyti aplinkinius. Dvidešimt dvejų metų mergina *šlapinosi į lovą*. Ji buvo priešpaskutinis, gana silpnas vaikas, tad motina ja itin rūpinosi, o ji nepaprastai prisirišo prie motinos. Ši negalėjo nuo dukters atsitraukti ištisą parą ne tik dėl blogo įpročio, bet ir dėl baimės būsenų ir riksmų naktį. Pradžioje tai buvo tikras triumfas, balzamas mergaitės tuščiagarbystei, nes jai labiau nei kitiems vaikams pavyko prirakinti motiną prie savęs. Negana to, šiai mergaitei nerūpėjo kiti santykiai, mokykla, draugystė, visuomenė. Ji itin būgštaudama išeidavo iš namų; ir vėliau, kai paūgėjusi turėdavo dažniau eiti apsipirkti, vaikščioti vakarais jai buvo tikra kankynė. Ji grįždavo nusikamavusi ir pasakodavo apie baisiausius jos tykojusius pavojus.

Jau aišku, kad visi šie reiškiniai liudija, jog mergaitė taikėsi pasilikti greta motinos. Tačiau tai buvo neįmanoma dėl materialinių aplinkybių, tad ir jai reikėjo pasidairyti kokio nors uždarbio. Galiausiai ją kone privertė įsidarbinti tarnaite. Tačiau po poros dienų atsinaujino senoji bėda, ji vėl pradėjo šlapintis į lovą, ir be galo pasipiktinę darbdaviai ją atleido. Nesuprasdama tikrosios šios negalios prasmės motina piktai priekaištavo. Mergina mėgino nusižudyti ir pateko į ligoninę. Nevilties apimta motina prisiekė niekada nuo jos nesitrauksianti.

Ir šlapinimusi, ir nakties bei vienatvės baime, ir mėginimu nusižudyti siekiama to paties tikslo. Tarsi sakoma: „Aš turiu likti su mama, man reikia nuolatinio mamos dėmesio". Tad blogas įprotis pasirodo esąs labai prasmingas; akivaizdu, kad juo remdamiesi galime vertinti žmogų, antra vertus, pašalinti ydą įmanoma tik *visiškai* supratus žmogų.

Apskritai pamatysime, kad blogais įpročiais vaikai dažniausiai siekia atkreipti aplinkinių dėmesį, atlikti ypatingą vaidmenį, atskleisti suaugusiųjų, nebežinančių, ko griebtis, silpnumą ir nesugebėjimą; šitaip jie patys pasijunta stipresni. Tai paaiškina ir dažnai pasitaikantį blogą įprotį atėjus svečiams atkreipti jų dėmesį nemaloniais išsišokimais. Klusniausi vaikai kartais gali pasirodyti tarsi velnio apsėsti, vos į namus įžengia pašalietis. Vaikas nori pasirodyti svarbus ir mėgina tol, kol pasiekia tikslą daugmaž jį tenkinančiais būdais. Užaugę tokie žmonės pasitelks blogus įpročius, mėgindami išvengti visuomenės reikalavimų ar jiems pasipriešinti. Ir čia slypi galios troškimas ir tuščiagarbystė, tiktai įgavę tokias keistas formas, kad dažnai tiesiog nebeatpažįstama.

Ketvirtas skyrius

Kitos būdo raiškos formos

1. Linksmumas

Jau pabrėžėme, kad bendrystės jausmą nesunku įvertinti nustačius, kokiu mastu žmogus pasiruošęs padėti, remti ir džiuginti. Sugebėjimas teikti džiaugsmą savaime lemia, kad tokie žmonės sulaukia didesnio susidomėjimo. Su jais lengviau suartėjame, todėl grynai emociškai laikome juos simpatiškesniais už daugelį kitų. Visiškai instinktyviai jaučiame, kad jų būdo bruožai atspindi bendrystės jausmą. Tai linksmesni žmonės, jie nėra nuolat prislėgti, susirūpinę, nekamuoja kitų savo rūpesčiais, būdami su kitais, jie sugeba spinduliuoti linksmybe, greta jų gyvenimas atrodo gražesnis ir vertesnis. Tokių žmonių gerumą liudija ne tik jų veiksmai, tai, kaip jie prieina, kalbasi su mumis, gilinasi į mūsų reikalus ir prisideda prie jų, bet ir išorė, mimika ir gestai, džiaugsmingi afektai ir *juokas*. Pasak Dostojevskio, puikios įžvalgos psichologo, pažinti ir suprasti žmogų galima kur kas geriau iš jo juoko nei iš nuobodžių psichologinių tyrinėjimų. Juk juokiantis girdisi ir draugiški tonai, ir priešiškos, agresyvios gaidelės, kaip antai *piktdžiugos* atveju. Pasitaiko netgi žmonių, apskritai nesugebančių juoktis; nuoširdesni santykiai jiems tokie svetimi, kad jie visiškai nelinkę teikti džiaugsmo ir žadinti linksmesnės nuotaikos. Ką jau kalbėti apie tą, beje, nemažą grupę žmonių, kurie ne tik nesugeba nieko pradžiuginti, bet ir stengiasi kiek įmanydami apkartinti kitiems gyvenimą, slampinėja, tarsi trokštų užgesinti visus žiburius. Šie žmonės apskritai nesijuokia arba juokiasi per prievartą, ir tai tėra gyvenimo džiaugsmo *regimybė*. Tad aišku, kodėl nepažįstamas veidas gali sukelti *simpatiją*: jis daro įspūdį, kad šis žmogus teikia džiaugsmą.

Paslaptingi simpatijos ir antipatijos jausmai tampa aiškesni ir suprantamesni.

Šio tipo priešingybė – žmonės, kuriuos galėtume apibūdinti kaip ramybės drumstėjus: jie nepaliauja vaizdavę pasaulį kaip ašarų pakalnę ir nuolat aitrina žaizdas. Kartais šis užsiėmimas įgauna tokį mastą, kad jį įsisąmoninus belieka stebėtis. Pirmiausia pačia asmenybe. Esama žmonių, kurie primygtinai stengiasi gyventi taip, tarsi temptų sunkiausią naštą. Menkiausias nesklandumas išpučiamas, perspektyvos visada kuo liūdniausios, kiekviena džiugesne proga jie pratrūksta Kasandros pranašystėmis. Jie perdėm pesimistai, ne tik savo, bet ir kitų atžvilgiu, sunerimsta netoliese užuodę džiaugsmą ir pasistengia visus žmonių santykius padaryti niūresnius. Ne tik žodžiais, bet ir veiksmais jie trukdo aplinkiniams džiaugtis gyvenimu ir stabdo jų raidą.

2. Mąstysena ir kalbėsena

Kai kurių žmonių mąstysena ir kalbėsena daro tokį ryškų įspūdį, kad negalime į tai nereaguoti. Jų mąstymas ir kalba tarsi vieno kurpalio, jie mąsto ir kalba stereotipais, tad visada iš anksto aišku, ką pasakys. Tai gerai pažįstamas paviršutiniškų laikraščių žinučių ir blogų romanų stilius. Ši tuščiažodystė prilygsta nelabai gražių gėlių puokštei. Girdime įvairiausius nuvalkiotus posakius, svetimžodžius ir pan.

Toks raiškos būdas irgi padeda geriau suprasti žmogų. Kai kurių mąstymo formų ir posakių nedera arba negalima vartoti. Juose aidi ir kartais patį kalbėtoją išgąsdina blogo stiliaus banalybė. Vargiai galima tikėtis, kad žmogus įsiklausys į kito nuomonę ir kritiką, jei jis nuolat apipila pašnekovą patarlėmis arba kiekvieną mintį palydi citata. Daugybė žmonių negali atsikratyti tokios kalbėsenos, ir tai jų atsilikimo ženklas.

3. Mokiniškumas

Dažnai susiduriame ir su žmonėmis, tarsi įstrigusiais kažkokiame raidos taške, negalinčiais ištrūkti iš mokyklinio suolo. Namie, visuomenėje, darbe – visur jie elgiasi tarsi mokinukai, nuolat pastatę ausis tyko progos, kad galėtų ką nors pasakyti. Jie visada stengiasi kuo greičiau atsakyti į kiekvieną draugijoje iškilusį klausimą, lyg norėdami visus pralenkti, parodyti, kad ir jie šį tą žino, lyg tikėdamiesi gero pažymio. Tokiems žmonėms būdinga tai, kad saugiomis jie laiko tik tam tikras gyvenimo formas ir išsyk pasijunta nekaip tokiomis aplinkybėmis, kai neįmanoma pritaikyti jų mokiniško šablono. Šio tipo žmonės irgi įvairiausio lygio. Mažiau simpatiški individai sausi, drovūs, nelabai draugingi; kiti vaidina itin išsimokslinusius, visažinius arba mėgina visur griebtis taisyklių ir formulių.

4. Principų žmonės arba pedantai

Šio tipo žmonės irgi, nors ne visada, turi kažką mokiniško; jie mėgina visiems gyvenimo reiškiniams primesti kokį nors principą, bet kokiomis aplinkybėmis stengiasi elgtis pagal visam laikui prisiimtą principą, nuo kurio jų neįmanoma atkalbėti; jie įsitikinę, kad negalės gerai jaustis, jei viskas nevyks įprastai, taip, kaip reikia. Šie žmonės dažniausiai yra ir pedantai. Regis, jie irgi jaučiasi tokie nesaugūs, kad mėgina gyvenimo begalybę sugrūsti į porą taisyklių ir formulių, antraip ji tiesiog pernelyg baugi. Jie pasirengę bendradarbiauti tik iš anksto žinodami taisykles. Susidūrę su aplinkybėmis, kur jų taisyklės nepritaikomos, jie pasipusto padus. Jaučiasi įskaudinti ir įžeisti, jei vyksta žaidimas, kurio jie neišmano. Akivaizdu, kad ir tokiu metodu galima įgyti didelę galią. Pvz., pakanka prisiminti daugybę *nesocialaus sąžiningumo* atvejų. Visada paaiškės ir tai, kad šiuos žmones gena nevaržomas galios troškimas ir tuščiagarbystė.

Pedantiškumas ir sausumas – neatskiriami jų bruožai, net jei jie stropūs darbuotojai. Dažnai tai slopina bet kokią iniciatyvą, paverčia juos labai ribotomis ir įnoringomis būtybėmis. Antai vienas visada žingsniuos tik šaligatvio pakraščiu arba statys pėdą tik ant tam tikrų akmenų. Antrą vargiai įkalbėsi pasukti kitu keliu, nei jis įpratęs. Gyvenimo platybė nelabai patraukli visiems šiems žmonėms. Laikydamiesi savo principų jie švaisto laiką, jie nuolat nepatenkinti savimi bei aplinkiniais. Jie kapituliuoja, vos kyla naujos, neįprastos situacijos grėsmė, nes nėra jai pasiruošę ir mano negalėsią išsiversti nežinodami taisyklių, burtažodžio. Todėl jie stengsis kiek įmanydami išvengti permainų. Pvz., tokiems žmonėms keblumų gali sukelti net pavasaris, nes jie priprato prie žiemos. Jie pasijus blogai, nes juos baugina šiltu metų laiku padažnėjantys kontaktai su kitais žmonėmis. Pavasarį tokie žmonės nuolat skundžiasi bloga savijauta. Neįstengdami prisitaikyti prie pakitusių aplinkybių jie dažniausiai rinksis tokią tarnybą, kuri nereikalauja daug iniciatyvos, ir bus skiriami į tokias pareigas tol, kol pasikeis. Reikia atminti, kad tai ne įgimtos savybės, nekintami reiškiniai, o tik klaidinga laikysena gyvenime, taip užvaldžiusi žmogų, kad jis pats vargiai pajėgs kada nors iš jos išsivaduoti.

5. Nuolankumas

Iniciatyvos reikalaujančioms pareigoms nelabai tinka ir žmonės, pasižymintys savotišku *liokajiškumu*, gerai besijaučiantys tik ten, kur reikia vykdyti įsakymus. Tarnaujančiajam terūpi įstatymai ir taisyklės. Šio tipo žmonės tokios padėties dairosi su tam tikru entuziazmu. Tai liudija įvairiausi gyvenimo santykiai, net išorinė žmogaus laikysena: jis paprastai kiek pakumpęs ir visada stengiasi dar labiau susilenkti, gaudo kito žodžius ne tam, kad apmąstytų, ką girdi, o kad pritartų ir įvykdytų. Tai žmonės,

kuriems svarbu visada pasirodyti paklusniems. Šis polinkis kartais tiesiog neįsivaizduojamo laipsnio. Kai kuriems tikras malonumas paklusti. Anaiptol nenorime pasakyti, kad idealu reikėtų laikyti žmones, kurie visada nori tik *viešpatauti*. Tačiau reikia nušviesti niūriuosius gyvenimo aspektus ir tų žmonių, kurie tikruoju savo uždavinių sprendimu laiko *tik* nuolankumą.

Prisiminkime, kad daugybei žmonių nuolankumas – tai tiesiog gyvenimo dėsnis. Omeny turime ne tarnaujančias klases, bet moteriškąją lytį. Moteris turi paklusti pagal nerašytą, tačiau visiems įkaltą dėsnį, kurio daugybė žmonių laikosi kaip dogmos. Jie tiki, kad moteris tėra tam, kad paklustų. Paprastai kaip tik todėl ji mėgina paklusti. Tokios pažiūros nuodija ir griauna žmonių santykius, tačiau tebėra gajos kaip neišnaikinamas prietaras, kuriuo tiki ir daugybė moterų, neva paklūstančių amžinam dėsniui. Tačiau tokios pažiūros dar niekam nėra pravertusios. Anksčiau ar vėliau ateina laikas, kai pasigirsta skundai: jei moteris nebūtų buvusi tokia nuolanki, būtų buvę kur kas geriau.

Žmogaus psichika apskritai nepajėgi vien paklusti, tad tokia moteris dažniausiai degraduos, taps nesavarankiška, ką liudija štai šis pavyzdys. Įžymaus vyro žmona, ištekėjusi iš meilės, griežtai laikėsi minėtosios dogmos, kurią pripažino ir vyras. Ilgainiui moteris virto gryna mašina, jai neegzistavo niekas, tik pareiga, tarnystė ir darsyk tarnystė. Nebeliko nė menkiausio savarankiško impulso. Aplinkiniai su tuo apsiprato ir pernelyg nesipiktino, bet iš to irgi menka nauda. Šis atvejis nevirto didžiule problema tik todėl, kad žmonės buvo palyginti kultūringi. Tačiau prisiminę, kad dauguma žmonių moters paklusnumą laiko savaime suprantamu dalyku, jos lemtimi, suvoksime, koks konfliktinės medžiagos užtaisas čia glūdi. Juk jei vyras mano, kad paklusnumas savaime suprantamas, jis visada ras dingstį piktintis, nes visiškai paklusti iš tikrųjų neįmanoma.

Pasitaiko moterų, taip užvaldytų nuolankumo dvasios, kad jos ieško kaip tik tokių vyrų, kurie elgiasi valdingai ar brutaliai. Toks nenatūralus santykis netrunka virsti dideliu konfliktu. Tad kartais net atrodo, kad šios moterys tiesiog išjuokia moters nuolankumą norėdamos įrodyti, kokia tai nesąmonė.

Jau žinome, kaip išvengti tokių sunkumų. Bendras vyro ir moters gyvenimas turėtų būti bičiulystė, bendradarbiavimas, kai nė vienas neverčiamas paklusti. Žinoma, kol kas tai tėra idealas, bet jį galime laikyti masteliu, liudijančiu kultūrinę žmogaus pažangą ar rodančiu, kiek jis tolimas jai ir kur klysta.

Paklusnumo problema svarbi ne tik lyčių santykiams, ne tik vyras nepajėgia susidoroti su daugybe paklusnumo keliamų keblumų. Taip pat jis svarbus ir tautų gyvenime. Prisiminkime, kad kadaise visų tautų ekonomika, valdymo santykiai rėmėsi *vergija* ir daugelis dabar gyvenančiųjų veikiausiai kilę iš vergų; kad ištisus šimtmečius gyvavo dvi itin konfliktuojančios klasės ir kastų dvasia iš esmės tebevyrauja tam tikrose tautose; tada įstengsime suprasti, kad paklusnumo principas, reikalavimas paklusti tebegyvuoja tarp žmonių ir gali formuoti tam tikrą tipą. Senovėje manyta, kad darbą, kaip palyginti gėdingą užsiėmimą, turi atlikti vergai, kad ponas neturėtų teptis rankų darbu; maža to, ponas ne tik įsakinėja, tai asmuo, kuriam būdingos visos dorybės. Valdančiąją klasę sudarė „geriausieji", graikų žodis „aristos" reiškia ir viena, ir kita. Aristokratija buvo geriausiųjų valdžia. Žinoma, priklausymą jai lėmė ne dorybės ir sugebėjimai, o galios priemonės. Vertinami ir klasifikuojami buvo daugių daugiausia vergai, tie, kurie tarnavo. Tas, kuris disponavo valdžia, buvo geriausias.

Iki šiol žmonių pažiūras veikia tai, kad kadaise egzistavo aristokratija ir vergija, nors mūsų laikais, kai siekiama suartinti žmones, tai visiškai prarado prasmę ir reikšmę. Prisiminkime, kad net didysis mąstytojas Nietzsche reikalavo, kad viešpatautų geriausieji, o kiti paklustų. Ir šiandien vis dar sunku nustoti skirsčius

žmones į tarnaujančius ir viešpataujančius ir pasijusti visiškai lygiems. Tad pats faktas, kad pripažįstame visišką žmonių lygybę, gali padėti mums ir apsaugoti nuo rimtų klaidų. Juk pasitaiko žmonių, kurie tapo tokie nuolankūs, kad nudžiunga galėdami kam nors padėkoti už nieką, kurie nepaliaujamai atsiprašinėja tiesiog už tai, kad egzistuoja; nereikėtų manyti, kad ši būsena jiems labai miela, dažnai jie jaučiasi išties nelaimingi.

6. Pasipūtimas

Kitą tipą, priešingą ankstesniajam, sudaro žmonės, kurie pučiasi, visada nori pirmauti, kuriems gyvenimas tėra amžinas klausimas: „Kaip pranokti kitus?“ Tokį vaidmenį pasirinkusio žmogaus gyvenimas kupinas įvairiausių nesėkmių. Jo elgesys gali būti priimtinas iki tam tikro laipsnio, kol priešiška agresija ir aktyvumas ne pernelyg dideli. Paprastai tokius žmones aptiksime ten, kur reikia vadovauti, įsakinėti, organizuoti. Eidami tokias pareigas jie kone savaime genami aukštyn. Tokie žmonės išnyra neramiais laikais, kai liaudis pradeda bruzdėti; savaime suprantama, kaip tik jie iškyla į paviršių. Jų gestai, laikysena, troškimai atitinkami, neretai jie ir reikiamai pasirengę bei apmąstę savo vaidmenį. Tai žmonės, kurie nuo mažens įsakinėdavo, nežaisdavo, jei negalėdavo būti vežikai, konduktoriai ar generolai. Kai kurie jų tiesiog neįstengia atlikti nieko, ką paliepė kas nors kitas, privalėdami įvykdyti įsakymą išsyk susierzina. Užtat kiti, gal net geriau pasirengę, neprasimuša į vadovaujamus vaidmenis. Ramiais laikais tokie žmonės irgi visada vadovauja kokiai nors mažesnei – profesinei ar visuomeninei – grupei. Jie nuolat pirmoje vietoje, nes braunasi į priekį, ir sako didingas kalbas. Jiems nelabai ką prikiši, kol jie ne itin pažeidžia žmonių bendrabūvio taisykles, nors pervertinti tokio tipo žmones, kaip tai daroma šiandien, tikrai neverta. Juk

ir jie stovi ant prarajos krašto, nesugeba bendradarbiauti ir nėra geri partneriai. Be galo įsitempę, nerasdami ramybės, jie stengsis pademonstruoti pranašumą visur, nepaisydami, ar tai svarbūs dalykai, ar smulkmenos.

7. Nuotaikos žmonės

Psichologija apsirinka teigdama, kad žmonės, kurių nuostata gyvenimo ir jo uždavinių atžvilgiu pernelyg priklauso nuo nuotaikos, tokie yra iš prigimties. Tai itin tuščiagarbiai ir todėl labai jautrūs žmonės, nepatenkinti gyvenimu ir besidairantys kokios nors išeities. Jų *jautrumas* – tarsi ištiestas čiuptuvas, kuriuo jie iš anksto, prieš ką nors nuspręsdami, čiuopia žmonių gyvenimo situacijas.

Kai kurie žmonės nuolat geros nuotaikos, kiek demonstratyviai ir gan energingai pabrėžia džiugiuosius gyvenimo aspektus, stengiasi susikurti džiaugsmo ir linksmybės atmosferą kaip būtiną gyvenimo pagrindą. Žinoma, ir čia esama įvairiausių lygio skirtumų. Kai kurie jų visada elgiasi *vaikiškai džiaugsmingai* ir šis jų vaikiškumas – tikra širdies atgaiva: jie nevengia uždavinių, imasi jų ir atlieka kažkaip žaismingai ir meniškai. Veikiausiai nė vienas kitas tipas grožiu ir simpatiška laikysena neprilygsta šiam.

Tačiau pasitaiko ir tokių, kurių linksmas požiūris į gyvenimą perdėtas, jie elgiasi nerimtai ir palyginti sudėtingomis aplinkybėmis, demonstruoja tokį vaikiškumą, taip nesuvokia gyvenimo rimtumo, kad anaiptol nedaro gero įspūdžio. Jaučiame netikrumą visada, kai matome tokius žmones dirbančius, jie atrodo nepatikimi, nes nori pernelyg lengvai įveikti kliūtis. Kiti stengiasi laikyti juos atokiai nuo sunkesnių uždavinių, jie patys vengia to, kas pasitaiko dažniausiai. Retai pamatysime šiuos žmones atliekančius tikrai sunkų uždavinį. Vis dėlto negalime

atsisveikinti, neskyrę šiam tipui keleto simpatijos žodžių. Turime pripažinti, kad šis tipas – malonus kontrastas pasaulyje viešpataujančiam niūrumui, jį lengviau patraukti į save nei tą, kuris visada liūdnas, nepatenkintas ir bet kokiomis aplinkybėmis mato tik blogybes.

8. Nevykėliai ir nelaimėliai

Psichologijos požiūriu savaime suprantama, kad tie žmonės, kurie prieštarauja absoliučiai visuomeninio gyvenimo tiesai, kada nors savo kailiu patiria kontrataką. Dažniausiai jie nesusipranta pasimokyti, laiko nelaimę nepelnyta, asmenine juos užklupusia nesėkme. Visą gyvenimą jie aiškina, kokios nesėkmės juos persekioja, kaip jiems nesiseka, kaip žlunga viskas, ko jie imasi. Kartais jie tiesiog didžiuojasi pralaimėjimais, tarsi juos lemtų kažkokia kraupi jėga. Kiek pasvarsčius aiškėja, kad ir čia piktus pokštus krečia garbėtroška. Šie žmonės elgiasi taip, *tarsi* kažkokiai rūsčiai dievybei rūpėtų tik jie: per audrą juos apsėda mintis, kad kaip tik *į juos* turėtų pataikyti žaibas, arba be paliovos kamuoja baimė, kad kaip tik *į jų* namus gali įsibrauti vagis, trumpai tariant, susidūrę su gyvenimo sunkumais jie mano, kad *tik juos* susiranda nelaimė.

Taip persūdyti gali tik žmogus, laikantis save įvykių centru. Kartais atrodo, kad jis labai kuklus teigdamas, jog jį nuolat persekioja tik nelaimės, tačiau iš tikrųjų trykšte trykšta garbėtroška manydamas, kad piktąsias jėgas domina tik jis ir niekas kitas. Tokie žmonės jau vaikystėje kartino sau gyvenimą, jautėsi persekiojami įsilaužėlių, žudikų ir kitokių siaubūnų, jie iki šiol tiki, kad vaiduokliai ir šmėklos neturi ką veikti, tik sukti dėl jų galvą.

Dažnai jų nuotaiką išduoda išorinė laikysena. Jie vaikščioja, tarsi būtų slegiami, visada kiek susikūprinę, lyg stengdamiesi

parodyti, kokią sunkią naštą tempia. Norom nenorom jie primena sunkias perdangas remiančias kariatides. Tai žmonės, kuriems viskas atrodo be galo rimta, kurie į viską žvelgia pesimistiškai. Tad nekeista, jog jiems nesiseka, kad ir ko griebtųsi, nenuostabu, jog tai nevykėliai, kartinantys gyvenimą ne tik sau, bet ir kitiems. Tačiau ir čia slypi tik garbėtroška. Nelaime irgi galima savotiškai puikuotis.

9. Religingumas

Kartais tokiems žmonėms pavyksta pasitraukti į religiją. Iš tikrųjų ir čia jie elgiasi taip pat kaip anksčiau. Jie skundžiasi ir dejuoja, nuolat užverčia Dievą savo rūpesčiais, neišmano, kuo daugiau, jei ne savo asmeniu, jį užimti. Podraug jiems atrodo, kad tas, kurį jie taip garbina ir kuriam meldžiasi, iš tikrųjų jiems tarnauja, visiškai atsako už juos ir, negana to, jį galima privilioti dirbtinėmis priemonėmis, itin stropiai sukalbėta malda ar kitokia religinio atsidavimo forma. Trumpai tariant, Dievulis apskritai nenutuokia, ką turėtų veikti, ir kaip tik jie turi atkreipti jo dėmesį ir nurodyti. Tenka pripažinti, kad tokio pobūdžio religinis garbinimas – tokia baisi erezija, kad jei grįžtų senieji inkvizicijos laikai, kaip tik tokie žmonės būtų sudeginti pirmiausia. Jie elgiasi su Dievu taip pat kaip su kitais žmonėmis, nesiliauja skųstis ir niurnėti, užuot patys ką nors nuveikę, kad aplinkybės pasikeistų. Šito jie visada reikalauja tik iš kitų.

Vienos aštuoniolikmetės merginos atvejis rodo, kokį mastą gali įgauti toks religingumas. Tai buvo itin klusni, stropi, tiesa, ir labai ambicinga mergina, pasižymėjusi ir religingumu, sąžiningai atlikdavusi visas religines priedermes. Vieną dieną ji pradėjo *kaltinti save,* kad nėra pakankamai dievobaiminga, kad nusižengė religiniams priesakams, nes ją nesyk apnikdavusios nuodėmingos mintys. Galiausiai ji ištisas dienas praleisdavo

kaltindama save, tad artimieji rimtai sunerimo dėl jos proto. Iš tikrųjų jai nieko nebuvo galima prikišti. Dabar ji nuolat raudodavo kampe ir kaltindavo save. Vienam dvasininkui šovė mintis palengvinti jai nuodėmių naštą paaiškinant, kad tai anaiptol ne nuodėmės, kad ji esanti laisva. Kitą dieną gatvėje mergina puolė prie jo šaukdama, kad jis nevertas įžengti į bažnyčią, nes prisiėmė tokią nuodėmių naštą.

Nebūtina toliau nagrinėti šio atvejo. Jis liudija, kad garbėtroška prasiveržia ir į religijos sritį, paversdama žmogų teisėju, kuris sprendžia, kas dora ir ydinga, skaistu ir netyra, kas gėris ir kas blogis.

Penktas skyrius

Afektai

Apie afektus kalbame, kai itin išryškėja savybės, kurias pavadinome būdo bruožais. Tai laikinos psichikos organo veiklos formos, kurios spaudžiant sąmoningai ar nesąmoningai *būtinybei* pasireiškia kaip staigi iškrova; afektai kaip ir būdo bruožai visada *tikslingi*. Tai anaiptol ne mįslingi, nepaaiškinami reiškiniai, jie visada atsiranda ten, kur yra prasmingi, atitinka žmogaus gyvenimo metodą, pagrindinę jo raidos liniją. Jais irgi siekiama pakeisti aplinkybes taip, kad jos taptų palankesnės žmogui. Tai ypatinga, *pabrėžiama* raiška, kurios gali griebtis tik tas žmogus, kuris atsižadėjo kitų galimybių išsikovoti pripažinimą, tiksliau, netiki ar jau nebetiki turįs kitų galimybių.

Tad aišku, kad ir šiuo atveju vienas iš aspektų yra nevisavertiškumo, nepajėgumo jausmas, verčiantis žmogų sukaupti visas jėgas ir reikštis stipriau, nei įprasta. Tokiomis pastangomis siekiama atsidurti dėmesio centre ir triumfuoti. Antai nėra pykčio be priešo, atitinkamai šiuo afektu kaip tik ir siekiama įveikti tą priešą. Prasimušti pasitelkiant tokią perdėtą raišką – gan mėgstamas, mūsų kultūroje vis dar priimtinas būdas. Pykčio priepuolių būtų kur kas mažiau, jei jie nepadėtų įgyti pripažinimo.

Žodžiu, dažnai matysime, kad žmonės, kurie nesitiki pasieksią savo tikslą, pranašumą, ir jaučiasi netikri, anaiptol neatsisako šio tikslo, bet siekia jo energingiau, pasitelkdami afektus. Tai metodas, kurį naudoja nevisavertiškumo jausmo kurstomas, tarsi neišvengiamo impulso genamas žmogus: jis sukaupia visas jėgas ir stengiasi išsikovoti pripažinimą, apginti tikrąsias ar tariamas teises kaip primityvus, nekultūringas laukinis.

Afektai neatsiejami nuo asmenybės esmės ir apskritai nėra būdingi tik pavieniams žmonėms, juos dažniau ar rečiau patiria

daugelis. Atitinkamomis aplinkybėmis kiekvieną gali ištikti afektas. Tai vadinamoji psichikos organo *parengtis afektui [Afektbereitschaft]*. Afektai – tokia neatskiriama žmonių gyvenimo dalis, kad visi galime juos patirti. Daugmaž pažindami žmogų galime įsivaizduoti ir tai, kokie afektai jam būdingi, net jei niekada jų nepastebėjome.

Psichika ir kūnas glaudžiai susiję, tad toks lemtingas psichikos gyvenimo įvykis kaip afektas neišvengiamai turi veikti ir kūną. Afektą lydintys fiziniai reiškiniai – kraujotakos sistemos ir kvėpavimo organų pokyčiai (padažnėjęs pulsas, raudonis ir blyškumas, kintantis kvėpavimo dažnis).

A. Skiriantys afektai

1. Pyktis

Pyktis – tai afektas, kuris tiesiog simbolizuoja galios, viešpatavimo siekį. Ši raiškos forma aiškiai išduoda tikslą: greitai ir prievarta įveikti pasipriešinimą, su kuriuo susiduria pykstantysis. Remdamiesi mūsų ligšiolinėmis žiniomis galime teigti, kad tai žmogus, iš visų jėgų siekiantis pranašumo. Pripažinimo siekis kartais taip išsigimsta, žmogų užvaldo toks kvaitulys, kad į menkiausią jo galios pojūtį silpninantį impulsą jis reaguoja pykčio priepuoliu. Žmogus jaučia, kad šiuo veikiausiai jau nesyk išmėgintu būdu paprasčiausia primesti savo valią, priversti kitą paklusti. Tai anaiptol nėra itin puikus metodas, bet dažniausiai jis praverčia, ir galbūt ne vienas prisimins sunkiomis aplinkybėmis pykčio priepuoliu privertęs kitus su savimi skaitytis.

Vis dėlto pasitaiko, kad pykčio priepuolį galima iš dalies pateisinti. Čia nekalbame apie tokius atvejus. Omeny turime labai aiškų ir stiprų afektą, tuos asmenis, kuriems pyktis yra *įprastas*. Kai kurie žmonės juo naudojasi tiesiog sistemingai, jie patraukia

dėmesį tuo, kad apskritai nemoka kitaip elgtis. Tai arogantiški, be galo jautrūs žmonės, nepakenčiantys, kad kas nors būtų viršesnis ar prilygtų jiems, jie visada privalo jaustis pranašesni, todėl nuolat sergi, ar kas pernelyg neprisiartino, ar juos pakankamai aukštai įvertino. Paprastai su tuo susiję ir begalinis nepatiklumas, jie nenori niekuo pasikliauti. Dažniausiai susidursime ir su kitais būdo bruožais, kuriuos anksčiau pavadinome skiriančiais. Itin sunkiais atvejais toks pernelyg ambicingas žmogus pabūgsta bet kokios rimtos užduoties ir sunkiai įsilieja į visuomenę. Jei jam kas nors nepasiseka, jis težino vienintelį reakcijos būdą: sukelti skandalą, kuris labai skausmingas artimiesiems. Pvz., sudaužyti veidrodį ar sugadinti vertingą daiktą. Tačiau anaiptol neverta tikėti išsisukinėjimais, kai jis mėgina įtikinti nežinojęs, ką darąs. Ketinimas užgauti aplinkinius pernelyg akivaizdus. Kažkodėl visada šio afekto apimtas jis griebiasi vertingų, o ne mažaverčių daiktų. Aišku, kad tai *planingas* elgesys.

Tarp artimųjų tokiais metodais galima išsikovoti pripažinimą, tačiau jis išsyk išnyksta už šeimos ribų. Tada afektas gali lengvai pastūmėti žmogų į konfliktą su aplinkiniu pasauliu.

Išorinė šį afektą lydinti laikysena iškyla prieš akis, vos išgirdus afekto pavadinimą. Tai priešiška pozicija kito atžvilgiu, atsiskleidžianti itin aiškiai ir stipriai. Šis afektas rodo, kad bendrystės jausmo atsižadėta kone visiškai. Žmogus taip siekia galios, kad net gali sunaikinti varžovą. Kadangi afektai aiškiai atskleidžia žmogaus būdą, stebėdami juos galime taikyti mūsiškį žmogaus pažinimą. Tad piktus žmones apibūdiname kaip tokius, kurie perdėm priešiški gyvenimui. Tačiau ir čia turime laikytis sistemos, darsyk pabrėžti, kad galios siekis apskritai grindžiamas silpnumo, nevisavertiškumo jausmu. Žmogus, kuris pasitiki savo jėgomis, niekada nesigriebs tokios pabrėžtinos raiškos, tokių prievartinių priemonių. Nederėtų pamiršti šio ryšio. Kaip tik pykčio priepuoliu itin aiškiai atsiskleidžia žmogaus veržimasis aukštyn, jo noras silpnumo jausmą pakeisti pranašumu.

Tai pigus triukas, atliekamas siekiant sustiprinti asmenybės jausmą kito sąskaita ir jo nenaudai.

Iš veiksnių, itin skatinančių pykčio priepuolius, pirmiausia minėtinas *alkoholis*. Kai kuriems žmonėms pakanka visiškai mažų dozių. Žinia, alkoholis veikia pirmiausia susilpnindamas arba panaikindamas kultūrinius suvaržymus. Alkoholiu apsinuodijęs žmogus elgiasi taip, tarsi niekada nebūtų buvęs kultūringas. Jis nesivaldo, nepaiso kitų, apsvaigęs nevaržomai demonstruoja tai, ką būdamas blaivus vargais negalais sutramdo ir nuslepia, būtent priešiškumą kitiems. Neatsitiktinai alkoholio griebiasi kaip tik nesutariantys su gyvenimu žmonės, ieškodami savotiškos paguodos, užmaršties ir, antra vertus, pasiteisinimo, kad nepasiekė, ką būtų galėję pasiekti.

Vaikų pykčio priepuoliai daug dažnesni nei suaugusiųjų. Neretai pakanka menkutės dingsties, kad vaikas supyktų. Tai lemia ta aplinkybė, kad vaikai itin stipriai jaučia silpnumą, atitinkamai labiau išryškėja ir jų pripažinimo siekis. Supykęs vaikas visada kaunasi dėl pripažinimo, akivaizdu, kad pasipriešinimas, su kuriuo jis susiduria, jam atrodo jei ne neįveikiamas, tai bent labai didelis.

Įprastinis pykčio priepuolių turinys – tai plūdimas ir smurtiniai veiksmai, kurie kartais įgyja tokį mastą, kad pykstantysis pats susižaloja. Tai kiek padės suprasti *savižudybę*. Ja siekiama įskaudinti giminaičius ar kitus aplinkinius, šitaip atkeršijant už patirtą skriaudą.

2. Liūdesys

Liūdesio afektas pasireiškia, kai žmogus patiria netektį, pradimą, su kuriuo nelengva susitaikyti. Liūdesiu taip pat siekiama pašalinti nemalonumo, silpnumo jausmą, susikurti geresnę situaciją. Šiuo atžvilgiu liūdesys pravartus kaip ir pykčio

priepuolis, tik jis randasi kitomis progomis, kitokios jo apraiškos ir metodai. Tačiau siekiama to paties, būtent pranašumo. Pykstant judesys nukreiptas *prieš* kitus, pykstančiajam jis turi nedelsiant suteikti pergalės, priešininkui – pralaimėjimo jausmą, o liūdint pirmiausia įvyksta psichikos aktyvo apribojimas, kurį netrukus neišvengiamai keičia plėtra, liūdintis individas pasijunta išaukštintas ir patenkintas. Tačiau tai tegali įvykti kaip iškrova, kaip judesys, kuris, nors kiek kitaip, pradžioje irgi nukreiptas prieš aplinką. Juk liūdintysis iš tikrųjų yra *kaltintojas*, kaltindamas jis nusiteikęs priešiškai aplinkiniams. Kad ir kaip natūralu žmogui liūdėti, vis dėlto perdėtas liūdesys slepia priešiškumą aplinkiniams, kenkia jiems.

Liūdintysis jaučiasi išaukštintas dėl aplinkinių požiūrio į jį. Dažnai liūdinčiam žmogui palengvėja, jei kas padaro jam paslaugą, jį užjaučia, remia, ramina, kažką duoda. Jei iškrova vyksta lydima ašarų ir skundų, aplinkiniai ne tik puolami, liūdintysis iškyla virš jų kaip kaltintojas, teisėjas ir kritikas. Reikalavimas, primygtinumas čia akivaizdūs. Vis labiau apeliuojama į aplinkinius. Liūdesys tampa tarsi neįveikiamu argumentu, kuriuo siekiama suvaržyti kitą, ir šis turi paklusti.

Tad ir šis afektas liudija veržimąsi iš apačios į viršų, siekiant neprarasti atramos bei kompensuoti bejėgiškumo ir silpnumo jausmą.

3. Piktnaudžiavimas afektais

Afektų fenomenas buvo nesuprantamas, kol paaiškėjo, kad jie leidžia nedelsiant įveikti nevisavertiškumo jausmą, išaukštinti asmenybę, pasiekti pripažinimą. Tad žmogaus psichikos gyvenime parengtis afektui ir jo demonstravimas labai dažni. Jei vaikas pyksta arba liūdi ir verkia, nes jaučiasi nuskriaustas, ir jam pavyksta išmėginti šį metodą, jis gali lengvai susivilioti

griebtis jo menkiausia dingstimi, nuolat pasitelkti afektus, kad išpeštų kokios nors naudos. Afektų demonstravimas gali tapti tiesiog patologišku įpročiu. Vėliau ir suaugusiojo gyvenime nuolat regime piktnaudžiavimą šiais afektais, žalingą ir bevertį reiškinį, kai pyktį, liūdesį ar kitus afektus individas pateikia savotiškai žaismingai, vien siekdamas savo tikslo, mėgindamas ką nors laimėti. Tada tokios būsenos kartojasi tiesiog reguliariai, kaskart, kai individas nori ko nors išvengti ar jaučia savo galiai kylančią grėsmę. Antai liūdesys gali būti reiškiamas taip garsiai ir įkyriai, kad veikia atstumiančiai, nes pernelyg primena savęs reklamavimą. Įdomu stebėti, kaip kartais demonstruodamas liūdesį individas mėgina pranokti pats save.

Piktnaudžiauti galima ir šalutiniais fiziologiniais afekto padariniais. Kai kurie žmonės pykdami sugeba taip paveikti virškinimo sistemą, kad tiesiog pradeda vemti. Taip jie dar drastiškiau parodo priešiškumą. Vėmimas reiškia kito pasmerkimą ir pažeminimą. Kartais liūdintysis dar ir susilaiko nuo valgymo, tad atrodo tiesiog išsekęs, tikras „sielvarto įsikūnijimas".

Mes neabejingi tokioms piktnaudžiavimo formoms pirmiausia todėl, kad jomis apeliuojama į aplinkinių bendrystės jausmą. Kai šie atsiliepia, sielvartas dažniausiai kiek nuslūgsta. Tačiau kai kurie žmonės jaučia tokį didžiulį poreikį nukreipti kitų bendrystės jausmą į save, kad apskritai nenori skirtis su liūdesiu, nes jaučiasi itin išaukštinti, kai aplinkiniai pateikia draugystės ir užuojautos įrodymus.

Nors mūsų simpatijos pykčio ir liūdesio atveju skirtingos, vis dėlto ir pyktis, ir liūdesys yra skiriantys afektai. Jie nevienija žmonių, supriešina juos, nes vienpusiškai naudojasi bendrystės jausmu. Tiesa, liūdesys ilgainiui paskatina užmegzti ryšį, tačiau ne normaliu būdu, kai bendrystės jausmas abipusis, o atlikus deformaciją, kai duoti priversti tik aplinkiniai.

4. Pasišlykštėjimas

Pasišlykštėjimo afektui irgi būdingos skiriančios tendencijos, nors ir ne tokios ryškios. Fizinis pasišlykštėjimas vyksta tam tikru būdu dirginant skrandžio sieneles. Tačiau kartais individas linkęs išstumti, „išvemti" kokį nors psichinio gyvenimo elementą. Tada atsiskleidžia skiriantis šio afekto pobūdis. Tai patvirtina tolesni veiksmai ir įvykiai. Pasišlykštėjimas – tai nusigręžimo gestas. Grimasos reiškia aplinkos pasmerkimą, problemos sprendimą atmetimo būdu. Piktnaudžiaudamas šiuo afektu, žmogus nepalankiomis aplinkybėmis gali pasitraukti pajusdamas pasišlykštėjimą. Savavališkai jį sukelti kur kas lengviau nei kitus afektus. Kiek pasipraktikavęs žmogus gali pasiekti tokį lygį, kad pasitelkęs šį afektą visiškai nesunkiai izoliuosis nuo aplinkos arba atakuos ją.

5. Baimė (išgąstis)

Baimė nepaprastai reikšminga žmogaus gyvenime. Šis afektas sudėtingas, nes jis ne vien skiria; kaip ir liūdesio atveju, galiausiai užsimezga savotiškas ryšys su kitais. Pvz., pasitelkdamas baimę vaikas išvengia kokios nors situacijos, antra vertus, jis ieško prieglobsčio pas kitą. Baimės mechanizmu pranašumas tiesiogiai nedemonstruojamas aplinkiniams, pirmiausia matome veikiau pralaimėjimą. Pradžioje individas tarsi sumažėja. Paskui prasideda siejantis šio afekto aspektas, slepiantis ir pranašumo poreikį: baimingasis ieško kitos situacijos prieglobsčio, šitaip mėgindamas įgauti jėgų, kad pasijustų galįs įveikti pavojų ir triumfuoti.

Baimės afektas turi giliai slypinčias organines priežastis. Jis atspindi *pirmapradę* visų gyvų būtybių *baimę*. Žmogus ypač jaučia baimę dėl savo nesaugumo ir silpnumo gamtoje. Mūsiškis

gyvenimo sunkumų pažinimas toks neadekvatus, kad, pvz., vaikas vienas neįstengia su jais susidoroti, kiti turi prisidėti ir suteikti, ko jam trūksta. Sunkumus vaikas pajunta vos gimęs, tą pačią akimirką, kai jį pradeda veikti išorinis pasaulis. Visada išlieka pavojus, kad siekdamas išsivaduoti iš nesaugumo jausmo vaikas gali patirti nesėkmę, susikurti pesimistinę pasaulėžiūrą ir kartu įgyti būdo bruožų, atspindinčių perdėtą aplinkinių pagalbos ir atodairos poreikį. Jis tampa tuo apdairesnis, kuo labiau tolsta nuo gyvenimo uždavinių. Jei kartais tokie vaikai priversti žengtelėti į priekį, jie išsyk puoselėja atsitraukimo planą, nuolat pasirengę bėgti; dažniausiai pasitaikantis ir ryškiausias jų afektas yra baimė.

Netiesmuko agresyvaus atoveiksmio užuomazgas liudija šio afekto raiška, ypač mimika. Kartais jis tampa tiesiog patologiškas, ir tokiais atvejais psichikos pastangos visiškai akivaizdžios. Atrodo, tarsi baimingasis nuolat stvertųsi kito, stengdamasis prisitraukti jį prie savęs ir išlaikyti.

Toliau tyrinėdami šį reiškinį gauname tas pačias išvadas kaip ir anksčiau, kai samprotavome apie baimę kaip *būdo bruožą*. Ir vienu, ir kitu atveju tai žmonės, ieškantys, kas paremtų juos gyvenime, kuo jie nuolat galėtų disponuoti. Iš tikrųjų jie mėgina nustatyti galios santykį, *tarsi* kitas pasaulyje būtų tik tam, kad baimingasis turėtų atramą. Dar labiau įsigilinę pamatytume, kad šie žmonės kupini pretenzijų, jiems atrodo, kad jais reikia ypač rūpintis. Nesugebėdami užmegzti deramo ryšio su gyvenimu, jie tampa tokie nesavarankiški, kad primygtinai ir aršiai reikalauja šios privilegijos. Nors ir įnirtingai ieško kitų draugijos, jų bendrystės jausmas labai silpnas. Tad demonstruodami baimę jie gali susikurti privilegijuotą padėtį, išvengti gyvenimo reikalavimų, priversti kitus sau tarnauti. Galiausiai baimė persmelkia visus kasdienio gyvenimo santykius. Ji tampa veiksminga priemone aplinkiniams valdyti .

B. Siejantys afektai

1. Džiaugsmas

Stebėdami džiaugsmo afektą aiškiai matome žmonių ryšį. Džiaugsmas nepakenčia izoliacijos. Jo apraiškos – kitų paieška, apkabinimas ir pan. – liudija poreikį kartu žaisti, dalytis, mėgautis. Tai siejanti laikysena, tarsi rankos ištiesimas, šiluma, perduodama kitam siekiant ir jį nudžiuginti. Šiam afektui būdingi visi susivienijimo elementai.

Ir šiuo atveju matome tą pačią aukštyn kylančią liniją, susiduriame su žmogumi, kuris nepasitenkinimo jausmą paverčia pranašumo jausmu. Išties džiaugsmas geriausiai išreiškia tai, kad sunkumai įveikti. Jį lydintis juokas išlaisvina žmogų ir yra tarsi baigiamasis afekto akordas. Juokas peržengia asmenybės ribas, juo atkakliai siekiama kitų simpatijos.

Pasitaiko, kad priklausomai nuo būdo žmogus piktnaudžiauja ir džiaugsmu. Antai vienas pacientas aiškiai apsidžiaugė ir garsiai nusikvatojo, išgirdęs apie žemės drebėjimą Mesinoje; įdėmiau patyrinėjus paaiškėjo, kad iš tikrųjų jis juokėsi todėl, kad liūdėdamas jautėsi silpnas, tad stengėsi išvengti liūdesio afekto pakeisdamas jį kitu. Ypač dažnai piktnaudžiavimas reiškiasi kaip *piktdžiuga*, nederamas džiaugsmas, nepaisantis bendrystės jausmo, griaunantis jį. Tai išties skiriantis afektas, kurį pasitelkęs individas stengiasi pranokti kitus.

2. Užuojauta

Užuojauta – tai gryniausia bendrystės jausmo išraiška. Pastebėję ją galime būti ramūs dėl žmogaus bendrystės jausmo. Juk šis afektas rodo, kiek žmogus pajėgus įsijausti į aplinkinių padėtį.

Bene labiau už patį afektą paplitęs piktnaudžiavimas juo. Taip piktnaudžiauja tie, kurie mėgina pademonstruoti itin stiprų bendrystės jausmą, žodžiu, persistengia. Atsitikus nelaimei jie visada veržiasi į priekį, tačiau nieko nedaro, tenori būti pastebėti, kad pigiu būdu viešai išgarsėtų. Arba tai žmonės, išties aistringai besidairantys kitų žmonių nelaimių, nuo kurių juos tiesiog sunku nuginti. Šie profesionalūs geradariai savo veikla iš tikrųjų stengiasi pasijusti pranašesni už vargstančius ir skurstančius. Didysis žmonių žinovas La Rochefoucauld kartą prasitarė apie šį tipą: „Mes visada pasirengę jausti savotišką pasitenkinimą draugų nelaime".

Su tokiais reiškiniais klaidingai mėginta susieti tai, kad jaučiame malonumą žiūrėdami tragedijas. Esą žiūrovai džiaugiasi, kad nėra personažų kailyje. Šito negalima teigti apie daugelį žmonių. Dažniausiai tragedijos įvykiais domimės, nes trokštame pažinti save ir pasimokyti. Mintis, kad tai tėra vaidinimas, nepalieka mūsų, ir mes tikimės, kad tai bus dar viena paskata rengiantis gyvenimui.

3. Drovumas

Drovumo afektas ir sieja, ir skiria. Tai dar vienas bendrystės jausmo padarinys, kaip toks neatsiejamas nuo žmogaus psichikos gyvenimo. Žmonių visuomenė būtų neįmanoma be šio afekto. Jis pasireiškia, kai į individo psichikos sferą kišamasi taip, kad šis jaučia grėsmę savo asmenybės vertingumui, kai kyla pavojus jo savigarbai, sąmoningam savęs vertinimui. Šis afektas ypač persiduoda kūnui. Jį lydi fiziologinis procesas, periferinių kraujotakos indų išsiplėtimas ir atitinkamas kraujo perteklius, dažniausiai regimas veide. Kai kuriems parausta net krūtinė.

Išorinė individo laikysena – atsiskyrimas nuo aplinkos. Tai susierzinimo lydimas atsitraukimo judesys, liudijantis pasirengimą bėgti. Žmogus nusigręžia, nuleidžia akis, ir šie bėgimo ženklai aiškiai rodo mums skiriančiuosius šio afekto aspektus.

Ir šiuo afektu neretai piktnaudžiaujama. Kai kurie žmonės itin lengvai rausta. Dažniausiai matysime, kad jų santykiams su aplinkiniais apskritai labiau būdingi skiriantys, o ne siejantys aspektai. Paraudimas tėra priemonė, leidžianti pasitraukti iš visuomenės.

PRIEDAS

Bendros pastabos apie auklėjimą

Dabar norėtume papildyti aptariamą temą pridurdami tai, apie ką iki šiol užsimindavome tik probėgšmais. Pakalbėsime apie tai, kaip auklėjimas namie, mokykloje ir gyvenime veikia psichikos organo raidą.

Neabejotina, kad šiandienis auklėjimas šeimoje itin skatina galios siekį, tuščiagarbystę. Kiekvienas gali tuo įsitikinti iš asmeninės patirties. Žinia, šeimos pranašumai neabejotini, vargiai įmanoma įsivaizduoti tokią instituciją, kurioje *tinkamai auklėjami* vaikai jaustųsi geriau nei šeimoje. Šeima pasirodo esanti geriausia žmonių giminės išsaugojimo institucija, ir tai itin išryškėja vaikui susirgus. Jei visi tėvai būtų ir geri auklėtojai, ganėtinai įžvalgūs, kad išsyk pastebėtų vaikų psichinių nesėkmių užuomazgas ir įveiktų jas tinkamai auklėdami, mielai pripažintume, kad, deramai auklėjant žmonių giminę, nė viena institucija negali pranokti šeimos.

Deja, anaiptol negalime teigti, kad tėvai yra geri psichologai ar pedagogai. Šiandien auklėjant vaikus šeimoje vyrauja įvairių laipsnių *šeimyninis egoizmas*. Tarsi savaime suprantama, kad savieji vaikai itin puoselėjami, išskiriami kaip ypatingi netgi kitų vaikų sąskaita. Tad didžiausia klaida padaroma kaip tik auklėjant šeimoje, vaikams tiesiog įdiegiama, kad jie pranašesni ir geresni už kitus. Nemenkai prie to prisideda ir pati šeimos organizacija, perdėm grindžiama tėvo viršenybe, *tėvo autoritetu*. Čia glūdi nelaimės ištakos. Autoritetas, labai menkai paremtas bendrystės jausmu, pernelyg greitai sukelia atvirą ar slaptą

pasipriešinimą. Šiaip ar taip, visiško pripažinimo jis niekada nesulaukia. Blogiausia, kad tokia šeimos organizacija tampa pavyzdžiu vaikui, skatina jo galios siekį rodydama, kokius malonumus ji teikia, paverčia jį galios besivaikančiu garbėtroška ir pasipūtėliu. Dabar kiekvienas vaikas užsigeidžia išskirtinės padėties, pagarbos, reikalauja, kad kiti paklustų ir nusilenktų, nes įprato matyti šitaip besielgiančius stipriausius iš aplinkinių, ir neišvengiamai susikerta su kitais.

Tad kone neįmanoma, kad šitokioje šeimoje auklėjamas vaikas nekeltų sau pranašumo tikslo. Net mažiausieji mielai žaidžia „suaugusius"; neretai garbaus amžiaus sulaukusių suaugusiųjų mintys, kartais ir nesąmoningi šeimos aplinkybių prisiminimai liudija, kad jie iki šiol elgiasi taip, tarsi visa žmonija tebebūtų jų šeima, arba, patyrę neišvengiamą katastrofą dėl tokios laikysenos, pasitraukia iš šio nemielo tapusio pasaulio ir gyvena atsiskyrę.

Aišku, šeima gali ugdyti ir bendrystės jausmą, tačiau ribotai, jei prisiminsime viską, ką kalbėjome apie galios siekį ir autoritetą. Pirmuosius švelnius vaiko jausmus pažadina *santykis su motina.* Tai svarbiausias artimo žmogaus išgyvenimas, per motiną vaikas pažįsta ir patiria „Tu", *patikimą* artimą. Pasak Nietzsche's, idealų mylimosios paveikslą lemia vyro santykiai su motina. Dar Pestalozzi parodė, kad motina yra vaiko santykių su kitais žmonėmis kelrodė žvaigždė, kad žmogaus raišką apskritai lemia santykis su motina. Motinos funkcija apima ir galimybę ugdyti vaiko bendrystės jausmą. Santykis su motina lemia, kad jau tarp vaikų pasitaiko ekscentriškų asmenybių, kurioms būdingas tam tikras socialumo stygius. Dažniausiai išryškėja dvi klaidos. Kartais motina neatlieka savo funkcijos ir atitinkamai neišugdo vaiko bendrystės jausmo. Tai labai reikšminga, daugybę nemalonumų sukelianti klaida. Vaikas augdamas jaučiasi taip, tarsi būtų priešiškoje šalyje. Tokio vaiko neįmanoma perauklėti nepe-

rėmus motinos funkcijos, kurios jam kadaise stigo. Tik taip galima su juo susibičiuliauti. Antra vertus, nereta ir kita klaida, kai motinos funkcija forsuojama, realizuojama taip perdėtai, kad *tolesnė* bendrystės jausmo sklaida tampa neįmanoma. Motina tiesiog užvaldo vaiko bendrystės jausmą. T. y. vaiką tedomina motina, jis atmeta likusį pasaulį. Ir tokiems vaikams sunku tapti socialiomis būtybėmis.

Greta santykio su motina reikia atkreipti dėmesį į daugybę kitų svarbių auklėjimo momentų. *Maloni priežiūra* itin padeda vaikui noriai ir lengvai priimti šį pasaulį. Prisiminę, kokius sunkumus turi įveikti dauguma vaikų, kaip nelengva jiems pirmaisiais gyvenimo metais pajusti pasaulį kaip malonią buvimo vietą, suprasime, kad ypač reikšmingi *pirmieji vaikystės įspūdžiai,* suteikiantys kryptį, kuria vaikas paskui žengia. Pridurkime ir tai, kad nemažai vaikų ateina į pasaulį liguisti, patiria čia tik vargus ir kančias, kad daugeliui apskritai stinga priežiūros arba ji ne itin skatina džiaugtis gyvenimu, tad aišku, kad daugelis jų ilgainiui netampa gyvenimo ir visuomenės draugais, nejaučia tokio bendrystės jausmo, kuris galėtų skleistis teisingoj žmonių visuomenėj. Turime atsižvelgti ir į tai, kad auklėjimo klaidos apskritai gali daug ką lemti. Vaikas praranda gyvenimo džiaugsmą ir norą bendrauti ne tik griežtai, negailestingai auklėjamas, bet ir tada, kai jam iš kelio pašalinami menkiausi sunkumai, kai jis apgaubiamas atogrąžų šiluma, ir vėliau neįstengia gyventi atšiauraus klimato už šeimos ribų sąlygomis.

Žodžiu, vaiko auklėjimas šiandienos šeimoje negali jam suteikti to, ko tikimės iš visaverčio, draugingo žmonių visuomenės nario. Šis auklėjimas pernelyg skatina jo tuščiagarbiškus siekius.

Jei dabar paklausime, kokia instancija galėtų kompensuoti vaiko raidos nesėkmes bei ištaisyti klaidas, pirmiausia mūsų dėmesį patrauks *mokykla.* Tačiau atidžiau pažvelgę pamatysime, kad ir šiandienos mokykla ne itin pajėgi susidoroti su šiuo uždaviniu. Joje vargiai rasime mokytoją, kuris galėtų pasigirti

įžvelgęs esmines vaiko klaidas ir jas ištaisęs. Mokytojas tam nerengiamas, jis apskritai šito neįstengia, nes privalo mokyti vaikus pagal mokymo planą, visiškai nepaisydamas, su kokia žmogiška medžiaga jam tenka dirbti. Trukdo ir pernelyg didelis mokinių skaičius klasėje.

Tad reikia pasidairyti kokios nors kitos instancijos, galinčios panaikinti auklėjimo šeimoje trūkumus, trukdančius mums tapti vieninga liaudimi. Veikiausiai ne vienas pamanysite, kad tokia instancija yra tiesiog *gyvenimas.* Tačiau gyvenimo galimybės savaip ribotos. Iš ankstesnių samprotavimų pakankamai aišku, kad gyvenimas ne itin keičia žmogų, net jei kartais atrodo, kad tai vyksta. Keistis trukdo žmogaus garbėtroška, tuščiagarbystė. Net ir labiausiai iš kelio išklydusiam žmogui atrodys, kad dėl to kalti kiti arba kad kitaip ir būti negali. Labai retai gyvenimo aplamdytas žmogus susimąsto, kokias klaidas padarė (prisiminkime mūsų samprotavimus apie tikslingą išgyvenimų iškraipymą).

Vadinasi, ir gyvenimas negali nieko esmingai pakeisti; psichologiškai tai visiškai suprantama, nes į gyvenimą ateina jau susiformavę žmonės. Kiekvienas jų laikosi fiksuotos krypties ir siekia pranašumo. Netgi priešingai, gyvenimas – tai blogas mokytojas, nes visiškai nenuolaidus, neskatinantis, nepamokantis mūsų, tik šaltai atstumiantis ir sužlugdantis.

Tad nelieka nieko kito, tik pripažinti: mokykla yra vienintelė instancija, kuri galėtų pagelbėti. Ji galėtų tai padaryti, jei ne nuolatiniai piktnaudžiavimai. Iki šiol visada tas, kieno rankose būdavo mokykla, paversdavo ją savo, dažniausiai tuščiagarbiškų, planų įrankiu. Ilgainiui iš to neišeidavo nieko gero. Jei dabar ir vėl pasigirsta raginimų atkurti mokykloje senąjį autoritetą, paklauskime savęs, ką išties gero šis autoritetas yra davęs. Kaip gali praversti toks autoritetas, kuris, kaip sužinojome, visada buvo žalingas, kuris jau šeimoje, daug palankesnėmis aplinkybėmis, tesukelia visų pasipiktinimą. Negana to, toks autoritetas,

kuris nepripažįstamas savaime, o primetamas prievarta. Jau mokykloje autoritetas, jei jo apskritai esama, labai retai visiškai pripažįstamas. Šiaip ar taip, vaikas ateina į mokyklą aiškiai suvokdamas, kad mokytojas yra valstybės tarnautojas. Negalima primesti autoriteto be žalingų padarinių vaiko psichikos raidai. Autoritetas negali remtis prievarta, jis turi būti grindžiamas bendrystės jausmu.

Mokykla – tai institucija, kurios neaplenkia nė vienas vaikas. Todėl ji turi sudaryti vaikui palankias psichinės raidos sąlygas. Apie gerą mokyklą galime kalbėti tik tada, kai ji tenkina psichikos organo raidos sąlygas. Tik tokią mokyklą galime vadinti *visuomeniška mokykla*.

Baigiamasis žodis

Šioje knygoje mėginome paaiškinti, kad psichikos organas randasi iš įgimtos, psichiškai ir fiziškai funkcionuojančios substancijos, kad jo raida visiškai priklauso nuo socialinių sąlygų, t. y. kad turi būti patenkinti organizmo poreikiai ir, antra vertus, žmonių visuomenės reikalavimai. Tai rėmai, nusakantys psichikos organo raidą.

Paskui stebėjome šios raidos vyksmą, nagrinėjome suvokimo, vaizduotės, prisiminimo, mąstymo, jautimo sugebėjimus, galiausiai aptarėme būdo bruožus ir afektus. Nustatėme, kad visi šie reiškiniai neatsiejami tarpusavyje, kad, viena vertus, jie paklūsta bendrystės dėsniui, antra vertus, individo galios ir pranašumo siekis gali nukreipti juos tam tikra linkme, savotiškai suformuoti. Matėme, kad pranašumo siekio ir bendrystės jausmo sąveika priklausomai nuo žmogaus raidos laipsnio kiekvienu konkrečiu atveju skatina tam tikrus būdo bruožus, žodžiu, šie irgi ne įgimti, o nuo pat pradžių vystosi pagal tam tikrą pagrindinę raidos liniją tikslo, kurį labiau ar mažiau sąmoningai įsivaizduoja kiekvienas žmogus, link.

Visą aibę būdo bruožų ir afektų, labai praverčiančių mėginant suprasti žmogų, aptarėme išsamiai, kitus – tik probėgšmais. Teigėme, kad dėl kiekvienam individui būdingo galios siekio kiekvienas žmogus pasižymi garbėtroška ir tuščiagarbyste, kad stebėdami jų apraiškas aiškiai atpažįstame šį siekį bei jo veikimo principą. Parodėme, kad kaip tik pernelyg išvešėjusi garbėtroška ir tuščiagarbystė stabdo individo pažangą, varžo ar net padaro neįmanomą bendrystės jausmo raidą, nuolat kenkia žmonių visuomenei, o kartu sužlugdo individą ir jo siekius.

Mūsų manymu, tai nepaneigiamas psichikos raidos dėsnis, svarbiausias kelrodis kiekvienam, nenorinčiam, kad jį valdytų neaiškūs impulsai, siekiančiam sąmoningai kurti savo likimą. Savo tyrinėjimais siekiame žmogaus pažinimo, mokslo, kuris jau pamažu vystosi ir kurį mes laikome svarbiausiu ir visiems gyventojų sluoksniams būtinu dalyku.

Alfredas Adleris ir jo individualioji psichologija

Alfredas Adleris – pasaulinio masto psichoterapeutas, nepelnytai mūsų psichologinėje literatūroje likęs kitų analitinės psichologijos „banginių" – Sigmundo Freudo ir Carlo Gustavo Jungo – šešėlyje. Jūsų rankose – pirmoji į lietuvių kalbą išversta A. Adlerio knyga, parašyta vos ne prieš šimtmetį. Paprasta kalba ir gyvenimiškos temos daro knygą patrauklią kiekvienam skaitytojui.

Kad A. Adlerio darbai aktualūs, liudija šiais laikais visame pasaulyje ir Lietuvoje aktyvus jo sekėjų judėjimas. A. Adlerio individualioji psichologija įleidusi tvirtas šaknis daugelyje Europos šalių, JAV, Izraelyje – ten dešimtmečius gyvuoja mėgėjų ir profesionalų draugijos, o A. Adlerio institutai rengia konsultantus ir psichoterapeutus. Lietuvoje, Rumunijoje, Čekijoje, Turkijoje, Maltoje, net Japonijoje adlerizmas labiau suklestėjo pastaraisiais metais. Lietuvoje aktyviai veikia Individualiosios psichologijos draugija, skeidžianti ir platinanti A. Adlerio idėjas, o norintys jo mokymą apie žmogų išmanyti geriau – mokosi Individualiosios psichologijos institute.

Alfredas Adleris (1870–1937) gimė, gyveno ir dirbo Vienoje. Jo išsilavinimas – medikas, pažiūros – socialistas. Neabejingas politikai, įžvalgus, originaliai samprotaujantis. Gydė paprastus žmones, domėjosi ir rūpinosi jų problemomis. Kurį laiką bendravo su psichoanalizės kūrėju Sigmundu Freudu ir daug iš jo išmoko. Jų pažiūroms išsiskyrus, A. Adleris toliau kūrė originalią asmenybės sampratą – individualiąją psichologiją, su kuria ir supažindina ši knyga.

A. Adleris labai išryškino žmogaus socialumą – tai, kad mes visą gyvenimą būname tarp žmonių ir nepaprastai daug energijos skiriame savo pozicijai grupėje įtvirtinti. Tik įgiję pranašumą pasijuntam saugūs. Tačiau kas vyksta, kai kiekvienas nori būti pranašesnis? Prasideda (ir amžinai tęsiasi) išradinga, nesuvokiama, kartais brutali asmenybių kova. Nė vienas nenorime jaustis nevisavertis. Savo „trūkumus" slepiame, stengiamės kompensuoti ar „paversti dorybėmis". Kovojame, bet nesiekiame sunaikinti „priešo", nes aplinkiniai mums gyvybiškai reikalingi.

A. Adleris iškėlė ir kitą idėją – žmogui būdingas prigimtinis bendrystės jausmas, kuris sieja jį su artimaisiais ir žmogui bręstant vis plečiasi. Įvairios gyvenimo aplinkybės gali žaloti ir trikdyti šį bend-

rystės jausmą, tuomet sutrinka vaiko santykiai su kitais ir stipręja (iki liguistumo) noras pranokti visus.

A. Adlerio psichologinės įžvalgos naudingos pedagogams ir psichoterapeutams. Mat siekiant ugdyti ar keisti asmenybę, itin svarbu suvokti vidinę jos raidos logiką, pasąmoningus elgesio motyvus. Čia pravartus originalus A. Adlerio požiūris, kad žmogaus raidą lemia ne priežastys (praeitis), o asmenybės tikslai (ateities vaizdiniai).

Individualioji psichologija atskleidžia, kaip jau vaikystėje susikuriame savą, subjektyvią sampratą apie pasaulį, žmones, blogį ir gėrį. Tuomet darome esmines pasąmoningas išvadas, ko verta siekti. Nors šio tikslo paprastai nesuvokiame, jis kaip kompasas veda mus visą gyvenimą. Šį kryptingą judėjimą A. Adleris pavadino gyvenimo stiliumi. Jis aiškino, kaip galima pažinti kito žmogaus gyvenimo stilių (pačiam be kitų pagalbos suvokti savo gyvenimo stilių neįmanoma).

A. Adleris bene vienintelis iš savo meto psichoterapeutų atkreipė dėmesį į moters nelygiavertišką padėtį visuomenėje, palaikė moterų emancipacijos judėjimą. Pateikė daug vertingų idėjų apie vaikų auklėjimą, padrąsinimą – kaip pagrindinį auklėjimo metodą. Tai jis pirmasis profesionaliai pradėjo stebėti vaikų tarpusavio santykius šeimoje ir atskleidė vaikų eiliškumo įtaką jų būdo formavimuisi.

Psichoterapijos moksle ir praktikoje A. Adleris atkreipė dėmesį į agresyvių jausmų vietą žmogaus psichikoje, taikė (dabar vėl populiarėjantį) pozityvių asmenybės resursų paieškos metodą, sukūrė originalią sapnų interpretavimo techniką.

A. Adleris labiau mėgo eiti į žmones, t. y. skaityti paskaitas, vesti seminarus, o ne kabineto tyloje rašyti knygas. Didelė jo patirtis ir įžvalga liko neįamžinta, neužfiksuota. Daugelis jo idėjų pasklido pasaulyje (jis su paskaitomis apkeliavo Europą, vėliau dirbo JAV) be autorystės teisių, tačiau daug idėjų dar glūdi jo straipsniuose ir knygose.

Ši knyga yra tarsi koncentratas, ji verčia mąstyti ir išsiaiškinti, kokie esame. Kokie pasąmonėje glūdintys motyvai skatina mus veikti? Kodėl ir po šimtmečio sprendžiame vis tas pačias problemas?

Edita Briedienė
Individualiosios psichologijos institutas
Lietuvos individualiosios psichologijos draugija

ASMENVARDŽIŲ IR TERMINŲ RODYKLĖ

ALFREDO ADLERIO individualioji psichologija kartu su S. Freudo psichoanalize ir C. G. Jungo analitine psichologija sudaro moderniosios psichologijos pagrindą.

A. Adleris (1870–1937) buvo gydytojas, pasižymėjęs „klinikiniu žvilgsniu", iššyk atpažindavęs organinę ligą ir atspėdavęs žmogaus būdą iš jo gyvenimo istorijos fragmento, prisiminimo, sapno. „Jei norime suprasti žmogų, turime užsikimšti ausis, tegalime tik žiūrėti. Taip atpažinsime personažą tarsi pantomimoje." Freudo metodą – paguldyti pacientą ant kušetės – jis laikė didžiule klaida, nes tokiu atveju terapeutui telieką „netikri" paciento žodžiai.

Būdamas praktikas, pasakotojas iš prigimties, A. Adleris nesistengė rašyti. Jis nepaliko memuarų, dienoraščių nei laiškų. Ši knyga (kaip ir dauguma jo raštų) – tai paskaitų stenogramos, kartais varančios į neviltį vertėjus.

Individualioji psichologija patyrė bene didžiausią puolimą rasinės beprotybės apimtoje Europoje. Adlerio tezė, kad žmogaus nepajėgumas yra ir jo produktyvumo šaltinis, kad jo kūrinius ir net egzistenciją sąlygoja biologinis silpnumas, buvo nepakenčiama. Demaskuodamas galios siekį kaip klaidingą nevisavertiškumo jausmo kompensaciją, Adleris demaskavo ir valdančiuosius , o pedagoginis individualiosios psichologijos tikslas, „sąmoningas galios siekio naikinimas", atvirai prieštaravo anuometinei diktatūros sistemai.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.

A T V I R O S   L I E T U V O S   K N Y G A

ISSN 1392-1673
ISBN 5-415-01671-6

Rekomenduojama kaina 18 Lt.